

ОВОЇ ФАНТАСТИКИ

ІВ. БАГМУТ

ПРЕРІЯМИ
ТА ДЖУНГЛЯМИ
БІРОБІДЖАНУ

ДВОУ МОЛОДИЙ БІЛЬШОВИИ

БІБЛІОТЕКА ПОДРОЖІВ ТА НАС

ІВ. БАГМУТ

ПРЕРІЯМИ ТА ДЖУНГЛЯМИ БІРОБІДЖАНУ

МОЛОДИИ БІЛЬШОВІК
ХАРКІВ   1931   · ОДЕСА

Відомий друкарський завод знаходиться в містечку Уманському Друк. Каркасову редактури" та інших підприємств Уманської повітової Палати

Друк. "Чорн. Комуна"
Пушкінська вул. № 32.

ЗАМІСТЬ ВСТУПУ — ЛІРИЧНИЙ ВІДСТУП

Коли весняне сонце розтоплює сніг і відбивається мільйонами блискучих плям на мокрих панелях, тоді божевільно хочеться їхати геть з міста, щоб тьопати лісом в промоклих ботинках, по м'якім болоті, дивитися, як у балочках з-під води тягнуться вгору тоненькі біла молодих рослин, а коло чорних берегів озер яскравою зеленню блищать гострі шпичаки очерету. Тоді сороки мостять гнізда, нерестяться щуки і якимось по-весняному пахне рілля. Очевидно, такі почуття в кожного селяка, що звик до міста, що взимку забуває про своє минуле, але якому навесні хочеться знову дихати сільським повітрям повним теплих запахів кошари, молодих дерев і свіжої ріллі.

Коли панелі виходять з-під снігу, а цілі валки візників вивозять брудний, затверділий від зимових морозів і відлиг сніг кудись за місто, тоді в моїй уяві виникають, так яскраво, наче вони стоять перед очима, гори, вкриті густим розкішним лісом, таким густим, що не можна продертися в ньому без сокири, бурхливі річки, сірі силуети гірських баранів на скелях і одинока людина коло багаття десь в ущелині.

Мені ввижається глуха тайга, повна таємничих шерхів і звуків, тайга, обплетена довгими і міцними лозами ліян, тайга, поросла велетенською папороттю, червоними порічками, кущами з м'язистим товстим яскраво-зеленим листям. Тайга з звірячими стежками і мускус-

ним запахом звіра. Я пригадую тоді людей гір і тайги мовчазних і суворох, здичавілих європейців і, аборигенів з їхніми забобонами, брудом, легендами і нескінченими примітивними піснями.

Величезна мапа батьківщини оживає в моїй свідомості і кожна географічна назва перетворюється в моїй уяві в яскравий малюнок. Мені хочеться скрізь бути і все бачити. Хочеться їхати верхи з киргизом і слухати його ламану російську мову, слухати його розмови про його наболілі, інколи такі дрібні і смішні справи, розпалювати десь під скелею багаття, дивитися на бурхливі водоспади, що ось-ось будуть запряжені у залізо-бетон, що ось-ось їхньою силою розкопають надри гір, а кришталеву воду перетворять на блискучий метал. Дивитися, яким завзяттям запалюються очі ойрота, козака, киргиза чи тунгуса, що під мої оповідання вже бачать якось дивовижне перетворення своєї батьківщини на культурну багату країну, чи злісні похмурі обличчя багатіїв, що почувають, як з кожним роком падає колишня їхня могутність, як з залізною закономірністю росте щось нове, для них невідоме і жахне, як рідшають отари їхніх баранів і табуни коней, як забуваються, стираються з пам'яті заповіді дідів, зникають старі обряди, як з кожним днем і з кожним приїздом людей з далекої Москви (бо ж вони знають лише це місто в Європі) падає колишній авторитет, влада, сила.

Сонце сміється, примушує мружити очі, розстібати пальто і, коли в солодкій задумі наткнешся на паркан, на людину і спотикнешся,—тоді згадуєш, що треба поспішати на працю.

Коли густою зеленню вкриються дерева, а щетина ячменів зіллється в яскравий намет, тоді виводять свої складні довгі пісні солов'ї. Заязлені сантиментальними поетами, опошлені композиторами, заслинені брудними поцілунками панночок,—солов'ї співають про кохання. Але пісні їхні нудні. Вони не говорять про боротьбу. Природа і—боротьба, а не природа і—кохання! Мене тягне до найдалших куточків країни, в найбільшу глу-

шину, в дикі хащі лісів і гір, але не для того, щоб слухати солов'я і мріяти про кохання. І коли я починаю аналізувати свої почуття, свою любов до природи, я помічаю, що, любуючись неприступними скелями, бескедями і сніговими верхівками гір, у мене завжди запитання: а чи немає там заліза, вольфраму, молібдену? Чи не виступає де з обрива поклад чорного блискучого антрациту і чи не сочиться десь масна нафта?—Я люблю природу по-своєму і тому глуха тайга мені більше подобається, коли я бачу гарний будівельний ліс, а не якісь потвори з крючковатим гіллям і зігнутими стовбурами, і чомусь майже позасвідомо я оглядаю місце—чи зручно тут було б поставити тартак і чи можна сплавити височезні сосни, кедри і модрени туди, де б вони перетворилися на щогли, будинки, меблі...

І коли я бачу мільярди кубів дерева, безмежну кількість тонн руди, колосальні запаси риби і звіра, коли бачу бурхливі водоспади, що дали б тисячі й мільйони кіловат енергії, коли я бачу ці незаймані ще ресурси нашої соціалістичної батьківщини-велетня, в мене тіло наливається енергією, пружніють м'ясні, прокидається нестерпне бажання працювати, розбивати мури темряви і дичавини, боротися з цією природою, яку я так люблю, люблю за те, що з нею треба боротися.

НАЗУСТРІЧ СОНЦЮ

Цього року сонце рано зчистило сніг з міста. Часто, відірвавшись від праці, я стояв біля мапи. Камчатка з її дивовижними багатствами, непрохідними лісами, з похмурою, але величною природою, з діяльними вулканами; субтропіки середньої Азії і Кавказу—розфарбовані в різноманітні кольори; зелень центрального Сибіру з покрученими серед тайги річками; похмуре узбережжя Крижаного океану; скелястий Алтай... Куди їхати? Та тут найкраще допомагають об'єктивні умови—час і гроші. В мене в два місяці часу. Гроші? Це залежить від видавництва.

Про Біробіджан я колись читав книжку. Майже пустеля. Чотири мільйони гектарів тайги, боліт, сухої марі (де можна сіяти хліб), дивовижне сплетіння тропіків і заполярного кола—тигр і вивірка, дикі кабани і горностаї, тундряна берізка і залишки пальм, кедр—краса півночі і... коркове дерево, виноград, риж.

В Біробіджан переселяються з задушливих містечок євреї. Вони повинні в пустелі зробити розкішний край, викорчувати ліси, осушити болота, косити безмежні луки, в надрах Хінгану копати залізо, золото і самоцвіти.

Всі експедиції, радянські й закордонні, визнали, що це—золоте дно, що господарство дасть колосальний ефект, але потрібна велика уперта боротьба.

Я вирішив їхати до Біробіджану. З літератури я довідався, що це золоте дно досить мокре і саме в липні-

серпні місяці, коли на кожних шість днів лише один буває ясний, три дні йде дощ і два дні хмарні. Я довідався, що від тепла і вільгости там розвивається сила «гносу»—мошки, комарів, гедзів; що шляхи дуже погані, що бувають раптові розливи рік... Словом, ціла низка умов, перемогти які можна лише величезною витримкою, енергією, сучасною технікою.

Двадцятого липня потяг вирушив з Харкова, а двадцять другого я сидів у вагоні Москва-Владивосток. Швидкий потяг з Москви до Біробіджану йде дев'ять днів, а на квиткові там, де відзначається віддалення, стояла цифра 9,620 кілометрів.

Багатьох лякають простори. Їм здається, що їхати десять тисяч кілометрів, це—надто тяжка і неприємна річ. Але це зовсім неправдиве уявлення. На мою думку, проїхати від Жмеринки до Білої Церкви куди тяжче і неприємніше, ніж з Москви до Владивостоку. Далекий потяг, це — своєрідний курорт. Поперше, ви маєте окреме місце, подруге, ви вільні від усяких турбот, що так щільно сточували вас дома, потретє, ви знаєте, що вам не треба ніде пересідати, що 9-10 днів ви можете робити, що хочете: читати, грати в шахи, просто лежати, знайомиться з пасажирами, які, до речі, зовсім відмінні від пасажирів «близького следования», завжди або сварливих і сердитих, або мовчазних і непривітних, за десять днів подорожі ви почуєте десятки цікавих оповідань, історій, випадків, цікавих біографій. І, головне, перед вами, як на екрані, промайне ціла велетенська країна.

Ви побачите красуню Волгу, округлі вкриті густим лісом Уральські гори з задимленими робітничими виселками, ви зрозумієте, що визначає слово Сибір, коли побачите безкраї степи, густу тайгу, коли тисячі кілометрів проїдете то голими, скелястими, то вкритими густою тайгою горами, горами, що ви їх ледве пам'ятаєте з географії і які до цього часу, крім шкільних неприємностей, не викликали у вас жодної асоціації. Величезні ріки, то буйні і бистрі, то велично спокійні про-

майнуть під вами під глухий брязкіт вагонів, ви побачите десятки національностей, величезні міста, побачите нові промислові велетні, а коли їдете не в перший раз, бачитимете, як швидко змінюється обличчя країни, як зникають вузькі смужки посіву, і масиви сизої пшениці тягнуться на кілометри, височать у небо нові елеватори, здіймаються важкі корпуси заводів.

В нашій вагоні найрізноманітніша публіка. Спочатку всі пасажирки здаються подібними один до одного, не відрізняєш навіть їхніх обличь. На кожній станції вони висипають на перон, біжать на базарчики, до буфету.

Вокзал для пасажирки, це—насамперед харчова база. Ті, що їздили вже цією залізницею, точно знають, чим багата яка станція. Вони навіть провели певну диференціацію залізниць по харчових зонах. Кілька сот кілометрів від Москви—домашні запаси, не доїжджаючи Уралу—яйця, Урал—нічого, від Уралу до Новосибірська—масло, далі до Байкалу—мішана зона різних продуктів, і далі до кінця — зона кети.

Спочатку всі балачки переважно про харчі: де що вигідніше дістати. Старі залізничні вовки докладно розповідають про особливо видатні станції: на станції Батраки (це коли їхати через Челябінськ)—риба, стерлядь, осетри, сиби, жарені, копчені, солоні; станція Ялуторська—масло; біля такої-то станції—недалеко крамниця Церобкоопу; на станції Корміловка (є й така станція)—м'ясо різне.

Образливо стає, що вокзали розцінюють тільки з цього боку. Пасажирам немає ніякого діла до історії вокзалу, до внутрішнього захованого, але складного життя його, як нерву країни. Пасажирів немає справи до того, що може кожен крок перону 1918-19 року брався з бою, може на семафорах висіли люди з розпухлими тілами і висунутими язиками, з табличкою «більшовик». Може тут відбувалися найтяжчі трагедії,—трагедії, що за громадянської війни перетворилися на звичайні буденні явища, трагедії тепер забуті, і може на віки,

разом з тими, що висіли на телеграфічних стовбах і semaфорах.

Пасажир шукає харчів: він не знає, скільки вокзалів трансівірської великої залізниці збудовано руками каторжан, скільки було тут крові, биття, образ. Йому немає справи до того, що там десь у нетрах вокзалів і депо іде велетенська, але непомітна для стороннього ока боротьба за соціалізм, що ударні бригади борються проти прогулів, нехлюйства, ледарства, борються за поліпшення руху, за можливість збільшити перевози хліба, лісу, вугілля, руди.

Пасажира, цікавить той вокзал, де в розкладі руху стоїть проти назви станції малюнок ножа і вилки або чарки. Між іншим, про чарку. В розкладі потягів проти станції, де продають у буфеті горілку, намальовано чарку (розклад видання 1930 року). Цих чарок густішає в напрямку на Кавказ, мало—на Москва-Ташкент, рідко—Владивосток-Москва, але який уважний НКШ до потреб пасажира?..

Та життя диктує свої закони, воно вривається в болото розмов про харчі, чарку, ніж і вилку. В темряві ночі з тисячами огнів горить Шатурка, гремлять збухи динаміту на Уралі на прокладці нової колії, звуки Інтернаціоналу і промови членів Комінтерну в Казані з приводу десятиліття Татарської Республіки, ледве помітні серед гущавини лісу пам'ятники-дощечки: «Борцям революції расстрелянным в 1918 году», чорні й червоні дошки на вокзалах. Могутній акорд будівництва поволі заглушає розмови про буфети і базари. Інші теми виступають на перший план.

Більшість пасажирів іде далеко. Спочатку вони скупо говорять про себе; вони вивчають один одного, придивляються, підпуюючи собі ближчих. І коли ниячать округлі з зубчиками тайги гори Уралу, коли Європа залишається позад і вагони з кокусом і вугіллям ідуть уже з Сходу на Захід, коли безкраїми степами порослими кущами тоненької білої берізки починається Азія, тоді вже всі пасажири знайомі, тоді вже помітно

групки, гуртки, симпатії до одних і антипатії до інших.

групки, гуртки, симпатії до одних і антипатії до інших.

Вже за Уралом годинник переводиться на годину вперед. Поки ми доїдемо до Владивостоку, різниця між московським і владивостоцьким часом дорівнюватиме семи годинам. Між іншим, доба в потязі на сорок хвилин коротша за звичайну, бо ж ми їдемо на зустріч сонцю. Ніхто не переводить годинників і що далі їдемо, то дивніше стає, що прокидаємося ми о дванадцятій, о першій годині ночі за старим часом, а лягаємо спати майже ранком. Коли в Харкові службовці тільки закінчують працю, десь у Хабаровську одинадцять годин ночі.

В вагоні почувається, що їдеш Сибіром. Специфічні балачки якісь відмінні, нові пасажери.

Кремезний чоловіча, років під п'ятдесят з червоним від сибірських морозів обличчям переходить з купе до купе і розповідає, куди він їде. Зараз він повертається з Росії, щоб у Владивостоці сісти на перший пароплав і їхати на Індігірку.

— Мене призначено завгоспом на нові золоті промисли. Від Охотська чотириста кілометрів тайгою—от там і буде Індігірка. Це дуже багаті золоті промисли. Робітники і інженери вже виїхали. Я трохи спізвився. Утримання? Утримання п'ятсот карбованців на місяць, робітникам по триста.

Одні слухають байдуже. Інші витягають мали і шукають Індігірку, що маленькою кривою стрічечкою зливається з синьою фарбою Крижаного океану. Індігірка, тайга, золото, контрактація на два роки... Пригадується Джек Лондон, шалена боротьба людини проти природи, тьмянний блиск жовтого металу.

Чотири похмурих пасажери особливо пильно прислухаються до розмов про Індігірку. Вони їдуть до Якутії. Я розпитую одного про його фах. Віп рахівник, але важка постать, похмурий погляд, обвітрене обличчя і брудні, в мозолях, вузлуваті руки говорять, що це не

основний його фах. Дійсно, виявляється, що він і бляхар, і чинбар, і колишній «старатель». Чого він їде в Якутію?

— Шукати праці.

Шукати праці, коли такий брак робочої сили скрізь, хоч у тім же Новосибірську. Але з того, як ясніють йому очі, коли розповідають про Індігірку, я бачу, що він їде шукати не праці, а золота, а коли й праці, то такої, що оплачується в десять разів вище за звичайну. Я дивлюся на вовчий вираз обличчя, на тяжкий погляд його очей. В усякім разі я б не хотів знайти з ним вдвох золотий самородок.

Серед інших пасажирів шмигляє проворна постать Володі. Його всі так звать. Він їде з Одеси до родичів десь на Далекому Сході і, може, залишиться там. Він теж прислухається до розмов про золото, розпитується про шляхи до Алдану, про заробітки там. Тягне його на схід, мабуть, не родинне почуття.

Кілька чоловік не знають взагалі, куди вони їдуть і чого. Принаймні, не кажуть.

— До Большого Невера, а там видно буде.

З Большого Невера якраз їде шлях на золоті промисли.

Золото на якийсь час опановує увагу вагона. І з-за нього пасажирів не помічають золота в інших виглядах, що б'є з вікон вагону. Важкі ешелони лісу, товстелезні стовбури, дошки, балки, шпали наповнюють станції. Скільки тут лісу? Зеленою стіною стоїть він навколо залізниці, синьою смугою зливається з обрієм, кубами дров стоїть на прогалинах. Ліс живий, в дресах, дошках, різних півфабрикатах; ним повні вагони, станції річки, з нього тут хати, паркани, брук, пішоходи. Скрізь ліс і ліс.

Високі елеватори здіймаються у височінь майже коло кожної станції, запльомбовані червоні вагони вливаються нестримною повіддю з залізничних віток до центральної магістралі. Коло Омська безмежні ниви пшениці, вівса, череди скоту.

Потяг гремить через мости. Залишається позад Ір-

тпш, Іпім. Кожен міст збуджує в пам'яті нові картини. Ось Обь. Звідти, де в грізних скелях б'ється Катунь, по Обі ідуть важкі пароплави з алтайським маслом, сиром і скотом, ідуть плоти з лісом, а вгору по ріці пливуть пароплави, несучи машинну і культуру напівдиким народам.

І кожпа залізнична вітка, кожна річка говорить за нові й нові багатства. Що ближче до станції Юрга, то частіше проходять вагони з кокусом і вугіллям. Від Юрги на південь Кузбас. Чотириста мільярдів тонн найкращого вугілля! Найбільші в світі вугляні запаси! І це не все. Це тільки те, що встигли дослідити. А що ж ховається в глибині Сибіру, там, куди ще не ступала нога культури.

Потяг мчить. Вагони жахливо гойдаються. Здається, от-от злятять з рейок і покотяться під ускіс. Трохи неприємно, особливо коли читаєш в цей час вірші Дем'яна Бедного про залізничні катастрофи і статті фахівців у цій справі. Потяги летять скажено. Станція від станції далеко—є де розігнатися.

Обридає дивитися у вікно—зелена тайга і степ—болота з кущами дерев все ж таки одноманітні. Треба використати час і прочитати дещо з того, що за нормальних умов не хочеться читати. Я беру Голчарова. Тягучка докладність, нудні описи, Марфінька і бабушка, муки Райського—яке це все далеке сучасній людині. І я, весь час читаючи, позасвідомо прислухаюся до розмов інструктора в справі колективізації, що їде до Бурято-Монгольської республіки, ревізувати справи. Він колишній пекар. Я забуваю про монологи Вери, про терзання Райського, про драму бабушки і слухаю про страйки у Філіпова—колишнього найбільшого капіталіста харчової промисловости в Москві, про те, як треба випікати французькі булки, які знамениті були майстрі-крепельщики, як ставилися господарі до робітників, про робітничий побут.

Від Іркутська частіше поглядають у вікна—незабаром Байкал. Спочатку виринає Ангара. Прозора вода,

вируючи, клекочучи на камінні, весь час блищить понад колією. Увечері розкривається Байкал. Величезний простір тьмяно-білої води, оточений горами в сизій поволоці. Де-не-де срібло води то рожевіє, то переходить ніжними тонами в блакить. Потяг летить над самим берегом, вривається в тунелі, робить карколомні повороти. З одного боку грізні хвилі озера, з другого—прямовісні скелі, забарвлені зеелню дерев. Камінні брила отот, здається, зірвуться і скинуть потяг у воду. Поволі спадає ніч і закутує в темряву Байкал.

Через кожну хвилину чуто голос провідника:

— Зачиніть вікна—тунель.

Вагоном проходить якесь залізничне начальство.

— Товарищу, скільки тут тунелів?

— Тридцять дев'ять тунелів і п'ятнадцять галерей.

Що за галереї? При чому тут галереї? Всім здається, що начальник глузує. Хтось кидає невдоволено:

— Начальство изволит шутить?..

— Чому жартувати? Тридцять дев'ять тунелів і п'ятнадцять галерей. Галерея теж тунель, але «дах» його зроблено штучно, щоб каміння, що падає з гір, не перешкоджало рухові.

Коли не встигають зачинити в вагоні вікон перед тунелем, тоді купе наповнюється смердючим димом та інколи лунає оклик вартового, що загрожує стріляти в вагон.

Все населення вагону далеко за північ стоїть коло вікон, жадібно вдивляючись в темряву, боїться проминути хоч метр цього дивного шляху. Потяг робить коло у двісті кілометрів—доводиться об'їжджати південний ріг Байкалу. Прокласти тут залізницю коштувало і величезних коштів і зусиль. Раніше тут не було суцільної залізниці і потяги переправляли пароплавом через Байкал.

Ранком Байкала вже немає. Тільки гори і гори. Як багато в Сибіру гір. Вони тягнуться на горизонті на тисячі кілометрів, сині в даліні, зелені, вкриті кучерями тайги зблизу.

Проминають станцію з перосійськими назвами: Могзон, Куенга, Магача, і раптом станція... Єрофей Павлович. Назва викликає у всіх сміх.

— Що за Єрофей Павлович?

— Це, мабуть, заїмка була Єрофея Павловича, та так і станцію назвали.

— Яка там заїмка? Просто інженер будував цю залізницю і його іменем назвали цю станцію.

— Так чому тоді немає станції Іван Іванович? Я знаю інженера Івана Івановича, що тут теж будував дільницю.

В коритарі десяток пасажирів жваво обговорюють цю справу. З купе голос:

— Я знаю, в чому справа. Це дійсно був інженер Єрофей Павлович. Він будував залізницю і вмер, проклавши рейки до цієї станції. На цій станції вмер.

Маленька людина з рижими, як у прусака, вусами, з великими мішками під очима і червоним носом, колишній штабс-капітан, мрійно закінчує суперечки:

— А в ще трава Єрофеїч. Дуже добре настоювати горілку. І готову настойку продають. Тільки не Єрофей Павлович називається, а просто Єрофеїч.

Пасажири сидять у купе. Обридло дивитися. Тільки коли лунає «зачиняйте вікна—міст»,—тоді всі прилипають до скла вікон.

Зся. В коловоротах води крутяться гілки дерева, трава, відірвана від берега дерника. Прозора зеленкувата вода розбивається об бики мосту, поспішає до Амуру.

На вокзалах частіш чути українську мову. В Амурській окрузі багато українців.

Нарешті, Хабаровськ. Величезний 2700 метрів завдовжки міст павутинням мерезжива перекинувся над Амуром. Потім тунель і місто.

На вокзалі носії китайці і корейці. З байдужим виглядом сидять вони, чекаючи на працю. Дехто дрімає. розкривши рота, навколо якого роляться сотні мух.

Прибуття потягу оживило їх:

— Ходя нада? Ходя нада?

На стіні розклад руху потягів: «На захід», «На схід». Далекі поняття країв світу, такі невиразні і загальні в буденнім житті,—стають тут яскравими. Тут розумієш і уявляєш, що то схід і захід. Півдня і півночі нема. На північ і південь непролазне болото, тайга, звірячі стежки.

У Хабаровську музей з величезним кістяком кита, чучелами усурійських тигрів, п'ятнистих оленів, рисів, кабанів, величезні полози Шренка, чучела моржів і морських левів.

В музеї газети і фота з часів громадянської війни в ДСК.

Фотографії Меркулових, Унгера, різних атаманів, і раптом дружній шарж на... товариша Постишева в якійсь стінній червоноармійській газеті.

У Хабаровську завод сільсько-господарських машин і височать в небо величезні нові будинки. Вони так несхожі на одно-двоповерхові будівлі старого Хабаровська, маленькі, криті білим цинковим гофрованим залізом. У Хабаровську комсомольська бригада розбирає старий собор.

У Хабаровську штаб Особливої Далеко-Східньої.

І в Хабаровську якісь особливі люди. Одні в білих сорочках і кашкетах, з голеними головами, в пенсне, сидять по дві, по три години в кафе, смакуючи кофе чи холодний льодовий мазатран. Я не знаю їх, але вони чомусь нагадують старі часи колонізації Далекого Сходу. У них байдужий вигляд і призирилий вираз обличчя, особливо, коли близько сяде китаець або корець. Інші—подібні до пасажирів. Наводять довідки, розпитують, бігають по установах, одержують командировки зглиб краю. В їдальнях сила курсантів, росіян, китайців, корейців і інших національностей. Тут росіяни не дивляться призириливо на людей з косими очима і жовтими обличчями. Вони похалцем їдять рибацький суп, рибні котлети, рибу смажену, варену, солону, проглядаючи в той же час газету, кидаючи репліки про останні події.

Мені треба було знайти будинок освіти. Я звернувся до семи прохожих і кожен відповів:

— Не знаю. Я тут кілька днів.

Люди Хабаровська справляють вражіння пасажирів, а місто—величезного пересильного пункту, що направляє людей до найглухіших районів цього ще не зовсім засвоєного краю.

Навколо міста Амур. Він тут розлився широко, на кілька кілометрів. Десь тут впадає в Амур Усурі. На березі купальні і сила човнів.

Далі від купалень базар. Тут теж човни, але великі, і на них не бронзові тіла спортсменів, а старі рибалки. В човнах б'ються величезні сазани, моксуни, соми, щуки. Берег забруднено риб'ячою кров'ю і лускою, бо кожен, хто купив рибину, тут же чинить її, викидаючи кишки в воду.

Тут же на базарі під покриттям стоять бочки і закривавлені, забризкані лускою люди спритними рухами розрізують боки риб, викидають нутроці і складають рибу в бочки. Оце той просіл, що його ми бачимо вдома.

Риба дешева. При мені один дідок продав десяток фунтових сомиків за шістьдесят копійок. Далі від ріки вглиб базару йде копчена кета, копчені щуки, сазани.

В місті жахлива спека. І тому на кожному розі кіоск з квасом і сила китайців з голубицею—кислими смачними ягідками.

В Озеті мені дають потрібні відомості, малу Біробіджану, пораду, де треба обов'язково побузати.

Даю п'ять карбованців візникові, бо до вокзалу з центра міста далеченько, а автобус один (це на 70.000 населення) та й той часто ламається, і через годину сиджу в потязі, що йде на Захід.

16 ВІДВАЖНИХ

Марь. Зелені, розквітчані червоними, синіми, блакитними, білими квітками луки і серед них десь у далені синіє сопка.

Потяг мчить, сопка росте, збільшується і з синьої перетворюється на зелену і залишається ззаду, знову поволі синіючи, а, замість неї, на обрії зростають нові й нові сопки.

Одна, дві години, а в вікні вагона безмежні луки—марі і сопки.

Цих луків ніхто не косить. Мільйони гектарів трави пропадають в накоренку. Через велику вогкість трава не встигає згнивати і утворюється грубий шар цих напівзгнилих решток, що дають такі гарні умови для розвитку болотяної рослинності.

Під зеленим килимом лук грузьке болото. Щоб збирати кислої голубиці, на смак трохи подібної до сливи, а формою до смородини, що її сила росте по марях, доводиться тьопати по пояс у воді, або перестрибувати з купини на купину під акомпанімент мільярдів таких маленьких, але таких в'їдливих тварин, як мошка й комарі. То тут, то там поблизу станцій маячать білі купки збиральниць і спочатку не розбереш, чи то люди, чи лелеки.

Цього року сухо. До серпня майже не було дощів і це дивує старожилів, дає надію, що хліб цього року не буде затоплено. «Гнусу», тобто, мошки, комарів і всякої

іншої нечисти цього року теж куди менше. Він буде після дощів, коли матиме сприятливі умови для свого розвитку.

На обрії хмара білого диму. Пасажирки попримлипали до вікон.

— Що горить?

— Ліс?

— Село?

Дим підганяється вітром, розходиться ширше, стовпами підноситься, в небо знизу підносяться зловісні руді смуги, офарбовуючи незаймано білі хмари диму. Хмара суне зловісно поволі.

Потяг вривається просто в дим. В'їдливий сморід паленого заходить у вагони, зелені луки, сопки, телеграфні стовпи зникають у білому молоці. Хвилина—і диму немає. У вікні вагона лише чорний вигорілий степ з купинами, що димляться, та інколи зелене кружало трави, що не встигла вигоріти.

Це—пал. Випалюють луки—марі для господарської потреби, щоб посіяти на чистій землі хліб, випалюють для розваги, подивитися, як горітиме, випалюють з неосторожності, і разом з непотрібною травою вигоряє голубиця, лози дикого винограду, мільйони кубічних метрів торфу. Та що це важить для необмежених багатств і родючости Далеко-Східнього краю. Мине рік і на місці чорного вигорілого поля знову яскрава зелень луків з веселим гамором болотяних пісень, з мільярдами гнусу,

Станція Волочаївка. 1921 року тут відбулися останні бої між червоними та біло-бандитами й японцями. На спомин від них залишився на сопці пам'ятник-вежа, а на ній червоноармієць з гвинтівкою. Здалеку пам'ятник, подібний до середньовічного замку з живим червоноарміємцем на ньому. Зблизу ж це—двоповерховий будинок—школа. Сопка вкрита горіщиною. Горіхи ще молоді, зернята, як сояшникові. Але лущиння вже багато понад шляхом.

Сім кілометрів від Волочаївки буде комуна Ікор. Вчора випав дощ, і шлях майже нічим не відрізняється від

того болота, що лежить навколо шляху. Підводчик використує це, щоб набавити за підводу. На колеса наліпає по пудові глини і це стає за тему для розмови.

— Це ще нічого. Поїздили б ви, як не було і цього шляху. Тут і без дощу ці сім кілометрів годин п'ять їхали. Лише зимою відпочинеш—тоді скрізь шлях гарний.

— А коли ж збудували його?—здивовано запитує я, бо шлях—звичайний наш, сільський, з вибоями, бакаями, тільки й того, що обкопаний канавами з обох боків.

— Коли?—тут голос підводчика стає урочистим,—це, може чули, «колесуха». Цей шлях будували каторжники. Ох, і було ж тут. Скільки їх били, каторжників, скільки вбивали... Під руки в багні копали. А не викопає норми—різками і докопуй знову. По кістках їдемо.—Він стає сумним.

Може й він копав цю колесуху і він пробував різок. Пригадую музей Далеко-Східного Краю. Договір між «Іркутським цеховим Ферштером і господіном інспектором по тюремній часті при Приамурском генерал-губернаторстві, статским советником Коморским». За цим договором, до царської скарбниці «поступило за отпущенных Ферштеру поденных ссыльно-каторжан в течении июля-августа, сентября и октября 1895 года 10.018 рублей й 11 коп.»... А скільки цих тисяч «поступило» поза скарбницею до різних господ статських просто, действительных статских і інших «советників».

Каторжанами будували залізниці, «колесуху», все, що потребувало тяжкої праці, будували скрізь, де відмовлялися вільні робітники.

«На работу по проведению Онорской дороги 1892 года было отправлено 504 каторжанина. Из-за жестокого обращения, тяжелых условий труда и голода в течение 4-х месяцев бежало в тайгу 226 человек. Из оставшихся 278 убито и умерло от истощения и побоев 70 человек» *).

*) Справи крайархівбюра.

А яскраво зелена марь навкруги стоїть така ж спокійна і непролазна, як і 40 років тому і тільки заплівлі від дощів канави навколо шляху кажуть про прокляте минуле краю,—краю спаскудженого царатом, краю що розробку його величезних багатств почато огидним насильством над тисячами знедолених.

Підводчик мовчить довго, щось передумуючи і потім починає вже на іншу тему:

— Раніше тут і тигрів було сила. Раз віз я вчителя зимою вночі. Я собі поганяю, а він одно сіно запалює. Візьме з саней пучок, запалить, потім знову. Коли дійшли до станції, я й питаю:

— Невже так змерзли, що сіном грілися?

— А ти хіба пічого не бачив?

— Ні, кажу.

— Не бачив, як очі світилися в п'ятні? За нами тигр біг!

— А я думаю собі, чого коняка все фуркає. Це, звичайно, було раніш—тепер тигрів немає. Туди далі на південь, до Амура, вони ще трапляються, але теж рідко.

— З-за лісу повстали будівлі. Це комуна єврейської молоді, Ікор.

— Мабуть погано працюють? Нарід не звиклий до сільського господарства?

— Не скажіть. Я вже тут не один десяток років живу, ну, а таких хлонців мало бачив, бойові. Є, правда, різні серед них, але господарство поставили добре. Спиной у нас у Волочаївці бачили—гостроносі, високі, чотири пуди найбільші бувають. А в них цього року півсотні кирпатих поросят. Знову ж і корсви,—тут він зниз голос, наче розповідаючи щось теємниче:—по двадцять літрів молока в день дає одна. Ми теж спочатку коли вони при'хали, думали—ну, раз єврей, то що він розуміє в сільськiм господарстві. А тепер у них поросят купуємо, вчимось, як за скотом доглядати.

— А сами в комуноу?

— Та я б пічого, та, знаєте, жінка, а потім, все таки, невільний.

Я не переконував його. Єврейська комуна Ікор, очевидно, вирве з його свідомости думки про неволю в комуні.

Їх було 16. З болот Білорусії, з колоній і містечок України позбигралися вони в школу. Якраз почалася колонізація Біробіджану. Вирішили їхати гуртом і закласти там зразкову сільсько-господарську комуноу. Хлопці палали ентузіазмом, мали сільсько-господарське знання, мали практику. Приїхали разом з першими піонерами в Біробіджан 28 року, заснували комуноу. З комуни, організованих того року в усім Біробіджані, залишилась тільки одна—Ікор. Інші розпалися від неполадків, від стихійних лих, просто від небажання працювати. Спочатку Ікореві дали місце в Вірофелді—першим єврейським районі. Приїхали нові переселенці. Ікорівці поступилися своїм місцем і переїхали до Волочаївки, на місце ліквідованого досвідного поля. Тут розпочали працю знову.

Від досвідного поля залишилися будівлі—легше було на новім місці розпочинати роботу. Привезли з собою одинадцять корів, двоє поросят. Було 16 чоловік основного ядра комуни і бажання працювати. Засіяли п'ять гектарів хлібом, аби вистачило на харчі. Головне в господарстві—корови: молоко, вершки, масло гадали відправляти до Хабаровську, думали поставити зразкове молочарське господарство.

З весни 1929 року йшли дощі, посіви як з води йшли. Незабаром хліб виріс під руки. Корови ходили повні, нагулюючи жир на безмежних пастівниках. Раділи хлопці і з більшим завзяттям бралися до праці. На кредит купили трактора, розкорчували під посів нового року кілька гектарів лісу. Сходили потім закутавшись у комарчики, поки повикорчовували великі коріння, поки виорали тайгу та повизбирували чагарник з поля. Мопка не давала жити—забивалася в піс, в очі, кусала за повіки, залазила в рот, комарі безугавно тягли свою

надокучливу пісню і на бронзі облич здіймалися великі червоні пухирі, червоніли очі, покусані мошкою. Та хліб ріс, корови прибавляли молока, завоювання дикої природи надавало нових сил.

До 16 приєднались ще хлопці. Були й комсомольці члени профспілок і не члени, з голосом і «без голосу». Всіх захоплювало багатство краю, його незаймані величезні можливості. Бачили, як наслідки їхньої праці, багатюща природа щодня збільшувала і збільшувала. Посадили капусту і через тиждень не пізнавали розсади вже закручуються головки. Випадково кинута насінина перетворювалася за тиждень у буйну рослину.

Настав час косити сіно. Сіно, це—основне. Буде сіно—буде молоко, а молоко, це—хліб і м'ясо і фабрикати. Сіна вирости по шию. Величезні пірії послалися на десятки кілометрів. Хто коситиме сіно на марях, коли пірій пропадає даремно,—ніколи косити.

Бригада з комсомольців виїхала по сіно.

За косилками залишалися товстелезні покоси. Пекуче сонце сушило швидко і через три дні на скошеному полі височіли в небо стоги.

Хлопці, обливаючись потом, складали основу свого добробуту—корм для худоби. Паути, гедзі, оси, мошка, роями крутилися над робітниками. Від укусів тіло пухло. Але хіба звертаєш на це увагу, коли пірій по шию, коли на незайманих до того полях стоять стоги сіна, коли можна в десять разів збільшити стадо корів, показати, що ми, комсомольці, можемо працювати і не для себе, а на гурт, для комуни.

— Важкенько було, а як згадаєш, так приємно. Набереш сіна на виста, а мошка обсяде обличчя і не знаєш, чи кидати на сніг, чи на землю та одганяти мошки. А надягнеш сітку—задихаєшся, піт в очі заливає,—розповідає один з організаторів комуни.

Два тижні надлюдської праці залишилися позаду. Три тисячі пудів сіна стояли в стогах. Думали ще налюстити стільки ж. З ранку пекло, як ніколи. Гедзі густо обліпили коней, і ті стояли знесилені, зіддавшись на

призволяще. Комунари, розвівши багаття, захлиналися від диму.

Потім почався маленький східньо-південний вітер.

— Що таке? Ніколи так не навідав гнус?

— Не було такої спеки, не було і гнусу.

— Мабуть перед дощем. Це вся оця нечисть запасатись харчами на час дощу, бож пересиджувати дощ нікому не хочеться голодним.

— А може мошка чує, що ми скоро закінчуємо сінокос?

Хлопці кривили в посмішку губи, а червоні від укусів мошки очі плакали.

Готуючись обідати, вони вираховували, скільки ще днів косити сіно і на скільки корів вистачить накопешеного.

Поки вибирали місце, де б зручніше сісти обідати, з сходу показалися на небі баранчики. Гнус ще дужче знахабнішав, падав у страву, цеберку з чаєм, в молоко, вкривав хліб.

А тим часом хмарки поволі ширилися, закривали небо, з білих перетворювалися на темно-сізі. Густим туманом вкрилася сопка.

— Ну, хлопці живо поправляйте намет—буде дощ!

Хмара закрила все небо. Лише на заході блищала смужка чистої блакиті та незабаром і та захмарилась.

Впали перші краплі—дрібненькі, рідкі. Хмара нижчала, сіршала, сопка зовсім закуталась нею. Почався справжній дощ. Мошка зникла і тільки комарі продовжували свою нудну пісню.

Хлопці повеселішали. Сіно, складене в стоги, не затече, гнусу менше, можна вільно розправити тіло і лежати, не обмахуючи весь час обличчя руками.

Дощ ішов до вечора, вночі, ранком. Рівний, рясний, він одноманітно торохтів об намет. Коли подихав вітер, великі краплі падали з дерева і били об парусину, тоді здавалося, що дощ більшав. Алеж він ішов рівний, дрібний і навіть на калюжках, що з'явилися вже, не було

бульбашок від дощу, а лише малі кружальця. Маленькі калюжки щодалі більшали, зливалися одна з одною.

Дощ ішов тиждень. Вже не було окремих калюж, а була одна величезна калюжа, що поїняла ввесь сінокос все навкруги. Дивно було дивитися, як тиха річка раптом заклекотіла й линула на береги.

В науковій літературі це називається трьома словами: «несприятливий водяний баянс». Коли розшифрувати, це значить, що розлив рік залежить від причин дуже непостійних. В данім випадку від дощів. Коли йдуть дощі, вода в маленьких річках прибуває і цим створюється повідь у великих річках, а ті маленькі припливи великих рік, які лежать низько, затопляються вже водою цієї великої ріки. Причина таких розливів в тому, що ґрунт глинястий, не вбирає в себе воду і вся вода заліпається на поверхні. Дощ може йти кілька тижнів, особливо в липні і серпні, вода не випаровується і вся тече в річки. Практично «несприятливий водяний баянс» виявляється в мільйонах гектарів затоплених сінокосів, мільйонах втрат і зруйнованих будівель у спиненні залізничного транспорту. Очевидно, і зараз починав діяти цей славнозвісний баянс.

Вода щогодини прибувала, вона розлилася широко і тільки вершечки високої трави виглядали з безмежного моря. Хлопці злякалися. Оце те, про що вони чули раніше, це повторюється двадцять восьмий рік, коли під водою загинули всі наслідки праці, коли степами ходили пароплави.

За годину косілки, вози поприв'язували до дерева. Тікати. Але вода обійшла узгір'я, де вони стояли. Велика рьолка перетворилася на маленький острівець. Коні почали хвилюватися. Вони били копитами землю і стійно поводили очима.

Новий потік води завирував у річці. Вода заходилася воронками, підступила до стоянки.

По воді пливли якісь дерева, купи сіна, вирваний з корінням чагарник... З стогів видно було лише вершечки.

Хлюпці пустили коней у воду. Ті, порскаючи, кинулись уплав, за ними, вчепившись за хвости, пливли комунари. Великі копиці, цілі стоги сіна, то тут, то там виринули з води і, захоплені повіддю, зникали десь углибині, щоб за хвилину знову виринути на поверхні. Сіно загинуло.

Коні прямували додому. Навкруги вирузало море. Лише поодинокі дерева де-не-де виглядали з води. Нарешті, коні стали на тверду землю—добралися до місця, де були посіви хліба. Але тут теж усе було залито водою і тільки огірки, капуста, бадилля картоплі, кавуняча огудина, що густо вкривала воду, говорили за те, що тут був город. Десь під водою зникла пшениця, овес. Замість багатих нив,—вода і вода.

Після паводі відбулися збори. Вода ще стояла навкруги і загрожувала будівлям. Так само курилася сошка—вірна ознака дощу, і дрібний рясний дощ кружальцями розходився по калюжах.

Було парко. В задушливім гуртожитку зібралися на збори. Похмурі обличчя, зневірені погляди.

Доповідач сказав небагато:

— Загинуло три тисячі пудів сіна, загинув город, загинув посів. Треба напружити всіх сил, щоб пережити зиму з тим, що є. Цей рік винятковий. Ви бачили, яка родюча тут земля. Паводі бувають не кожен рік. Паводі тут випадкові. Комсомольці повинні з честю вийти з станвища. Перебитися до нової весни. Це лихо не вб'є в нас енергії, не вб'є віри в майбутнє.

Збори мовчали.

«Загинув, загинув, загинула... Все загинуло. Чим годувати скот? Що їсти самим?—стояло в одних на думці.

«Навіщо ризикувати працею, надриватись, щоб усе проспало марно? Хіба обов'язково треба робити в сільським господарстві? Аджеж тут люди на вагу золота. У Дальнісі—8 карб. на день дають чорноробам. Вантажники виробляють по 10—12 карбованців на день. Найгіршого рахівника з руками рвуть»,—було в інших.

— Хто хоче взяти слово?

Мовчанка. Вона триває хвилину, дві, п'ять. Очі втоплені в підлогу. Що говорити? Тікати звідси. Тікати, як миші з корабля, що потопав.

Тоді підводиться один з них, що в них у перших виникла думка їхати в далекий невідомий край.

Він не агітує, не малює рожевих перспектив.

— Ми переживаємо другий важкий рік. Там, у Менську, коли ми їхали сюди, ми присягалися показати зразок витриманості і енергії. Ті 16, які перші приїхали сюди, знали, що боротьба буде тяжка, але вони знають, що побороти цю дику природу можна. Нас не злякає загальне лихо, воно не зломить нас.

Знову мовчанка. Дрібний дощ торохтить об залізний дах. Тридцять двоє очей дивляться похмуро і вперто. Два десятки хозають свої очі від тридцять двох.

Вирішили триматися. Але на другий день пішли двоє на станцію. Ще троє пішли невідомо куди. Брали валізки і зникали по одному, по двоє. Пішли позбавлені права голосу, члени спілки, навіть комсомольці. Далекий Схід не вибагливий до людей. Завтра вони працюватимуть рахівниками, інструкторами, чорноробами, діловодами, секретарями...

Спустила комуна. Залишилось знову 16. Шіснадцять юнаків, що ще в Менську вирішили показати зразок енергії і бадьорості, що в гуртожитковій сільсько-господарській школі зорганізувалися для боротьби за пове.

Вода зрештою спала. З-під неї показалися знівчені ниви. 10 гектарів посіву дали 50 пудів зерна. Вкосили ще трохи сіна. В зиму вступали без нічого. Одна надія—корови. Купували на станції сіно. Годували корів. Самі їли зняте молоко, а вершки возили до міста і на ці гроші купували на станції сіно. Взимку їздили за 50 кілометрів купувати ліс на нові будівлі.

Змарніли хлопці, але не піддалися. Минула сувора зима, раптом зазеленіли марі й тайга. За тиждень поросла в коліно трава. Скотові було що їсти.

Знову зазеленіли посіви. Попоросилися свині. Озет дав один трактор, другий купили на кредит. Ще розкор-

чували тайгу, посадили картоплю. Головну увагу звернули на молочарство, на те, що дало змогу їм перезимувати. Замість 11 корів, на літо стояло вже 74 корови і 12 телят. Щодня до Хабаровська йшло 500 літрів молока і за травень комуна мала 5.000 карб. прибутку. Покрашали харчі комунарів.

З України, Білорусії, Росії підїхала молодь, обліпила комуна, дала нові сили. Замість 16 комунарів стало 70. Посадили сад, завели малинник, засіяли 50 гектарів пшениці, вівса, сої, насадили городини. Щоб поставити як слід городництво, відрядили одного на спеціальні курси до Владивостоку.

Ударними бригадами косили сіно. Цього року паводі не було. Накосили 14.000 пудів. Але боялися, що залле знову і тому косили не на низинах, а де вище. Між іншим, комуна Ікор, що має 70 членів, землі має дві з половиною тисячі гектарів. Але на цій землі немає таких сінокосів, що їх не заливає вода. Тому вирішили заорендувати землю ще в держави. За гектар прекрасного сіна орендна плата—50 копійок. Орендна плата береться для проформи. Та хіба ж можна скосити всі трави Далекого Краю?! «Зелений Кили» не дарма має таку назву:—зелені луки розкинулися на тисячі кілометрів і ні перейти їх, ні викосити.

— А скучно мабуть тут?

— Ніколи нудьгувати. Десять годин роботи, не то що скучати, газету почитати ніколи. Між іншим, бачили ви наших свиней? Кирпаті свині тут новина.

— Ну, а вимою, мабуть дико здається?

— Зимою теж ніколи нудьгувати. Частина вчиться поїде, частина на лісозаготівлі. Зараз коровник почали будувати. На той рік треба збільшувати гуртожитки, ліс потрібен. З осені передплатемо «ВУЗ на дому», готуватимемо тут кваліфікованих робітників сільського господарства.

— А нові комунари не лінуються?

— У нас цього немає. Хто лінується—геть з комуни. У нас і оплата праці не диференційована:—всі одержують

авансом по 25 карбованців на місяць, а ледарства немає — ядро комсомольське міцне, веде перед, а інші за ним ідуть. «Ікор» — добра школа, хто витримає, хто покаже себе справжнім комунаром, — залишається, а хто так, щоб тільки рахуватися членом комуні, того зразу відгадають, і або сам піде, або виключать.

Певний відсоток, звичайно, вийде. Дуже багато спокус має Далекий Схід — золоті промисли, радянська робота на подвійних окладах, ремісник до 20 карбованців на день заробляє, чорнороби по червінцю — тяжко тримати людей у сільському господарстві, та ще в комуні. Але вже хто втримається, з тим можна працювати, той не видасть ні на якій роботі.

Шумить тайга, мільярди гнусу тягнуть свою нудну пісню. Куряться сопки, віщуючи дощ. Потяги везуть людей на Схід і на Захід, а за сім кілометрів від залізниці, в Ікорі виконують свою велику працю 16 ентузіястів. Тайга шумить і розносить славу про комуну по всьому Далекому Сходові, славу про 16 відважних.

УКРАЇНЦІ В АМУРСЬКИХ ПРЕРІЯХ.

Ліниво тече Тунгуска. Густа тайга залишилась далеко на північ. Прослалися луки—марі, замість модрени й кедру,—червоні шелюги, лози, високі; як очерет, сіна. Тунгуска, наче скинувши кайдани—тайгу, відпочиває, широко розкинувши степами свої протоки.

На березі, серед заростів дубняку, горішнини, серед болот, розкинулася українська комуна «Тихоокеанський Жовтень». Раніше тут була Данилівка. Але тепер про неї вже забувають. Ця Данилівка стоїть навіть на тих мапах, де з українських міст відзначено лише найбільші округові міста. Але на мапі є не тільки Данилівка з 8 дворами, тут відзначено навіть поодинокі юрти. Коли ви зайдете в краєві установи Далекого Сходу, ви побачите, що на мапах Данилівку закреслено оливцем, і замість неї написано «Комуна Тихоокеанський Жовтень».

Свого часу Данилівка організувалася у колгосп, потім цей колгосп поволі розпадався, аж поки не залишився один член колгоспу.

З Шевченківщини, шукаючи нових земель, тікаючи від задушливого безземелля, приїхав ходо́к до Хабаровського. Він побував у найдаальших закутках Далекого Сходу, придивлявся, вишукував, вибирав де краще. Натрапив на Данилівку, попрацював у напівмертвому колгоспі місяць, а взимку 1928 р. приїхало суди 29 чоловіків—слюсарів, теслярів, хліборобів з комуни Шевченківщини. Вони розкорчували кілька гектарів рьолки, рубали ліс

для будівель, будували щопотрібніше, сіяли, набували худобу. Потім поверталися на Україну, довгими зимовими вечорами розпсідали про багатства краю, про землю, про родючість її. Агітували жінок, сусідів, умовляли перебиратися туди. Навесні 1930 року на березі Тунгуски було вже 293 комунари. А з 2.500 гектарів землі вже розорано 110. Це за один рік. Данилівка існувала кілька десятків років і в неї розораної землі було лише 10 гектарів.

— В «Ікорі» добре,—доповідав мені візник,—але не те, що в «Тихоокеанській». Там масштаб! Там усе у великих масштабах. Млин, тартак, олійниця. Кажуть, що скоро в них буде така машина, що разом і коситиме, і «пельшоки» пектиме. І не дивно. В них усе можливо!

«Ікор» і українську комуну розділяє марь і рьолка.

— Які ви багаті тут—звертаюся я до товариша, що взявся мене трохи провести в напрямку до «Тихоокеанського Жовтня»:—які у вас величезні можливості. Які колосальні природні багатства. Скільки, наприклад, гектарів оцих луків?

— Не менше тисячі.

Зелені луки прослалися рівні-рівні, вдалені вони сходяться з обрив. І жодного валка скошеної трави.

— Чому ви, наприклад, не косите цих луків? Тут і близько й потім яка рівна тут земля. Жодного пагорка, жодної балочки.

— Вся біда в тому, що надто рівна уже.

— Чому?

— Не можна відвести воду. Ви ж подивіться...—і він робить крок у бік від шляху. Під наметом трав хлющить вода, ґрунт вгинається, земля ходить під ногами, як подушка.

— Коли б хоч малесенький схил, через рік—два тут були б чудові сінокоси. Але покищо почекаємо,—в місяці, які потребують значно меншої меліорації.

Може ці луки стоятимуть іще рік і десять років. Даремно гнитиме трава, збільшуючи природні запаси торфу. Я пригадую наші сінокоси на Україні, пригадую, як

селяни по пояс у воді косять осоку в балках і виносять грубий, непоживний корм сушити на пагорки. Дати б оці тисячу гектарів на Полтавщину...

За луками лісок. Шлях значно підноситься вгору. Грунт стає піскуватий. Це—р'юлка. Віками наливали річки пісок і на глинястім болоті виріс пагорок. Він поріс дубняком, горішиною, шепшиною, там і тут стоять поодинокі великі дерева. Р'юлка, це—найпривабливіша тут земля. Тільки викорчувати дерево, і маєте прекрасний ґрунт для посіву. На піскуватім ґрунті дощі не роблять тієї шкоди, що на низьких, глинястих.

З-за р'юлки виглядає дах двоповерхового будинку. І якось не віриться, щоб у таких халцах, серед нескінченних болот може бути двоповерховий будинок, критий залізом. За ним виринають менші будиночки, криті деревом, соломкою, інколи залізом, лунає чохкання двигуна, запах чогось смаженого.

«Маштаб» не дуже великий. Звичайний малесенький тартачок для своїх потреб, а машини, що разом косить і пече «леньошки», покищо немає. За те є привітні обличчя, мільйони запитань про Україну, тисяча запитань зайти на помешкання відпочити.

Я їду аж у кінець виселку, до коровника, де є колодязь, щоб налитися свіжої води. В пристройці для наглядача за скотним двором живе дві родини. Маленька, сухенька бабуся з зосередженим поглядом повільно й докладно розповідає мені про тутешнє життя. Вона до приїзду сюди жила в одноосібному господарстві і її більше цікавить розпорядок у комуні, ніж те, що комунa на Далекому Сході за 10.000 кілометрів від рідної Шевченківщини.

— Їжа добра. Вжеж таких поставили хліб пекти, що аж-аж. Хліб хороший, як і в доброго хазяїна, а то й кращий.

— На обід борщ теж хороший, як і в хазяїна, а то й кращий.

— І робота хоч і важенька, але не важче, ніж у хазяїна. А їзінкам і зовсім легко. Працюємо тільки 20 днів

на місяць, а не 24, як чоловіки, і 8 годин, замість 10. У хаті встигнеш прибрати, сім'ю пообпірати. Он бачте попримазувала скрізь, а як приїхали, то так дерево не обмазане й стояло. У них тут так. А я попримазувала. Як увійдеш у хату, то наче дома. А як вийдеш, як подивишся на луки, та ліси, та сопки, то так серце й зане. Наче й добре, а думки таки дома, на Україні.

Слова ллються тихо, поволі, вона розповідає про всяку дрібницю, про кожен кілометр подорожі з Шевченківщини, і в її словах мішається журба за Україною й радість, що тут таки краще.

Голова комуни на засіданні. Засідають з дев'ятої ранку, а зараз уже чотири. В накуреній кімнаті в сизих хмарах диму чоловік з двадцять комунарів розв'язують комунівські справи. Зараз якраз розглядається питання про скотарство. Кожну дрібницю, кожен захід обговорюють довго, пильно, вишукують найрізноманітніші засоби поліпшити справу й тому над одним питанням сидять кілька годин. справи всі такі конкретні, такі болючі, бо це справи свого власного господарства. Бугай що чомусь особливу увагу звертає на семимісячних теличок, викликає цілу низку пропозицій найрізноманітнішого характеру, що могли б позбавити коров і телиць від цього не зовсім етичного проводиря стада.

Питання про доярок, здається, така дрібниця, а вистає в принципове питання підготовки кадрів у скотарській галузі, бо виявляється, що рідко яка з жінок може видіти за раз десять корів. На допомогу приходять комсомолки. Їх прикріплюють до старих доярок, і вони через певний час зможуть виконувати цю роботу. Ставиться питання про інструктора, який би показав, як треба правильно доїти, щоб доярки не хворіли на специфічну професійну хворобу в руках.

Вже коло 7-ої години, а ще ніхто з комунарів не обідав. Всім хочеться обговорити як слід справи, щоб не було тих неприємних, прикрих дрібниць у господарстві, які інколи трапляються і трапляються у великій комуні куди частіше, ніж в одноосібному господарстві.

І коли закінчують обговорювати питання про бугая, про доярок, про те, куди вивозити гній, і як вивозити, про будівлення нового помешкання для скогу, про місце для будівлення, про ліс для нього, тоді переходять до розгляду рілньничої справи.

Зав. цієї галузі, вже літній чоловік, читає плян посіву на другий рік.

Він старанно й до дрібниць вираховує, скільки треба комуні яких продуктів, на якій землі що сіяти, яка культура повинна бути товаровою, як найкраще використати кожен метр ниви. Він так будує свій плян, що земля не пролежить вільна й одного дня: тільки знимають одну культуру, вже можна сіяти іншу.

Парадоксально звучить, що в цих краях, де землі обмежена кількість, земля—дорога, землі не вистачає. Але питання розв'язується легко. Щоб зробити культурним гектар землі, потрібні нелюдські зусилля, потрібна величезна витрата праці, а робочої сили тут якраз обмаль.

Плян пророблено ідеально. І як тільки хто зауважує щось, вимагає зменшити посіви просапних, завідувач рілньництва, як та квочка, що розчипірчує крила, обороняючись від хижака, захищає кожен метр посіву, кожную культуру, кожен пункт свого пляну.

На 1931 р. пропонується 50 гектарів просапних, із них великий відсоток ранньої городини. Хтось вважає, що це забагато.

— Багато? А згадайте, як у цьому році! Хліб ще не зібрали, хто зна що з ним буде, а ранньої городини було тільки чверть гектару й дала вона півтори тисячі карбованців прибутку. Так я думаю, що впольне правильно брати курс на городину.—Він ще кілька разів для більшої переконливості повторює своє «впольне», але переконують не його слова, а ті півтори тисячі карбованців з чверті гектару, що так допомогли комуні цього року, бо хліб торік пропав від паводі.

Для ранньої городини тут колосальні перспективи. Комуна має катера й по Тунгусці може коли завгодно

возити до Хабаровська продукти сільського господарства, які загалом там у дефіциті.

— По картоплі пропоную посадити квасолю, вона завважатиме картоплі, а комуна матиме зайву сотню пудів квасолі. Ця рослина впольне споживна і взагалі маю, що буде впольне добре.

З цим всі згодні, тільки один юнак, запалившись бажанням як найбільше взяти з землі, пропонує посадити по картоплі, крім квасолі, ще й кукурудзу.

Це викликає в багатьох посмішки.

—А по всьому зверху ще й овес посіяти, га?

Юнак бачить, що помилився, і під загальний сміх присутніх, сунеться на задні лави.

Потім обговорюють сою, і після лекції зав. рільництва про те, що з нею можна робити і як використала комуна торішній врожай, всі згоджуються, що треба збільшити посів цих дивовижних бобів.

У завідувача рільництва вираз обличчя найщасливішої людини в світі. Про сою він говорить так, ніби й справа про щось найдорожче йому особисто. Про ранішні буряки й картоплю, як про успіхи своїх дітей. І коли він помічає, що хтось наче байдуже ставиться до його плану, чи до його роботи, він ображається.

— Тільки я скажу, товариші, як би більше контролю щоб всі доглядали, як ведеться господарство. А то мені цього року ні разу не лаяли. Хоч би раз на правліні вказали на якісь хиби, вилаяли.

— Вилаємо ще, не турбуйся.

— Подивилися б на городину, може дуже рідко посаджено, чи може де не виполото, чи не на такій землі як слід садилося. Або ж я сам бачив в огріхи по пшениці,—мабуть сошники позабивалися під час посіву й від цього по пшениці, бачу, є лисини. А цього ніхто більше не бачить. Придивляйтеся та й лайте! Тоді дужче до роботи братимемось.

У цього п'ятидесятилітнього чоловіка звідусіль, — його очей, з кожної зморшки обличчя, — випромінюється величезна любов до свого комуністського господарства,

кожному слові, в кожній пропозиції чується сила енергії й організаційних здібностей, що з'явилися як слід тільки в цьому великому господарстві і які марно ниділи, поки він копирсався в маленькому на 2 з полов. гектари господарстві в себе вдома. Потім, коли я зайшов до нього до дому, я побачив сільсько-господарські журнали, брошури, підручники, а в розмові почув слова, відомі може не кожному студентові сільськогосподарського вишу.

Кімната поволі наповнюється комунарами, гущішає махорочний дим. Зосереджені обличчя вслухаються в кожне слово промовців. Жодної приватної балачки.

Довго обговорюється питання про посів озимини. На Далекому Сході озимини не сіяли, бо вона вимерзає, але ярина пропадає від дощів, що йдуть якраз у період збирання врожаю. Отже, тепер провадяться спроби завести озимину до сівозміни. Земля дорога, викорчовування одного гектару потребує інколи і 30, а то й 60 робочих днів, і тому це питання обмірковують з усіх боків, з'ясовують кожну дрібничку, щоб не гаяти даремно ниву. Довго сперечаються, де сіяти й як. У виступах згадують про способи посіву за Левицьким і Лисенком. І прихильники тої й другої методи довго сперечаються, як же сіяти. То в того, то в іншого зриваються, раніш такі страшні своєю незрозумілістю, терміни й слова, їх вимовляють трохи ніяковіючи, стежучи за собою, щоб не сказати неправильно, щоб не помилитися. Але ці слова вже прищеплюються тут, не дивують нікого й викликають гострі суперечки по суті самого поняття, що є в терміні.

І коли 20 гектарів озимини ухвалено посіяти, тоді згадують про «пташку». Це невеличка жовтобрюха пташка, але вона може звести на нівець дуже багато пшениці, викльовуючи та оббиваючи колоски. Покищо це мабуть найважливіший тут шкідник пшениці. Особливо пташка шкодить по краях, по межах. А вирішили пшеницю сіяти в кількох місцях, не одним масивом, і значить їй більше загрожуватимуть шкідники. Всі розчаровані й розгублені.

Зрештою спосіб винайдено.

— А коли мобілізувати жовтеняток, пехай відгальють жовтобрюшок!

На цьому сходяться.

Ніч спадає на землю, обгортає будівлі серед таємничих тепер кущів мертвим світлом блищить Тунгуска. З стіною зібрався співочий гурток на співанку, завтра махати до Хабаровська на виступ перед шефами.

...«Та й поїдем доганяти літа молодії»...—вривається тоскне в бадьорий гамір зібрання. Раптом всі затихають в багатьох хмуряться очі й збільшуються зморшки на обличчі. І найбільше хмуряться ті, що сидять якраз коло столу, вусаті й бородаті, ті що переживають тепер удруге свою молодість, що з молодечою завзятістю й бадьорістю взялися будувати нове на новій землі...

На черзі сіно: Зараз саме підбивають підсумки сінокосної кампанії. Накосили цього року 34.000 пудів і хоч для того стада, що в зараз, сіна досить, вирішують косити ще після жнив, щоб вистачило й на тих корів, які докупить комуна. Цього року це покищо найтяжча праця. Там було найбільше гнусу, найбільше пекло сонця й, головне, треба було косити як найшвидше, щоб не застали дощі. Перед сінокосом було дві пропозиції:—Косити задільно, з пуда, і—на загальних підставах. Комсомольці запропонували змагання між бригадами, підвищили норми виробки й відмовилися від задільщини. Тепер видно наскільки комсомольська пропозиція була доцільна: собівартість пуда сіна, за комсомольською метою, вдвічі менша, ніж при задільній праці.

У кінці засідання неприємним дисонансом вривається в загальне захоплення будівництвом заява про зхід до комуни. Їх двох—один високий, чорнявий, з нахабними чорними очима, другий—низенький, кремезний, з безбарвним обличчям і широчезними грудьми.

— Чому ви виходите?

— А так просто, не подобається.

Скільки їх не розпитують, не умовляють сказати причини виходу, вони не відповідають нічого. Ні проти чого вони не заперечують, все зокрема їм подобається, а

взагалі—ні. Більшість зібрання знає в чому справа:—хлопців приваблюють великі заробітки в місті, на лісозаготівлях, на Сахаліні. Вони хочуть заробити багато грошей, одержувати по червінцю й по півтора в день.

Їх довго вмовляють залишитись у комуні, принаймні, до закінчення операційного року, щоб вони змогли хоч одержати цілком все, що вони заробили тут у комуні. Вони мнуться, не знають, що робити. Але видно, що їх мало цікавить цей заробіток, їм хочеться йти туди, де вони б могли нагромаджувати особисті багатства.

Другого дня я побачив цих двох хлопців, оточених групою комунарів—молоді. Між ними точилася гаряча суперечка про речі, що зовсім не стосувалися виходу хлопців з комуні, а саме: про приладдя для зрізання купин на луках. Але в цих розмовах виявилися цілі два світогляди, а в репліках обох сторін почувалося, що ці приладдя є лише причіпка, справа йде про вихід.

Ті, що залишаються в комуні, хочуть вірити, що кочкорізи дадуть гарні наслідки. Ті, що виходять, не хочуть вірити. Вони сміються з кожного нового заходу комуні до поліпшення умов праці, до поліпшення господарства. Вони малюють найгірші перспективи й для цих приладь. На їхніх глузливих обличчях стоїть одне запитання.

— Якого чорта сидіти в комуні, досягати якихось, ідеалів, коли в Дальлісі можна заробити червінець у день?

Їм незрозуміла любов більшості до комунівського господарства, вони глузують з кожного прояву їхнього ентузіазму, вважають їх за дурних мрійників. Розмова ледве не закінчується сваркою. Комунари з усіх боків засипають цих ренегатів дотепами, глузливими жартами, інколи вже чути образливі слова, вигуки. Хтось з старших «розбороняє» ворогів і юрба з веселим сміхом іде до клубу, а ті два стоять з тим самим виразом обличчя піби кажучи: «ех, не розумієте ви життя»:

— Скільки у вас вийшло вже з комуні?—питаю я голову.

— Оце другий випадок. Один кишув комуну та поїхав на Сахалін, а тепер надіслав листа, проситься назад.

— А заяви про вступ є?

— О! В мене лежить зараз понад сто заяв. З України, Білорусії, РСФРР, але боїмось приймати, спочатку треба обжитись, виховати міцне ядро, та, правда, й помешкання добудувати, а тоді вже можна й прийняти. За новими членами ми не турбуємось, хоч сьогодні можна збільшити комуну вдвічі.

Після засідання, так о півночі починається співанка. Диригент у короткому вступному слові розповідає, в яких умовах працює гурток. Вдень сінокос, полоття, робота по господарству й тільки вночі вони працюють у гуртку. Пісні, що їх вивчив гурток, це—наслідок нічної праці, праці в ті часи, коли вся комунa вже спить.

Співають, дійсно, добре. Юнаки й діди, підлітки й літні молодиці, уважно стежачи за нотами, співають і в цих співах чуться міць, непереможна сила піонерів нового життя на нових землях.

Навколо співаків стіною стоять інші члени комуну й уважно слухають. Зав. рільництва, що так старанно й віртуозно складав пляни рільництва, що з такою любов'ю говорив про буряки й сою, також любовно й з гордістю дивиться на хор і з його очей ледве не течуть сльози щастя.

Завтра вихідний день і комунари не поспішають спати. Після співів—танки. Танцюють гопака, польку, все, що збреше в голову. Комунари стомлені байдууже дивляться на танцюристів, дехто вже збирається йти спати.

Але ось виходить хлопчик років десяти. Обличчя в усіх жвавішають, ті, що зібралися йти, повертаються, діди, що вже поснули, схилившись на лави, прокидаються, встановлюється напружена тиша.

Зараз танцюватиме «подгорную» улюбленець комуну. Він іде спочатку повільно, потім рухи жвавішають, балалайка збільшує темп до божевілля і хлопчик уже не йде, а літає по колу. Все тіло його звивається в плястичних рухах, ноги виробляють найскладніші па, і жодного зайвого жесту, руху, все підпорядковане ідеї танку, все чітко й в той же час плястичне й м'яке. Дійшовши апо-

гєю швидкості балалайка раптом замовкає, хлопчик з зашарілим обличчям робить манірний уклін, аудиторія реве від задоволення, нагороджує його оваціями, які рідко випадають і на долю великих артистів. Десятки рук тягнуться до хлопчика, обіймають його, підкидають угору.

На осінь він поїде вчитися до драматичної школи.

З групою комунарів я йду спати на горіще коровника. Вище першого поверху не залітає «гнус» і на горіщі можна спати спокійно, не боючись ні комарів, ні мошки, ні всіх інших представників летючого царства, що інколи унеможливають життя в цих краях. Там між лантухами з соєю, пшеницею й мукою, я стелю свою бурку і готуюся як слід заснути, бо попередню ніч довелося спати на вокзалі. То тут, то там чутно храл, зітхання, сонне бурмотіння. Це комунари втікли з задушливих хат, від комарів.

Але сон зникає. Один з комунарів починає оповідати історію комуні, і сон мимозолі зникає.

Взимку 1928 р. їх приїхало 29 чоловіка. Данилівці, розбігшись з колгоспу, порозбирали й хати, залишилася лише одна. Та жити в ній майже не довелося. Відразу поїхали рубати ліс на нові будівлі. Тайга, де росте гарний будівний ліс, за 50 кілометрів від комуні вгору по Тунгусці. Запрягли коні, взяли залізну пічку й поїхали в глибини пралісу. Там збудували хату, поставили коней, почали рубати ліс.

— За день хоч як наморишся, а вночі не спиться. Дико здається. Кругом ліс, тайга, болота, звір ходить. В комуні теж ще порожнє місце. Родини за 10.000 кілометрів звідси. Лежимо вночі, зорі рахуємо, бо стеля блаженка з дірками. А на дворі мороз 40 градусів. Дивно нам і це: такий холод, а ми розлягнені лежимо в помешканні, що з нього зірки видно. Правда, дров жаліти не довдилось.

— Навесні, як розстала крига на річках, дерево нарубане припливло до самої комуні, тут половили його, постягали на берег, почали будувати хати, хліви, стайні.

Землю розкорчували, посіяли хліба, качок розвели, городини насадили, накосили скільки встигли сіна. Працюємо як ніколи. Ночі не спимо, щоб хоч трошки обстригтися, приготуватися до приїзду родин. Правда, і робити було бажання: хліб росте добрий, 5.000 головок капусти як гарбузи волоські завбільшки, огірків не встигаємо зірвати, худобі паші скільки завгодно, ліс для будівель першосортний.

— Так було до липня. А потім як пішли дощі, я пішли! Місяць без перерви. Тунгуска піднялась, вийшла з берегів. Затопило все. Качки, п'ятсот штук як поплили в Тунгуску, так і по цей день. Капуста, хліб, огірків сіна дві тисячі пудів, дерево, що ще не встигли спожити,—все загинуло. Зерно було в помешканні вже—позамокало, погнило. Залишилися ні з чим. Довелося жити взимку на державні кошти—одержували по чотири кілоборонна на чоловіка в місяць і тим жили. Важка була зима. Але знову поїхали в тайгу, знов нарубали лісу, пішвесну дали на кредит корів, свиней, самі недоїдали, а худобу берегли.

— Ледве дотягли до весни. Скотина худа, коні з ніг падають, а встигли засіяти та посадити коло ста гектарів. За виконання посівного пляну орден Леніна комуна одержала...

— А тут з свиньми халепа. Ну, нічим годувати та й край. Трави ще немає, щоб пасти, а мішати нічим. Таке: — або свиням хліб свій віддай, а сам сиди голодний, або свині пропадуть. А їх же 18 маток поросних! Зрештою додумалися. Раз пішли рибу ловити. Тут, знаєте, скільки риби? Піймали пудів 15. Ну, нам скільки треба?—Одного пуда досить. Дай, думаємо, спробуємо рибою свиней годувати. Дали. Їдять. Так ми тоді щодня рибу ловити. Спіймали на другий день вже 25 пудів. І так догодували свиней поки трава не наросла. Тепер подивіться поросят скільки.

— А потім приїхали родини, хліб підріс, городина вродила. Веселіше стало. Зробили два катери. У нас же тут всі з Шевченківщини—майстри. Один продали за

30 тисяч крб. в Хабаровськ. А другим городину, молоко, вершки до міста возимо. Тепер живемо на всю губу. Це ж перший рік благополучний! А через п'ять років? Та ми тут рай зробимо. Ми дамо толк і болотові, і лісові, і рибі.

Оповідач—наймит. Все життя прослужив у папів, залишив там сили, здоров'я, але дістав клясове загартування.

— Ех, як би то оце молодим я був. А тож 52 роки. Ну, та я такі гарби поробив для комуні, що мабуть і мене переживуть. В економіях робив, а тут уже на совість. Завтра подивитесь на гарби—картинка. Та ще чую сила в робити!

— Подобається, я бачу, вам тут?

— Та чому ж не подобатись. І що головне тут, так це те, що з-за вуглів ніхто не сичить. Немає куркулів, попів і всякої нечисти, дихати вільно. І легкодухих немає. Кому хоч трошки або комуні не сподобилась, або працювати в цих умовах здалося за важко, поїхали геть. Залишилися ті, що хочуть і можуть.

— Вдома як би таке лихо для комуні трапилось, як нам торік, то навряд чи втрималася б, засичали б, закричали, обвинуватили нас самих. А тут немає тих, що шепчуть та сичать і тому тут легше працювати. Жінки, правда, додому скучають. Ну, та звикнуть.

Восени як кета піде з океану, буде нам праця. Вона як іде, так води не видно, сила силенна. Торік ніколи було ловити, всього 29 комунарів жило тут. А тепер з робочою силою вільніше, так ми думаємо половити. За пляпом гадаємо взяти 3.000 пудів риби, засолити, ну, ікри буде з неї пудів шістьсот. І хліб і до хліба!

— Звичайно, робота не легка. Але не забувайте, що ми тут ще недавно. Будування житла нас заїдає. Вся робота сила іде туди. Просто ніколи взятися за всі галузі господарства. Скажім, сіно. Скільки його гине некошеного? Мільйони пудів! А те що скошене може затопити повіддю. Та ми вже придумали, що робити. Поперше, кочкорізи. З весни порівняємо луки, зріжемо кочкорізами

горбики, купини, а потім сінокоски пустимо. В стоги не складатимемо, а поставимо на сінокоси прес і все сіно спресуємо. От вам, поперше, збільшення продукції, по-друге, гарантія від пазоді, і, потрете, зручність для перевозу. Ви бачили, які трави стоять н'вколо. А взимку тут пуда сіна не дістанеш. Отже коли поставимо прес, може й на ринок зможемо кинути.

— Або чому свині не розводити? Є в нас зараз їх понад сотню. І олійниця є. От вам кормом забезпечені. На той рік у нас їх буде не сотня, а вже до тисячі.

Він малює мені перспективи комуни і його слова ллються, як якась чудова пісня. Мимоволі я дивлюсь на годинника. Чотири ранку.

— Пробачте, вам спати пора, а я розпустив язика. Ранком ще поговоримо.

Він довго перевертається з боку на бік, а я теж не можу заснути здивований і захоплений цією благодатною землею й ентузіазмом її піонерів.

Ранком мене будить голосний спів внизу. Це співоочий гурток вивозить гній з коровника. Завтра гурток поїде на виступ до Хабаровська і тому сьогодні, у вихідний день, відробляє за завтрішній.

Я йду викупатися до річки. Зустрічаюся там з красивим уповноваженим у нацмен справах, що приїхав з Хабаровська до своїх земляків у гості. Він сидить з вудочкою коло річки. За двадцять хвилин в цеберці вже хлопощеться десятків зо два коропчуків так кілограмів по півтора кожний... Але доводиться викинути їх назад у річку. В льосі лежить кілька пудів озіжої риби—на сьогодні вистачить, а чистити нову ніколи.

Потім ми йдемо обдивлятися городи, ниви. Скрізь почувується господарське око, пильний догляд і старанність. На скошеній ниві жодного огривка, на городах—жодної бур'янина.

Завідувач рільництва, хоч сьогодні і вихідний день, порасться на городі, щось плянує, виміряє, придивляється до огірків, моркви, сої.

— За капусту на виставці дістали першу премію. Го-

ловка 8,8 кілограми—22 фунти. Старожили всі дивувалися, що таку вихохали.

— Я вчора слухав вашу доповідь—зумієте ви господарювати.

— А от уявіть, коли в одноосібному господарстві працював, нічого не виходило. А в комуні пішла праця добре. здається. На той рік половина городина буде рання. Молоко й рання городина тут, це—все. Катер свій є—через шість годин у Хабаровську. Тільки подумати: з чверти гектара ранньої капусти й картоплі, за цербкоопівськими цінами, цього року ми взяли півтори тисячі карбованців. Це ж нечувана цифра! А до того ж і земля раніше звільняється. Можна ще щось посіяти—подвійна користь.

Мені й уповнацменові страшенно хочеться поїхати ловити рибу неводом. І хоч в комуні риби наловлено й досить, голова комуні робить нам цю приємність. Четверо комунарів сідають на човен і плывуть протокою до самої Тунгуски, а ми понад берегом поспішаємо за ними, Незабаром човен ховається за купами, за заростями шельюги, а коли ми приходимо на місце рибалки, в човні вже з пуд різноманітної риби й серед неї б'ється величезна, не менш як півпудова щука. Затягають удруте. Коли невід доходить до берега, через верх перескакують червонопері сазани, рябі щуки, якась біла риба, подібна до пліток, всередині невода здійсмається хвилювання від риби. Чорні соми, карасі, щуки, угрі, мокси—такі жирні, що їх майже не можна їсти свіжими, і ще найрізноманітніша риба, що її так багато в Тунгусці.

— А ось музичка!

Голова комуні тримав у руках чорну з жовтими плямами, зовні подібну до сома, рибину.

— Візьміть за верхнє тірпе й вона почне грати

Дійсно рибина видає якийсь звук, подібний т
Тутешні її звуть касатка.

Затягають останній раз, бо терпіти паутів ми роями літають над нами й кусаються, як не можна. Руки болять їх відганяти й тому

просто поринаєш у воду, щоб хоч трохи відігнати цих уїдливих комах і притамувати біль від укусів.

Двоє закидають невід, а ми всі йдемо понад берегом наганяти рибу. Коло берега мілко, вода тепла й приємно брести м'якою тванню. Я йду передній. Раптом щось розрізає передо мною воду. Довга рибина, розбризкуючи воду й здіймаючи хвилі, кинулась від берега вглиб. За нею друга, третя, четверта. Вода захвилювалася по всім березі. Це—щуки. Вони грілися на сонці і злякані шерехом кинулися від берега.

Щодалі, то їх більше. Серед них чимало метрових. Ось переді мною малесенька затока. Я вскакую туди й ціла зграя щук з шумом і бризками, б'ючись об ноги, кидається в глибину. Влучним ударом палки, я поцілюю одну з них, і біле черево її спливає у воді.

Цього разу наловили небагато—пудів з шість. Але однаково нікуди її дівати.

Розповідають, що на сінокосі ловили рибу цеберкою. Хтось, замішавши коням, залипив цеберку з рептками борошна в річці, щоб вона відкисла. Вода покривала цеберку приблизно на чверть метра. Коли прийшли по неї—побачили, що в ній повно риби. Потім косарі навмисне вже ставили свій імпровізований ятір і завжди в ньому була риба на юшку.

Трохи стомлені, з пекучими виразками від паутів ідемо додому.

В комуні переважна більшість незаможників і наймитів і лише кілька родин середняків та службовців. Та правда, службовців не відірзніш від іншої маси комунарів. У них такі ж загорілі обличчя, такі ж мозолясті руки й той же ентузіязм, що і в незаможників. А коли слухаєш розмову незаможника, то мимоволі запитуєш, чи не закінчив він партійної школи.

Висока ідейність плюс велика хазяїновитість, оце—основна ознака комуні. Люди не закопуються вуздром у господарство, в господарські дрібниці, зміють не губити перспектив, не забувають, для чого вони будують тут усе оце. Державні потреби не забуті в комуні. Їх не тре-

ба вмовляти, щоб везли зайвини—повезуть самі. Коли постало питання, щоб засіяти двадцять гектарів озимини для досліду, комуна з охотою погодилася на це. хоч двадцять гектарів землі тут велика справа. Бо ж ці двадцять гектарів треба не тільки виорати, а й розкорчувати. Треба вирубати весь ліс, що росте на них, повикопувати пеньки, повизбпувати чагарник, тощо, тобто витратити силу робочих днів, щоб підготувати землю до оранки. І комуни не довелось умовляти. Вона пішла на пропозицію держави, бо розуміє, що справа з посівом озимини, це в болюча справа Далекого Сходу й її треба розв'язувати.

Не забувають і про культурне будівництво. Цього року відкривається чотирьохлітка для дітей, а п'ять юнаків їдуть вчитися до середніх шкіл і до вишів. Будують палац культури, хоч не в усіх іще є пристойні помешкання. Половина палацу вже готова, а до осені він буде закінчений увесь. А поряд двохповерховий новий будинок на сорок кімнат. Збудували цього року. Зараз устатковують уже центральну ogrівальну систему. Двохповерховий будинок з центральним ogrіванням серед маленьких халуп, серед тайги і болот, це—теж досягнення. Літом квартирна криза не дуже тяжка й тому комунари не поспішають перебраться до нового будинку. Покищо там дитячі ясла з 42 дітьми й бібліотека.

До речі, про бібліотеку. Комунари не мають жодного зв'язку з культурними установами УСРР. Не знають яка книжка виходить, що передплачувати. Журнал «Знання», «Селянка України» і ще деякі лежать майже в кожного дома, а книжок немає,—нікому порадити, яку саме купити. Та треба ж не забувати, що купувати можна не на місці, а за 10.000 кілометрів звідси. Отже, бібліотека дуже бідна, книжки випадкові. А наскільки великий попит на друковане слово видно хоч би з того, що читають речі, видані ще в 1903 р. українською мовою, російською орфографією.

Вчитель, вірніше комунар, що взимку вчить дітей, скаржиться:

— Поки напишемо до Харкова та дістанемо відповідь,

минає півроку. Та й відповідь дадуть таку, що нічого не варта. І живеш, як у лісі. Ні книжки нової, ні пісні, ні п'єси. Сором—доводилося ставити виставу і не знайшли української п'єси. А переважна більшість комунарів—українці. І особливо як зайдуть дощі. Жах.

— Мабуть п'ють під дощ?

Він сміється.

— Да! Під такий дощ, що інколи триває місяць, можна б добре випити. Була й в нас раз п'янка.

«Ага, знайшов таки болячку. Відкриваються й негативні боки життя»,—промайнуло в думці.

— Святкували недавно перший шлюб у комуні. Побралось двоє з молоді. Зарізали бичка, вихідний день влаштували, кухня показала кляс кулінарної штуки. Привезли з Хабаровська горілки... два літри. А дорослих комунарів понад двіста осіб. Тільки тим, що з бородами й припало по чарці, а решта подивилась. Виріпили:—нехай старі споживають цей пережиток, а ми вже святкуватимемо й без горілки. Ото тільки й бачили її. Та хіба тут про це думавш?

Коло клубу гурт чоловіків і жінок сидять, про щось розмовляють. Забачивши мене, гукають:

— А йдіть до нас, посидьте. Ми хоч подивимось на вас. Побачиш людину з дому, так наче сам побувавеш на Україні.

Жінки сумують за батьківщиною і всі їхні розмови спрямовуються в цей бік.

— І чого вам так додому хочеться? Тут така благодать, а ви рветесь знову на пів упруга?

— Дико тут. Ой, як дико... Вдень нічого. Туди, сюди—розважишся. А вночі як здумаю за Тернівку, та вже плачу, плачу. Все віддала б та поїхала туди.

— Але чого ж усе таки?

— Та хто зна чого. Тут оце ми сидимо, пообридали один одному, весь час усі перед очима. А там би я до родичів пішла, до сусід, дивись баби на вулиці сидять, балакають. Хоч через тин, а й я туди б. Погомоніла б.

Чоловік сміється.

— А як дома була, завжди ж лаяла бабів, що на вулиці збираються. Якого біса, мовляв, збираєтеся та теревені розводите. Аджеж ніколи не виходила до бабів на колодки?

— Та правда, не виходила, а тепер пішла б!

— Може годують погано тут, то вам і хочеться додому?

— Та ні. Я й сама думаю, думаю, а чого хочеться додому й сама не знаю.

— Про харчі спитайте у Микити Лукьяновича. Той знав.

Огрядний чоловік, років під тридцять, посміхається:

— Мене недавно командували на свинські курси. Я, бачите, начальник тут над свиньми. Як повернувся з курсів,—не впізнали, думали, що хорий. А воно я до городських харчів не звик просто. Наче й годують нічого, а все ж не те, в комуні таки краще. За два тижні вже півпуда прибавив. Їжа в нас на ять, а ось як ще свинку яку вибракуємо, то й сало буде. Тоді зовсім добре.

До речі, цей «начальник» раніше наймитував, у комуну вступив просто з наймів і його висунули на відповідальну роботу—завідувати цілою галуззю господарства. На курсах він дивувався агрономів своїми спостереженнями над свиньми, а в комуні його галуззю господарства можна пишатися.

З жінками в комуні взагалі чимало клопіт. Вони з трудом звикають до нових обставин. Умови праці в комуні значно кращі, ніж в одноосібному господарстві. Тут жінка вже звільнена від кухні, від дітей і багатьох господарських дріб'язків. Покищо немає лише спільної пральні. В ті періоди, коли жінкам шкідливо працювати, їх звільняють від роботи. Та всеж інколи бувають нелади, неприємності.

Мені розповіли про один випадок, що він притягав до себе увагу комунарів кілька тижнів.

Дружину одного службовця призначили завідувати кухнею. Щоправда, одної хвилини в неї немає вільної, вставати доводиться о четвертій ранку, в той час як ін-

шим о 6-ій—7-ій і лягати пізніше всіх. Доглядати, щоб і обід був як слід, турбуватися про різні дрібниці, та хіба мало клопіт на кухні, де годується 300 осіб. Але деяким жінкам це не сподобалось.

— Бач! Як раніше в холодках сиділи, так і тепер попримазувалися.

Жінка почула це. Вірніше відчула ту стіну, що стала між нею й іншими жінками. Її чоловікові довелося вислухати не одну нотацію за те, що покинув працю в округовому місті, і переїхав сюди в чужий край на порожнє місце, до невідомих їй людей, що примусив її працювати як худобу і за все це вона має тільки невдоволення від інших, зневажливі натяки, докори.

Вдень вона працювала в кухні, вночі плакала, сварила з чоловіком, докоряла. А глухе незадоволення наростало. Жінка губилася. Що робити? Як попередити скандал?

— Хіба я боюся поліття, чи якої іншої чорної роботи? Чи я не полола раніше? Але за що таке відношення? Що я їм зробила, чому вони не вважають мене за свою?

А в їдальні відпускали дотепи в її бік, косо дивилися, якомсь ізолювали. Треба було шукати виходу.

Після одної з безсонних ночей, жінка вирішила піти полоти. Її зустріли посмішками, холодним мовчанням. Звичайно, за день виполовали в шістьох один гектар. Але в той день випололи в шістьох півтори гектари.

Перед обличчям рої мошки, що залазить у рот, у ніс, в очі, паути кусають через одяг так, що криваві плями виступають крізь одяг, зверху палоче сонце. Солоний піт заливає очі, заходить у виразки від мошки, обливає все тіло.

Вона не відстала, врівні з іншими полола, так само уважно й швидко обполювала кущі картоплі, виривала руками бур'янець поміж бадиллям. З незвички жахливо боліла спина. Руки ледве слухалися. Але вона полола як і інші вправно, швидко.

Боялася звести очі. Соромно було побачити глузливу

посмішку, косий погляд. Не знала чого соромно. Аджі вона з усією душою віддавалася спільній праці, недосипала ночей на кухні, старалася зробити як краще, жодного нарікання за обіди не було.

Коли б вона зразу стала полоти, тоді б не було отих розмов, вона б робила так само як і інші, так само сміялася б, жартувала на відпочинку, тьопилася б, як і інші, до цеберки з водою. Але тепер вона одна, всі відвернулися від неї й несамовито без відпочинку полять, поспішають для того, щоб вона відстала, щоб ударити її цим.

Вечері, ледве дійшла додому, впала на ліжко й залилась сльозами. Чоловік мовчав. Заступитися? Але це значить затіяти склоку в комуні, зняти скандал, дати приклад для інших.

Чоловік змовчав і, як і інші, чекав, чим це все закінчиться.

На другий день знову полоти. Від кожного руху починався жахливий біль. В очах мерехкотіли червоні плями, сапа замість бур'яну, попадала на картоплю, ноги не слухалися. Але через годину стало краще й вона вже працювала, як і інші. Всередині пекла образа, а зверху — сонце. Полільники теж не витримали темпу, почали здавати, зменшувати швидкість. Жінка полола, не бачучи перед собою нічого, руки, як чужі, механічно здіймали сапу, механічно відкидали бур'ян, що застрявав між сапою й держакком.

Після обіду стали на хвилину відпочити. Всі мовчали. І всі дивилися в землю. Жінка стояла окремо. Патьоки поту котилися по обличчю, мопка вилася з усіх боків, тіло жахливо нило. Все здавалось чужим і байдужим, навіть вся ця історія втратила увесь свій трагізм. Тільки лягти, дати спокій рукам, ногам, на хвилину забути неможливий біль у попереці.

Тоді одна жінка з гурту звернулася до неї:

— Та чого ви, тітко? Натє ось напийтесь!—це було сказано лагідно, з ноткою чи то вибачення, чи винуватости.

Жінка звела очі на гурт і побачила погляди людей, які зрозуміли, що жарт зайшов дуже далеко. Вона взяла піднесену цеберку й не стрималась: — сльози потекли обличчям, змішалися з потом, рот скривився, глухі ридання вирвалися з уст.

— За що ви? Що я зробила?

— Та заспокойтеся, ми пожартували. Ми думали, що ви не вмієте полоти... Ну, помилилися..

— Хіба ж я сама пішла на кухню? Мене ж призначили. Хіба ж я добивалася цього...

Мимоволі навернулися сльози й в інших жінок. Почалися взаємні вибачення, випраздуння.

Через півгодини всі вже пололи знову, але не мовчки. Сльози прорвали стіну недовір'я, ворожнечі. І раптом чомусь перестала боліти спина, вільніше почали рухатися руки.

Тут же на полотті умовилися, щоб про все це ніхто не знав, а щоб відвести очі, вирішили, що жінка полотиме ще кілька днів. І хоч так само пекло сонце, був паут, і роями кружилася мошка, полоти було легко.

Тепер про цю історію вже забули майже. Але вона дуже допомогла комуні, вона дужче згартувала всіх членів комуні. Службовці стали такими ж комунарами, як і інші, стали своїми.

На третій день в супроводі дрібненького, але рясного дощуку 60 комунарів посунули на катер. На чардак баржі наклали дощок навалили зверху сіна, щоб захиститися від дощу. Розмірене чахкання мотора сповістило, що ми рушили до Хабаровська. Комунари заводять пісню й вона лунко пливе по диких просторах, тонути десь у хащах.

Навкруги голі глинясті береги, порослі зверху червоною шелюгою, а за ними безкраї луки. Інколи на березі промайне стойбище гольдів, цих лісових людей, та загавкають їхні собаки.

Через чотири години катер розрізав уже хвилі Амуру, а ще через дві він пришвартовувався до пристані в

Хабаровську. Я даю комунарам адресу, обіцяю надіслати літературу, влаштувати шефство якоїсь української культурної організації. Міцно тиснемо руки. Я простую на потяг, що повезе мене вглиб Біробіджану, а вони веселою ватагою сунуть до казарм Волочаївського полку— свого шефа.

У КОРЕЙЦІВ

Щоб потрапити до корейського колгоспу з станції Тіхонькая, треба перейти Біру. Зараз вона тече тихо, спокійно. Прозора вода котиться по камінцях, на дні видно цілі зграї маленької риби.

— Що в Бірі багато риби?

— Є, однак. В осені кета піде, тоді буде багато,-- руками можна брати.

— А тепер ловлять?

— Тільки гольди на верхів'ях, а тутешнім ніколи. От чи кету дозволять ловити? Пройшла чутка, що заборонять. Та правда, яка з неї користь. От тоді, коли вона йде Амуром, тоді так: блискуча, жирна, а поки дійте до Біри, то так уся почорніє: сама голова та кістки. А як понереститься і пропадає.

Порон пристає до берега. Назустріч ідуть хлопчик і дівчинка, смугляві, з моногольським розрізом очей, в червоних краватках.

— Будьте наготові!

— Завжди готові,—відповідає дівчинка чистою російською мовою.

— До корейського колгоспу куди іти?

Дівчинка показує рукою на стежку, а хлопчик з-під лоба дивиться на незнайомих.

Стежка йде болотом. Кругом обгорілі пеньки, горішина, молоді паростки дубків, зарості величезної папороті. Смугнасті, жовто-сірі бурундуки, з пухнастими хвостами.

бами щоразу шмуґляють стежкою і сівши під пеньком, непорушно дивляться на подорожного. На них тут полюють хлопчакі. 8 копійок за шкірку достатня ціна. Хутро йде закордон. Бурундуків така сила, що є рація взятися за полювання дорослому, тим паче, що бурундуки псують хліба й городину.

Нарешті, колгосп:—два десятки халупок без димарів, коло кожної хатки закопано по стовпові, на вулиці метушня—збираються на жнива. Сьогодні перший день.

Коло повітки стоїть самоскидка, а під повіткою допотопний млин. Великий камінь, а зверху сторч, як колесо, — менший. Він котиться на великому і роздавлює зерно.

— Що це—млин?

— Пайза, майа-мала мелі, пайза...

Російську мову знають погано, отже, розпитуємо, де живе голова колгоспу, щоб у нього довідатися про все.

Але ось підходить юнак, що вправляється з російською мовою. Він сам вчиться в ШСМ — зараз у відпустці.

— Бачили під повіткою млин? То раніше на ньому мололи переважно пайзу, наше просо. Тепер він стоїть без діла. Такий млин і самоскидка не зживаються. Рік тому в нашому колгоспі не було жодної машини, а тепер є самоскидки, на осінь буде трактор, вже дали завдаток 1000 карбованців.

— Як урожай?

— Середній. Головне, треба вбрати до дощів, бо може й цей урожай загинути. Ви знаєте тутешні дощі? Як почнеться в кінці липня і може йти до самого вересня. Але ми підготувалися до уборки як слід. Організували три уларні бригади: одна з комсомольців, друга з жінок-делегаток третя—з літніх чоловіків, на змагання. Хто переможе?

Ніхто не схоче бути останнім! Жарко буде на жнивях! Голова комуни саме крас кінську шкіру на черевикі для колгоспників, запрошує до фанзи.

Фанза,—та сама хата, тільки з великою лежанкою,

замість нашого полу. Під лежанкою йдуть лежаки. Дим іде лежаками на двір в землю. А там ставиться порожнє всередині дерево. Своєрідний димар. В фанзах чисто. По серед хати яма і в ній вмазано великий казан, де готують різну їжу. Яма служить за піч. Лежанки вкриті сплетеними з роздавленого дерева або очерету матками.

Голова колгоспу ледве-ледве знає російську мову.

— Огород колхоз—16 гектарів. Кожний член колхоз свой огород 100 квадрат. сажень. Всього мало-мало контрактывал. Мед контрактывал, огород контрактывал, сою контрактывал.

— А спільна їдальня є?

— Нет. Кожний себе мало-мало вари, кожний продукти получай. Большой человек 6 кіло, малий человек 4 кіло муки. Школа есть, піонер есть, комсомол есть, ячейка есть.

— 26-й год колхоз есть—29-й год много виходіл. Правління что хочеш делай. Кореец колхоз бросай. Три дома на сопках стройл. Води нет. Даром деньги пропадай. Прошлый год кожний 30 рублей убитку получай. Теперь коммуниста сюда давай. Мало-мало дела налаживай.

Довго, шукаючи слова, обдумуючи вирази, голова колгоспу з'ясує мені той жахливий стан, ще був у колгоспі до 1930 року. Правління не рахувалося з потребами колгоспу, робило багато зайвих витрат і зрештою розігнало колгосп. Корейці дуже роботящі і, звичайно, такий негосподарський підхід у колгоспі, зразу ж відкинув їх від колгоспу. Райпарком надіслав нового голову, влив кілька комунарів в колгосп і він тепер по троху справляється. З корейцями роботи можна. Подивитися тільки на їхні городи, добре оброблені, без жодної бур'янини. Величезні огірки, помідори, сині баклажани, капуста могли б бути прикрасою першої-ліпшої сільсько-господарської виставки.

Ідемо на ниву, де косять пшеницю. По дорозі дитячі ясла. Кожній дитині чисте ліжко. На гвіздочках біло-сніжні рушнички. Десятків зо три одягнутої в синє,

смуглявої і білявої дівчорн грається на підлозі, старші забавляють немовлят. Тут діти одержують безплатно їжу, догляд, медичну консультацію. Завідувачка росіянка.

— Що, служите?

— Ні, за корейцем замужем. Тут багато росіянок за корейцями.

Серед смуглявих з вузькими щілинами очей шмигляє кілька метисів з російськими носами і монгольськими очима і навпаки Перевертні невідгідно відрізняються від корейців, що мають правильні риси обличчя, чорні агатові очі і чисту бронзову шкіру.

Я звертаюся до голови колгоспу:

— А корейські діти вродливіші від тих, що народилися від різних батьків: від корейців і росіян?

Він киває головою на знак згоди:

— Да, у нас руски, корейзи большой связь. Ячейка корейзи і руска одін собраній. Комсомол вместе работай. Связь большой.

На причілкові фанзи, що править за клуб, висить дві стінгазети. Назва «Новий Путь» російською мовою, а текст корейськими гієрогліфами. Збоку незграбний малюнок селянина з серпом і димар заводу. Під ним підпис: «На завода ідієм». Це піонерські газети.

Поблизу турчить самоскидка. Сьогодні перший день працює збірна бригада. Голова кидає розмову й береться в'язати снопи. Він старанно підбирає колоски і коли сніп зв'язаний, жодний стеблини не залишається на ниві. Працюють уперто, старанно, на совість. Голова показує як в'яжуть по-корейському:—не підтикаючи кінців перевесла,—виявляється, так само, як і на Україні. Шість комунарів з комарниками на головах швидко і вміло збирають валки, в'яжуть снопи.

Серед інших працює рахівник колгоспу. Я беру його руку і пробую шкіру на долоні. Вся вона у великих мозолях. Він увечері виконує роботу рахівника, а вдень працює, як і інші, на полі. Він член партії. Після невіддалого порядкування попереднього правління, дово-

диться працювати багато і щоб налагодити трудову дисципліну, комуністам доводиться працювати інколи більше, ніж можна було б за інших умов.

На ниву простує корець з ножем, подібним до маленької коси. Запитую, що це таке.

— Ма-а-ленька каловка кусіл,—він протягає першу частину слова, а другу ніби ковтає. Пригинається до землі і показує, як цим ножем треба різати.

— Капусту зрізати, головки капусти?—запитую.

Він киває головою і знову тягне своє:—«маленька каловка».

Виявляється, що це пастух, а в руках у нього серп, щоб різати траву для маленької коровки—теляти. Під час коротенької перерви колгоспівці обступають мене і розпитують про Україну, про врожай, про колгоспний рух; багато з них побувало в наших краях під час громадянської війни і тепер, сидячи тут, вони розпитують про знайомі місця, спільних знайомих.

Три жінки, що в'яжуть, усі росіянки.

— Хіба корейці кращі за руських?

— А нуда краще. Корець ніколи жінки не вдарить. Горілки не п'є, смирний, рботящий. Вони лопочуть по-корейському до своїх чоловіків і ті посміхаються.

Спробний гектар скошено.

— Айда корейський чай пий!

Ми йдемо, коли робочий день закінчився. На вулиці багато дівчор. Дівчатка по 8—10 років носять попри-в'язуваних платками до спини немовлят. Дівчатка бігають, граються, а ті зігнуті в три погібелі або сплять, або байдуже визирають з-за спини. Завідувачка дит'ялами скаржитья:

— В яслах відучуємо від цієї звички, бо носіння дітей за спиною порушує нормальний розвиток їхнього організму, та шкодить і самим нянькам. А як випустять із ясел, вони знову за своє. І дівчат псують і немовлятам шкодять.

А немовлята, немов народилися на спинах: жодного протесту проти пози, незручного становища.

— В яслах, як покладеш на ліжку, так надриваються кричати, щоб на спину почепили.

Чай у голови колгоспу приготовлено по-європейському. Замість п'яля, шклянки. Правда, до чаю подано, крім липового меду, солоні огірки і дрібно порізані варені кабачки. Огірки густо посипані червоним перцем, цибулею і часником. Мій господар спритно орудує двома паличками. Дрібнісінькі стружки кабачків поволі переходять з п'яли до рота. Кожну порцію кабачків, таких сологих, що аж піт виступає від них, він запиває чаєм з медом.

Огірки, кабачки і чай—оце й увесь обід.

— А м'ясо буває?

— М'ясо? чушку зімої резал, м'ясо било. Колхоз три чушки імей, 15 маленькій чушкі.

У них немає свининця і 15 поросят пороздавали окремих членам колгоспу. Скот і коні тримають вкупі—є приміщення. А свині ще не діждалися гуртожитку. Розпитую, чи дружно працюють члени колгоспу, чи має колгосп агропомічну консультацію, як організовано працю в колгоспі. Товариш Пак (так прізвище голови колгоспу) не дуже привітно ставиться до агрономів. Він вимагає від них, щоб вони показували, як робити, щоб подивилися на ниву, дали точні конкретні інструкції. А вони лише говорять загальними фразами, до того ще й мало зрозумілою мовою.

Щоб поліпшити якість праці, хоч правда, в корейців це питання не стоїть гостро, заведено диференційовану оплату праці і штраф для тих, хто або не виходить на роботу, або працює погано. Я цікавився, скільки вже одержано штрафу.

— Собраніє постановів—все працюють. Делегатки ударний бригад, комсомол ударний бригад, партієц ударний бригад. Кто будет лентяй? Все хорошо работай. Штрафу нікто не платі.

За кілька місяців нового правління в колгоспі значно поліпшилося господарство, поліпшилися настрої. Прийнято кілька нових членів одноосібників, є ще чи-

мало заяв. але утримуються приймати їх, поки зміще як слід господарство.

Голова комуни розповідає мені про це, довго думає чи над кожним словом, підпукуючи вирази. Потім він немов пригадавши щось важливе, що найдужче йому і кажить, запитує:

— Кету можна лові? Тут говоріли кету нельзя лові.

Я не розуміюся в цих справах і раджу йому звернутися до шефа. Але він навіть не розуміє, що таке шеф. Я йому пояснюю.

— Шефа нет. Будеш Хабаровськ, спроби.

Колгосп лежить в п'яти кілометрах від станції Тихонькая. В колгоспі солідний партійний осередок. І станції Тихонькая центр переселенської справи Біробижанського району, є агроном, є люди, які знають, що таке шеф і повинні були б не тільки з'ясувати, а й давати поради шефу корейцям. Навіть з тих поверхових вражень, що зібрав їх в колгоспі, видно, як старанно, з якою упевненістю і любов'ю ставляться члени колгоспу до праці, вони відшукують всякі заходи, щоб поліпшити своє господарство, щоб збільшити соціалістичний сектор в ньому. Але на всім колгоспі лежить початок якогось невміння організувати велике господарство, намацати нові ідеї, хочби, наприклад, з'ясувати питання про напрямки господарства. 5 кілометрів від станції і 130 кілометрів від Хабаровського залізницею, за величезного дефіциту в місті городини, молочарських продуктів,—тут є лише городницько-молочарське господарство, а в ньому сіють пшеницю.

На небі збираються хмари. Вони опускаються нижче і нижче, окутують сопку густим туманом. Буде дощ. Збираюся йти.

— До свідання. Обратно езді—заході!

«ЛІСОВИЙ ПРИТУЛОК»

На Тіхонькій біля переселенського пункту сидить чоловіка з шість. Вони сидять мовчки. Все переговорено. Останній скандал на станції висвітлено з усіх боків.

Сидять чекаючи чи потяга, щоб вивантажити якийсь вантаж, чи пасажиря, щоб відвезти до Валдгейму, Бірофелду чи корейського виселку. Нудьгують. Єдина розвага—переїзд Грушкіна з Гумані до Хабаровська—всім обридла. Грушкін з далекої Гумані привіз на станцію Тіхонькаля Усурійської залізниці, в далекий Біробіджан двох зіпсованих терезів, десятків зо два порожніх пляшок, кілька надбитих горщиків і ще силу нікому непотрібного хламу. Знічев'я вони кидають йому запитання, насміхаються.

— Грушкін, ти член спілки?

— А що? Ні?

— А нащо членові спілки терези?

— Грушкін, в Гумані до спілки без терезів не приймають?

Ці терези, живий свідок професії соціального ставовища Грушкіна, давали якийсь час матеріял для розмови. Але й Грушкіна немає—потяг відвіз його до Хабаровська. Земляки взяли 5 карб. за те, що навантажили в вагон нікому непотрібний брухт Грушкіна. Ще трохи посміялися, коли дивилися, як Грушкін, сердитий, викидав з вагону дійсно таки зайві пляшки і зовсім розбиту без кількох клепок діжку.

Та ось прийшла нова людина.

— Ви звідки? З Харкова? Працювати?

— Ні, так, ознайомитися з Біробіджаном.

— Ай, ознайомитися! Ми так уже ознайомилися. Ми вже третій рік знайомимося з цим Біробіджаном. Раніше бідували, так то ж хоч дома були, а тут тайга, нічого немає... Дознайомилися...

— З чого ж ви живете?

— З чого може жити старий балагула? Дома возили пасажирів і тут возимо. Думали, буде краще. Ви знаєте стару єврейську приказку? Багатий, як намаже масло на хліб, то в нього хліб випаде, а масло завжди в руках залишиться, а бідний намаже маслом хліб, то обов'язково масло випаде, а хліб залишиться. Так і у нас. Раніше були балагулами, а тепер просто візниками.

— А в колгосп?

Старий благообразний дідусь зривається з місця.

— В колгосп? Ето же дефіцит! Я член спілки, а старий член спілки. Ви може думаете, щс я не маю права голоса? Ні, я член спілки. Так я був у колгоспі. Ну, і що ж? Так у нас посіви затопило водою, скот видох від сибірки, а жили ми в наметах і кожен залишився в дефіциті. Коли порахували наші прибутки, то кожен мав 300 карбованців збитку. Колгосп—це через сто років. Колективізація, це...—він примружив око.

— А Ікор?

— Ну, Ікор, то молодь, то дійсно ідейні.

— А Валдгейм? Там, кажуть, зараз будинки закінчують для членів колгоспів.

— Ай, будинки? А які гроші дає держава на ці будинки, ви знаєте?

— Так це ж кредит, ці ж гроші будуть повертати державі. А через 15 років ці будинки будуть власністю колгоспу.

— Ну, виплатять? А потім? Цей же будинок не буде мій? Не, ето не то. В колгоспі по 2 крб. 50 коп. в день одержують. Це ж що? Це ж рабство. Нехай я буду розплачуватись 15 років за власний будинок, нехай я ви-

плачиватиму 25 років, так я знатиму, що дом,—тут він перейшов на російську мову,—ето мой, что стол в доме, так это мой, что корова, так она моя, и стул мой, и все мое и я буду знать, что старшему мальчишке надо туфли и гамашки, а младший не большой и босой побегать и что я захочу, так я то сделаю. Вот тогда у меня будет дома своя коммуна и свой колхоз.

Вся група співчутливо слухав дідуса і притакує.

— Сімейна комуна, ето да, а колгосп—дефіцит.

— Один працює, а на нього десять службовців з портфелями, так така комуна подобається папушникам (очевидно, тим (що з папками. *І. В.*), а нам вона не подобається. Нам подобається родинна комуна.

Підійшов юнак з портфелем. Дід накинувся на нього.

— От, їм добре, — казав він, вказуючи на юнака,— він з портфелем, так йому байдуже, чи затопить дощ посіви, чи буде м'ясо, бо з його окладом, хоч і затопить посів, він їстиме і хліб і м'ясо.

Дід знову звернувся до мене:

— Ви ж знаєте, тут м'яса ні-ні. А де м'ясо, я питаю? Хто дивиться за скот? Портфельщики? Так ви будете їсти м'ясо...

Юрба зареготала, а дід лукаво і задоволено поглядав на «портфельщика».

Той теж іронічно дивився на дідка, чекаючи, коли стихне регіт.

— А ви мабуть думаете, що м'ясо на кожевенному заводі беруть?

«Старий член спілки» раптом знітився. Юрба зареготала ще дужче. «Портфельщик» приступився ближче.

— А скажи, старий, скільки років ти був членом спілки у своїй власній чинбарні?

Дід щось примимрив собі під ніс і зник.

«Портфельщик» — колишній голова першої єврейської сільради в Біробіджані. Йому довелося організувати перші колгоспи з цими «старими членами спілок». Він був свідком стихійного лиха — паводі, що 1928 і 29 року звела на південь всю працю, що зруйнувала кар-

ликові колгоспи, але винувала енергійних, витриманих людей, що тепер будують колгоспи—велетні; він був свідком пошести сибірки, що забрала сотні коней, з таким трудом привезених з Сибіру. Йому доводилось сперечатися, доводити, переконувати, організувати роботу в цьому майже безлюдному, але багатющому краї.

Все є, все дає край, його багатюща природа. І прийшли брати. Прийшли сміливі і прийшло сміття. Сміття залишилось біля станцій, не змігши переборсти старих звичок, боючись нового. Сміливі, засукавши рукава, взялися до праці. Піднімали ніколи не займаний ґрунт, викорчувували пеньки, і важкий трактор проклав перші борозни. По них зазеленіли посіви, городи. Понакосювали сотні тисяч пудів сіна, в лісах порозташовували пасіки. Сокири зацюкали в глухій тайзі, готуючи ліс для будівель. Грюкіт тракторів порушив вічну тишу, запах бензину змішався з ароматом липи. Десятки розвідчих експедицій виміряли, вивчали, розвідували заховані багатства краю.

Але край не давався в руки. Перші наслідки праці загинули під водою.

Переселенців Біробіджан зустрів суворо. 1928 року паводь, 1929 теж, плюс сибірка. За Біробіджаном почала встановлюватися погана репутація. «Арцо айхло ейшвего» — «країна, що пожирає своїх жителів». З цією фразою виступили вороги колонізації.

«Не їдьте туди, це біблейська країна, що пожирає своїх жителів».

Фразу цю підхопили сіоністи. Якись темні особи нашіптували її нишком в Біробіджані, розпускали чутки на Україні, в Білорусі. І багато поверталось. Але міцні духом залишилися. З решток розбитих стихійним рухом з дезорганізованих через невміння працювати в сільському господарстві колгоспів організували нові, відбирали кращих людей, запроваджували іншу організацію праці і поволі потроху добивалися свого. Сміття залишилось на станціях, порозпливалося залізницями, шукаючи легкого хліба по містах, повернулося додому, а

ті, що хочуть і можуть, знову взялися за землю, за будівництво нового господарства в новім краї.

Колгоспи піднімають нові землі, збільшують площі, придатні для розробки, але те, що зроблено, капля в морі. В усьому Біробіджані 1930 року на 3.895.748 гектарів всієї площі засіяно тільки 13.200 гектарів, з них 50 відс. колективних. Але окультурення Біробіджану йде сучасними темпами. До 1932 року буде піднято 234.000 гектарів цілини, 2.700 гектарів розкорчовано, 19.000 гектарів осушено.

Зараз у Біробіджані 2.500 нових переселенців-євреїв. Понад 800 розплилось по краю. З 2.500 половина осіла в колгоспах, половина працює ремісниками на фабриці гнutoї меблі, в ремонтних майстернях, на цегельнях, трактористами, теслярами. Потрібні ще люди, щоб окультурити цей край, щоб викликати до життя його незміримі багатства. Цих людей дасть перенаселена Україна, Білорусь, Росія.

Станція Тіхонькая, центр роботи в справі переселення, в справі організації роботи в Біробіджані. Багато років тому, коли ще не було залізниці, стояла лише *сопка* Тіхонькая, названа так на честь гурана Тіхонова, що тут полював, рибачив і вмер на сонці. Потім пройшла залізниця і стала *станція* Тіхонькая, тихенька, маленька, непомітна. Тепер станція перетворюється на місто. Фабрика гнutoї меблі, п'янична, майстерня возів, склепи, установи Озету. Від Тіхонької починають прокладати залізничну вітку до Амуру через весь Біробіджан.

Зараз користуються старим ґрунтовим шляхом «времяною» (від слова «временная»). Вопа гадюкою в'ється серед тайги, марів, болот, збирається на сопки, пересікає долини, річки. Коли випадає дощ, автомобілі грузнуть в тім шляху, підвода не може вилізти з багна і всякий зв'язок Біробіджану з залізницею припиняється.

«Времянка» йде на Бірофелд. На Валдгейм (Валдгейм визначає — «лісовий притулок») прокладають

новий шлях. Експаватори, машини для утрамоовки ґрунту, трактори то тут, то там трапляються по дорозі. Це закінчують шлях. Два роки тому тут була незаймана тайґа. Ходили ведмеді, дикі кабани, козулі. Але прийшли переселенці, маленькими колективчиками по 5, по 6 дворів засіли в тайзі, понапинали намети. Пролунали перші удари сокири, трактор розорав ніколи незайману цілину, посіяли хліб, посадили городину. Потім колективчики злилися в один колектив. Замість наметів, вирости шостикквартирні будинки. Кілька їх стоять уже готові, ще кілька закінчуються. Взагалі вражіння від Валдгейму, як і від усього Біробіджану, це—велетенське розпочате будівництво. Скрізь тріски, цемент, будівельні машини. все будується, готується, розпочинається. В Валдгеймі зараз закінчують стайню на 150 коней, корівник на 100 корів, свинарник. Збудували клуб, дитячі ясла. І тепер Валдгейм уже щось подібне до маленького міста в лісі. 500 чоловіка будує, оре, доглядає за городом, скотиною, розкорчовує тайґу, поволі будує нове на порожньому.

Від Тіхонької до Валдгейму 12 кілометрів. Мені запропонував їхати інженір-будівельник, що керує всіма будівельними роботами в краї.

— Подивіться на годинник. За годину з чвертю ми будемо в Валдгеймі, а два роки тому, ви не добралися б і за десять годин. О, їхати до Валдгейму, це була мука.

Тарантас приємно шелестить по жорстві, але наче на доказ інженерових слів, нам доводиться з'їхати в бік від шляху. Серед шляху кучугура землі ще не втрамбованої. Обабіч теж є шлях, але він неподібний до нового. Замість землі, пухкий матрац з трави і коріння. Ця подушка вгинається під візком і зараз же як візок проходить далі, вирівнюється, не залишаючи жадного сліду. Лише коняка пробиваючи пружний ґрунтовий покрив, загрузає по коліно, і з-під ніг фонтаном виривтається вода.

— Один кілометр шляху коштує 9.000 карбованців, а на Україні 1 кілометр такого самого шляху найбіль-

ше коштує 900 карбованців. За те без цього шляху не візьмете й копійки з Валдгейму.

З обох боків шляху трава заввишки з чоловіка, густий чагарник, молодий дубняк, а серед цих заростів простягали до неба скрючені обгорілі руки коріння дерев, колись вирваних бурєю. Вони здаються якимось чорними страхіттями серед зелених просторів.

— 1925 року тут була велика лісова пожежа. Вогонь перекинувся через річку Біру 200 метрів завширшки. Вигоріло сила лісу. Загинув виноград і голубиця. Тепер по ягоди доводиться їздити декілька кілометрів.

Ліворуч шляху якісь халупки, це—корейці-шовководи гадають розводити тут черву для шовку.

— Та зрештою, чого тут не можна розводити, що тут не росте?

— Не знаю. До цього часу, що не садили, що не сіяли,—росте аж пищить. Між іншим, навіть фісташки ростуть. А в лісах є дерево по місцевому називається бархат. Це коркове дерево. Із нього можна буде видобувати корок. Але поки що беруть тут те, що легше взяти. Людей немає, нікому працювати.

З-за дерев показуються будівлі—Валдгейм. Кілька старих мікроскопічних будиночків, це—перших переселенців. Серед них вишикувалися подібно до вулиці нові великі дерев'яні будинки. Декілька з них ще добудовують. Молоді бадьорі голоси перекидаються жартами, стягають на гору величезні стовбури дерев.

Скріз смолистий запах, жовта тріска, штахети дощок і купи будівельного лісу. Працюють курсанти теслярських курсів. На місці немає робочої кваліфікованої сили. Довелось організувати різні курси, щоб дати краю потрібних робітників.

— Що оглядати, що тут цікавого?

Агроном перераховує:—корови, город, пташник, дитячі ясла, пасіка, нова стайня, розкорчовка тайги.

Коровник порожній. Сто корів зараз насуться. Кілька десятків різномасних телят, рябеньких, жовтих,

чорних, рижих стоять у загороді. Пристаркуватий єврей розмовляє з ними єврейською мовою.

Агроном сміється:

— Що ти їм там розповідаєш? Адже тут більше голляндці та сибіряки. Вони ж не зрозуміють єврейської мови.

— Коли говорити приємне, то розуміють. Я їм кажу, що незабаром даватиму молоко. Ай, опці телята, вони ідять цільне молоко,— і потім, звертаючись до мене, таємниче додає:— я їм даю більше норми, людина може побути й без молока, а теля, воно ж не ссе мами. Подивіться на «Чемберлена». Ви думаєте, йому два місяці? Так ні. Йому тільки два тижні. Білий з рудими плямами симентал «Чемберлен» потягається, горблячи спину.

— Я за ними добре доглядаю. Це ж наші телята. Вже закуплено і незабаром приведуть ще 100 корів. Буде 200.— О, Валдгейм доведе невірам, що можна працювати в колгоспі. А плян наш знаєте? У нас за пляном довести до 1000 корів. Валдгейм житиме з корів та родини, все інше допоміжне.

Я дивлюся, як він ніжно поводитьсь з телятами, як обережно зчищає кизяки з їхніх колін і бачу, що цей не втече з колгоспу.

— Я був у Бірофелді. 1928 року затопило все, коні загинули від сибірки. Багато переселенців кинули і колгосп, і сільське господарство, а я думаю, що коли хочеш працювати, будувати щось велике, так треба не зважати на стихійне лихо, раз, два пропаде все, а на третій раз таки доб'єшся свого. Як ви думаєте? Я правильно кажу?— і, не слухаючи відповіді, він знову продовжує говорити щось по-єврейському до своїх вихованців.

Агроном веде до пташника. В низенькій дощаній будівлі живе 400 курчаток. Два тижні тому їх повиймали з інкубатора.

— Якої породи?

— Базарної. По десятку, по два купували на базарах, і ось маєте.

В доцнаних загородах на посипаній дрібною січкою підлозі цвірінчить чотири сотні курчаток найрізнома-
нітнішої масти. На дворі дощ і хоч в помешканні 20
градусів за Реомюром, вони жмуться до брудергавзів—
залізних повіточок з лампами всередині. Багато хорих
на ревматизм. Часто йдуть дощі, і тому не можна дати
відповідної температури.

— Пізно одержали інкубатори. Заклали яйця лише
в червні, і курчата попали якраз під дощі. Доглядач
теж не дуже кваліфікований. Не всі яйця були свіжі.
Вийшло 70 відс. Зараз одно курчатко коштує 20—25
копійок. Це звичайно тільки спроба. От як прийдуть з
Москви 300 штук породистих курей, тоді можна буде
роздути кадильницю. А це спроба. Та ходімте дивитись
на городину. Кури в нас між іншим.

Стежка йде через болото. Росяна трава змочує одержу
до шиї. Болота осушуватимуть колись, поки що розорю-
ють вищі місця—рільки.

Огірки дивують розмірами. Вони з чверть метра
завдовжки, яскраво-зелені, тонкі. Куди ніженським до
біробіджанських! Величезна їхня огудина вище коліна,
як гарбузяча.

— По 70 коп. сотня відправляємо до Хабаровська.

— 70 копійок? Але в Хабаровську огірок 10 копій-
ок штука.

— Так ми даємо в кооперацію. Та й 70 копійок до-
бре. Ще тільки половина сезону пройшла, а гектар огір-
ків дав 300 карбованців валового прибутку. Дощі йдуть
часто і замість вирваного огірка наростає десяток. Ех,
і ростуть же! Хіба це наші європейські огірки, що огу-
дина в липні жовта, безсила, а огірки поскрючуються,
маленькі, не встигнувши поспіти, старіються. Тут би за-
солку організувати. Тут огірками можна весь світ за-
кидати.

Далі грядки моркви, гороху, червоних помідорів.

— Земля під городами розкорчувана в цім році.
Хліб було пізно сіяти—вирішили на щастя посадити
городину, думали, що нічого не вийде. Садили зразу ж

після розкорчовки—конвеєром: попереду трактор піднімає ґрунт, далі дискова борона, за нею вибирають коріння, пеньки, паліччя, а далі садять. Агрономи з Хабаровську приїжджали, сміялись. Даремна, мовляв, праця. А тепер? Подивіться.

5 гектарів охайно виполотих помідорів, подприв'язуваних до кілочків, струнко вишикувалися рядами. На кожному стеблі не менше десятка великих зелених плодів. Зараз в Хабаровську один помідор коштує 60 копійок, а тут їх мільйони.

Наче вгадуючи мою думку, агроном пояснює:

— Коли у нас була готова земля з осені, ми б завалили місто ранньою городиною. Ми б могли вдсятеро дешевше продавати, ніж на ринку і мали б ще зиск. В місті велика нестача овочів. Біля городини ходять мало, більше корейці та китайці—приватники і вони штучно підвищують ціни. Але через рік Хабаровськ буде повний нашими продуктами.

— На той рік піднімаємо 850 гектарів цілини і всю під помідори. Валдгейм буде величезний городницько-молочарський комбінат. Проектується великий консервний завод з продукцією — мільйон коробок помідор на рік.

На черзі 5 гектарів капусти.

— Теж ніхто не думав, що з неї щось вийде. А тепер закручуються вже головки.

Сині баклажани, соя, цибуля, часник, квасоля буйною зеленню, вдвічі більші за наші, вкривають поле. Дійсно, за такої обробки, так городина може рости тільки в Біробіджані.

— Хочете подивитися пасіку?

Але дощ збільшується, треба йти в хату. Я знаю, що по всьому шляху від Тіхонької до Бірофелду, розташовано колгоспівські пасіки. Коло тисячі вуликів. Перший взяток 24 тисячі кіло прозорого запашного чистого липового меду вже відправлено закордон. Ще буде два взятки з квіток.

Підходить один з переселенців.

— Що, важко? До дому не тягне?

— Роботи багато. Алеж ви бачили, які наслідки, як усього багато. 28-го року думали загинемо—«гнус», повідь, житла немає. Тепер не те. Легше стало. І молоко в дітям, і мед, і діти в яслах. О, це ж тільки початок,— і він починає вихвалитися колгоспівськими помідорами, телятами, новою стайнею.

І жалюгідним відгуком гнилого й запліснілого звучать слова «старого члена спілки»:—«так я буду знати, що це мій будинок, моє ліжко, мій стіл і що старшому мальчишке треба гамашки і туфлі, а молодший не больно і босий побігає».

ЧЕРЕЗ ТАЙГУ.

Коли сидиш у Харкові чи в Москві і збираєшся їхати кудись далеко в глушину поподорожувати, завжди вибіравш на мапі місцевості, де не нанесено жодного села, міста, де не визначено шляхів. Загалом хочеться, коли попасти не на «білу пляму», то в справжню таки глушину. І коли я вибрав Біробіджан, то на мапі були визначені і шляхи, і села. Було трохи неприємно.

А коли кінчається залізниця і попадаєш у цю бажану і таку очікувану місцевість, то бачиш, що села мають по п'ять—шість дворів і між селами тридцять—сорок кілометрів, бачиш, що коли звернеш з шляху, вищаченого на мапі, то не пройдеш і п'яти кілометрів на день, що здохнеш з голоду або загрузнеш у багні чи натрапиш ще на якусь неприємність. І коли бачиш що, для того, щоб пройти сто кілометрів без шляху, потрібен місяць часу, великі запаси їжі і провідник,—тоді інакше починаєш дивитись на шлях так доречно визначений на мапі і нетерпляче чекати села, щоб дістати чогось попоїсти, схватися від дощу, почути людський голос.

Шлях від станції Тіхонькая до Бірофелду і далі до Амурзету проходить через середину Біробіджану. Це Стара «врем'янка» або, як кажуть переселенці-росіяни і вкраїнці,—«рум'янка». Характеристична особливість цього шляху та, що на ньому не робили містків, не нагачували гребель, а просто обкопали канавою з двох бо-

ків і край. І тому до початку колонізації Біробіджану євреями цей шлях був лише номінальний, бо їхати шляхом, де немає містків і де дощ буває чи не щодня, де після кожного дощу найменший ручей, якийсь непомітний струмок, джерельце перетворюються на ріки в півкілометра завширшки, майже неможливо. І хоч як мені хотілося ще в Харкові побачити дійсно незайману природу, поблукати по тайзі без шляху, я був щиро радий, що за два роки тут поробили містки і що шляхом ходить трактор.

Трактор ходить регулярно щодня Тіхонькая—Бірофелд. Це шістдесят кілометрів. Але регулярність теж номінальна: може зламатися місток, а це буває дуже часто, може не вистачити бензини, може пройти злива. Мало чого не може взагалі статися. Зараз теж якась затримка з трактором і я його мав чекати три дні. Нарешті він готовий до від'їзду, стоїть по тій бік Біри.

— Скільки коштує проїзд?

— Ідїть і просто сїдайте, якщо є місце. Охотників їздити не так багато, їздять тільки в справах чи колгоспів, чи переселенців, тобто,—за ділом. Та й особливих «удобств» немає.

Трактор чекає коло пакгавзу. Вантажать гас, бензину, нафту, хлїб, мішки для нового врожаю, якісь меблі, частини сільсько-господарських машин. Трактор зупинятиметься на всіх пасіках, що стоять коло шляху в тайзі. Він скидатиме там продукти і матеріяли. Я збираюсь побути на одній з пасік тиждень. Знаю, що там немає нічого зайвого і тому беру з собою хлїб, оселедці, консерви, цукор, цигарки і сірники.

Потужний «Клетрак» готовий від'їздити, до нього прив'язаний «возик» на гусеничному ході з вантажем шістсот пудів; на ньому пірамідоподібно складено бочки з гасом і лщики з бензиною. На самому вершечку вже вмостився якийсь пасажир. Інші топчуться навколо, вибираючи собі кращі місця.

Громадянин років під сорок з трохи косуватим роз-

різом очей, чорнявий, турбується, що не купив на до-
рогу огірків.

— Гуранові огірків забаялося!—кинув хтось, з па-
сажирів.

— А чому вас гуранами взивають?—поцікавився я,
бо частенько чув це слово, але докладного пояснення не
міг одержати.

Чорнявий посміхнувся.

— Гурани, це — забакальські козаки; їх переселив
сюди в Біробіджан генерал Муравйов в кінці минулого
століття. А ще гуранами називають диких козлів. Са-
миця безрога, а гуран—козел з рогами. Козаки були
всі відважними мисливцями, завжди в гуранячих шку-
рах ходили, та може й дикі були, як гурани, от і дали
нам таку назву.

— Да! Добре вам тут жилося раніше,—похмуро за-
уважив зав. склепом, теж старожил, але не гуран, а
звичайний переселенець.—А тепер і гуранам справж-
нім і гуранам-козакам мабуть гірше трохи? Зламали
вам роги!

— А правда, зламали! Раніше гуран був тут цар і
бог, а тепер всім однакові права, та й розкуркулили
багатьох,—погодився козак.

— Коли ж почали роги ламати?

— У вісімнадцятому.

— А доламали?

— В двадцять четвертому,—він лагідно посміхнувся
і, видно, йому не дуже боляче було, коли ламали роги.
А, може, він і сам ламав.

Трактор знову зачухав, пасажирів кинулися зай-
мати місця і через хвилину обліпили возика з усіх бо-
ків. Висока піраміда втикана пасажирами в різнобарв-
ній одежі зрушила з місця і поволі посунулася вперед.
Коли шлях іде вгору, трактор починає несамовито, за-
глушливо трахкати і тоді, здається, що він тут застряне
назавжди, що в нього не вистачить сили витягти возика.
Але це тільки здається. Через хвилину чути рівномірне
чохкання і трактор так само невпинно посувається вперед.

Я беру годинника перевірити швидкість тогори з половиною кілометри на годину. Трохи поволі, зате безплатно і, головне, надійно. Ніякі бакаї нам не страшні.

За гуркотом машини не можемо нічого говорити. Упав чувал з мішками. Крик, свист, але тракторист не чує. Тоді хтось зстрибує з трактора, підбігає до тракториста і той зупиняє машину.

Коли в'їжджаємо у вибій, візок нахилиється на один бік, бочки з гасом починають ворухнутися, весь вантаж тремтить, як живий. Пасажири хапаються за речі, хвилюються, але це тільки з незвички. На десятому кілометрі звикаєш, і найглибший бакаї чи калюжа вже нічого не турбують.

Навкруги ліс. Він не такий густий, як зарослий чагарником. З безкрайої зелені витикаються обгорілі пеньки—жертви палів і лісових пожеж. Але щодалі вглиб, то горілого лісу менше, дерева товщають, а чагарник стоїть глухою стіною. Частіше трапляється виноград; він пообплітав дерева, з купців зробив суцільну завісу.

Спурхнув рябець; він важко пролетів понад шляхом і потім завернув у ліс. От би рушницю. Але набой десь заховані, а рушниця в кобурі.

З сьомого кілометру починаються пасіки. Колгоспи порозвозили їх по тайзі. Тут кращий взяток.

Хтось розповідає, що два тижні тому на пасіці вбили ведмедя. Він приходив кілька разів, потрощив чотири вулики і, нарешті, його підстрелили. Дванадцять пудів чудового м'яса були дуже доречні там, де, крім меду, нічого немає.

На тракторі їде інструктор пасічництва. Він розповідає про взятки.

— 1928 року, коли в мене була ще власна пасіка, контрольний вулик показував взяток за день—двадцять вісім фунтів меду. В мене було їх сорок. Зранку до вечора доводилось качати мед. Рівно двадцять вісім пудів на день. Гірше, ніж на жнивях було.

Зараз уже час найкращого взятка минув—липа кін-

чилась і контрольні вулики показують по півтора—два кіло в день.

Коло кожного ручая трактор зупиняється. Трактористи і всі пасажиря зстрибують зі своїх місць і біжать пити. Вода холодна і прозора з джерел.

Раптом серед тайги намет; коло нього робітники і, очевидно, начальник їхній, сивуватий чоловік в спідній сорочці.

— Та невже з України? Зайдіть до намету, зайдіть посидьте, розкажіть. Я сам з Полтави. Лагодимо шлях. Як вам подобається Біробіджан? Чому масло в Харкові? Надовго сюди? Залиштеся тут на день, завтра поїдете з другим трактором.

Поки трактористи п'ють воду, він встигає розповісти про свою біографію, про свою працю, про умови роботи, поставити тисячу запитань. І в кінці розмови трафаретне для частини біробіджанських переселенців запитання:

— Ви може думаєте, що я позбавлений права голосу? Ні. Мені залишилось жити небагато. Я хочу віддати своє життя Біробіджанові і...—тут він нахилиється до мого вуха,—нажити політичний капітал. Я не крамар, а я кустар. Моїм дітям не було ходу. А тепер, коли я переселився сюди, вони у виш'ах і мають стипендію.

На Далекім Сході бракує людей, бракує фахівців. І такі люди, як мій новий знайомий, ідуть за чистою монетою. Він іще біжить за трактором і, довідавшись, що я журналіст, кричить:

— Так я про себе прочитаю в газеті? Моє прізвище Теплинський! Теплинський з Полтави!

— Прочитаєте!

Хто б не був Теплинський і який би він не був, але в одному він виявив те, що спільне для всього Біробіджану, це—надзвичайна привітність. Кожен переселенець зустрічає вас, як рідного. Він ладен зробити для вас усе, тільки щоб ви зайшли до нього посидіти, погомоніти. І це не тільки переселенці. Навіть старожили суворі й мовчазні, теж привітні, правда, своєрідно.

Тайга робить свою справу. Де людей мало, там зникають умовності, офіційність. Ви бачили людину, тільки бачили десь у потязі, а, зустрівшись з нею в Біробіджані, ви вже старі знайомі, і зам зроблять те, що не завжди зробить навіть ваш старий харківський знайомий, і ви більше узнаете про свого випадкового біробіджанського знайомого, ніж про старого харківського.

На дванадцятім кілометрі встає двоє,—вони працюють на пасіці. З лісу виходять троє з берданками, собаками і сокирами. Один тунгус і двоє росіян. Простують вони за вісімнадцятий кілометр, до озетівського тартака.

— Вбили щось?

— Рябців багато, а більше ні на що не натрапляли. Та ми йдемо понад шляхом. Хіба тепер підеш углиб тайги. Болото, зарості, комарі. Зимою—інша справа. Листя пообпадає, видно далеко, болото замерзне—іди, куди хочеш, а тепер і важко і страшно.

Вони, навіть не спитавшись тракториста, сідають на візок і їдуть.

Повільно, кілометр за кілометром перемагає трактор. На вісімнадцятому нас оточує дівора і дорослі. Беруть гас і бензину для тартака, харчі для себе. Серед густої тайги купи приготовлених для пиляння стовбурів, штахети дощок, ворохи тирси, трісок. Вісімнадцятий кілометр нагадує кіно-фільм про золоті промисли в Америці. Найзидку збудовані дерев'яні приміщення, озброєні люди, мисливські собаки, суміш різних національностей, і навколо глуха тайга.

На двадцять другому кілометрі тракторна база. Вирніше, була колись. Тепер стоять порожні будинки, кілька зіпсованих тракторів. Ніхто тут не живе, ніхто не вартує. Але й досі нічого не вкрадено. Взагалі тут інші звичаї. Особливо дивуються переселенці, що так мало злодіїв. Вони кидають незамкнуті хати і, приходячи додому, застають речі цілими. Про випадки злодійства розповідають, як про якусь дивовижну річ.

— Навіть з-за самого цього можна їхати до Біробіджану,—каже одна стара єврейка:—корова ходить

тиждень невідомо де, поросята живуть надворі, хата незамкнена, а прийдеш з роботи додому — все ціле. Спробували б ви в Жмеринці залишити хату незамкненою!..

Нарешті, й двадцять третій кілометр. Тут велика пасіка—шістсот вуликів. Щодня бджоли наносять не менше тисячі кіло меду. Серед лісу обгороджено невеликий майданчик, на ньому вулики і дві будівлі: будиночок і невелика повітка. Серед вуликів, подібні до ченців, метушаться п'ятеро людей. Вони в довгих синіх халатах, у сітках від бджіл і комарів, що нагадують якісь чернечі камілавки з мантіями. Спочатку не розбереш, чи то жінки, чи чоловіки. Люди підходять до вуликів, з спеціальних приладів, де всередині горить вугілля. Вони пихкають димом у вулик, потім вибирають рями і несуть до будинку. Там обрізають стільники, що повиходили за рямки, і кладуть в медогонку. І так зранку до пізнього вечора.

— Зараз легше, а коли з липи брали, тоді запарилася.

Зовсім лисий дід з обличчям інтелігентного робітника непорушно стоїть, нахилившись серед двору.

— Не займайте — вона злетить! Не займайте!

По лисині замазана в мед лазить бджола. Він стоїть хвилин з п'ять, поки бджола не летить геть. Дідеслюр з Риги. Йому шістдесят два роки. Приїхав він до Біробіджану, щоб займатися городництвом, але потрапив на пасіку. Вечорами або під дощ він одягає окуляри і читає вголос трьом робітникам книжки. Від нього віє старечою добротою, чимось тихим і сумирним.

Зав. пасікою похмурий старожил, колишній учитель.

— Мабуть, любите полювання, що змінили вчителювання на тайгу?

— Ні. Я природу люблю. Діти стали на ноги, я їм тепер непотрібний. От я ближче до природи. Полювати я не люблю, а от дивитися, як живуть звірі, спостерігати за ними, це—мелі дуже доподобі. Взимку тут кабани понад будинком бігають, ведмежі сліди кругом... Я вийду ранком і дивлюсь, хто тут був уночі. А стріляти я ні.

На хвилинку зникає суворість його обличчя, воно стає лагідним, добрим.

— Меду у вас можна купити?

— Ні. Мед колгоспівський. Ми не маємо права продавати. Так дати можна.

Він наливає мені кілограмів з п'ять бурштинового меду, тількищо вигнаного з стільників.

— Поїсте це — ще приходьте. Можете сами брати, ато мені буває ніколи...

Я розбив намет, щоб не жити в хаті. Навколо мене цвірінькають пухнасті бурундуки. Коли я пішов на полювання, щось обгризло мені роговий олівець, мабуть, — бурундук. Іти далеко полювати небезпечно. Можна заблудитися. Але навіть за півкілометра від пасіки вже можна дещо побачити. В кількох метрах від пасіки я вбив двох рябців і міг би вбити їх більше, коли б знав їхні звички. Вони, спурхнувши, обов'язково сідають на дерево і підпускають дуже близько. Я цього не знав і, стріляючи вльот, відганяв їх далеко в тайгу.

Щодалі йти важче: — леспедеція, папороть, осока, щось подібне до очерету, все перевите виноградом. В десяти кроках від мене щось ворухнеться в траві. Можливо, це собака або теля з пасіки. Але через хвилину підлітає в повітрі жовта пляма.

— Козуля!

Вона то пірнає в траву, то вискакує з неї і, відбігши кроків на сто, зупиняється в кущах так, що видно тільки невеликі ріжки. Потім вона зникає. І це на півкілометра від пасіки.

«Дома» я патраю рябців і варю кашу. На третє — мед. Від нього неприємно дере в горлянці. Але я винаходжу засіб, як його вживати. Набираю півкухля меду, потім додаю води, розмішую і так п'ю.

Раювання в наметі триває педовго. Ранком другого дня я не впізнаю місцевости. Сопку, що біля пасіки, затягло туманом. Туман котиться лісом, згори нависають низькі темні хмари.

Починається дощ. Він іде три дні підряд. Краплі

уїдливо і одноманітно торохтять об намет, поодинокі комари залазять під парусину і заводять свою пісню. Доводиться запалити свічку, щоб читати. Намет не пропускає води, але вільгість страшenna. Бурка, спальний мішок, весь одяг пройнявся вогкістю. Холодно, непривітно. Дощ маленький, але рясний. Здається, він ітима весь час і ніколи не перестане. На четвертий день я не витримую і йду до будинку. Там якраз є вільна кімната.

Вночі прокидаюся. Жахливо пече шию, лоб, груди. Запалюю сірника. Вся подушка червона від блощиць. Я обдивляюся стіни. З клоччя, що ним позатикано дірки між деревом, сипляться сотні й тисячі цих тварин.

Світом, коли прокидатесь населення пасіки, я запитую, як вони рятуються від блощиць.

Посміхаються:

— Зайдіть, подивіться.

Їхні ліжка висять на дротах, прив'язані до стелі. Не ліжка, а колиски.

— Тільки так і можна. Ви сьогодні йдіть спати на горіще, там їх немає.

До пасіки вїжджають на забрюханих в багно конях трое. Парусові плащі, фото-апарати, якісь ящики з інструментами, приторочена до сидел білизна до спання. Це експедиція Наркомзему в справі відшукування придатних для радгоспів земель в Біробіджані.

Експедиція працює вже два роки. Вона побувала в найглухіших куточках, побувала в місцях, де на малах немає ніяких ознак людини, ні сел, ні пляхів, ні окремих юрт, де навіть не завжди визначено гори і річки.

— Торік ми перевалили через Шукі-Поктой на Сінтухалі, а звідти на плоті дісталися залізниці. На малі немає там жодного селища, але ми знайшли людей. Кого б ви думаете? Старообрядців. Знайшли три двори. Раз на рік потайки, щоб ніхто не бачив, вони пристають в тайгу борошно і сіль. Решту дає тайга. Вони відмовились показати нам шлях, що ним можна було б виїхати до залізниці і довго розпитували нашою провідника тунгуса, як він вестиме нас звідси. Тунгус сказав,

що він знає найкоротший шлях від їхнього подвір'я до найближчої станції. Тоді цьому тунгусові старообрядець запропонував п'ятсот карбованців, щоб той розповів йому про цей шлях. Тунгус відмовився.

Знати шлях, це більше, ніж п'ятсот карбованців. Це монополія на полювання, монополія бути провідником. А, може, тунгус теж колись схоче сховатися від людей, як і старообрядець. І тому таєжні шляхи тримаються в секреті.

Старообрядець розпитав експедицію про переселення в Біробіджан і, довідавшись, що незабаром цей район стане культурним, залюдненим, вирішив вибиратися з свого місця.

У членів експедиції тисячі оповідань. Тиждень тому вони вбили дикого кабана і хваляться, яке смачне м'ясо цієї тварини, що живиться лише горіхами та жолудями. Місяць тому вбили і зубря. Ще раніше зустріли мисливців на тигра. До речі, про тигрів. Вони водяться на півдні Біробіджану в глушині Хінгану. На них оригінальне полюють. Їх не вбивають, а ловлять. П'ять—вісім тисяч карбованців за живого тигра достатня ціна, щоб захопити цією справою. І коли тигр коштує вісім тисяч, то його слід—п'ясот карбованців. Мисливці дають таку суму тому, хто вкаже їм слід тигриці з дитьми. Один з членів експедиції розповідає:

— Знайдуть слід, і починаються скажені гони. Полюють на самицю з дитьми. Спочатку вбивають матір, це—тисяча карбованців за шкуру. Потім починається головне—ловити тигринят. Полює семеро. Коли тигрята стомляться, а це буває через тиждень—два після початку гонитви, їх розділяють, за одним залишають доглядача, а за другим женуться. Найвідважніший, озброєний гострим і міцним ціпком, наближається до тигриняти. Воно, оскаженіле, хапає зубами за ціпок, тоді мисливці кидаються на нього, хапають за лапи, в'яжуть. Потім так само ловлять другого. А через місяць гроза Усурійського краю смирно сидить у клітці зоопарку.

Члени експедиції розмовляють про свою роботу. Во-

ни звикли до малшабів Біробіджану, звикли до безмежних просторів і тому в їхніх розмовах десятки тисяч гектарів землі фігурують, як звичайна річ, як дрібниця. Нещодавно вони визначили сто тисяч гектарів для зернового радгоспу, сорок тисяч гектарів для скотарства радгоспу. Зараз їх турбує, де б знайти землю для насінного радгоспу. Дрібниця—п'ять тисяч, але для дрібна особлива земля. Вибирати є з чого. Біробіджан має чотири мільйони гектарів площі, і з них понад півтора мільйони гектарів, що їх можна окультурити, не витрачаючи великих коштів.

Хто не іде цим шляхом, обов'язково заїжджає на півсіку. Тут можна дістати чаю, меду, інколи медового квасу, що від однієї пляшки його приємно туманіє в горлі. Заїжджають меліоратори, агрономи, лікарі, інженери, заходять міслівці, робітники, переселенці. Увесь одержух, сила експедицій, різноманітність подорожніх створюють особливий колорит. Біробіджан уявляється, як величезне будівництво.

Незабаром має розпочатися будівництво залізниці, що пройде через Біробіджан і сполучить залізницю з Амуром. Інженер, що провадить розвідчі роботи в цій галузі, скаржиться на брак робітників. Доводиться везти їх міста, а це дуже невигідно. Особливо літом, коли часто бувають дощі і, замість працювати, доводиться переключувати.

— Наймеш партію, а тут дощ. Два тижні просидити у наметі, гроші одержить і тільки й бачили. А де ти візьмеш робітника, коли за сорок кілометрів навкруги немає жодної душі. Дійдеш до села—там усього десять дворів, ато й менше. Теж село, ще й на мапі значиться,—з призирством закінчує він.

— Коли ж буде залізниця?

— Гадаємо, років через два пройде перший паротяг.

Та той, що приїде паротягом, вже не побачить сьогоденнього Біробіджану. Лисинами вкриється тайга, серед безмежних марів правильними рисами ляжуть відводні канали, замість трактора, йтиме автобус, і села,

що значаться на малі, маючи по чотири двори, вже матимуть десятків а то й сотні. І старообрядці, тікаючи від людей, підуть далі на північ, де в похмурім заболоченому Хінгані бродить лише ведмідь і куди заходить тільки тунгус, шукаючи хутра.

Сонце виглядає на кілька годин, тоді невідомо звідки з'являється сила мошки. Вона мерехтить біля очей, сиплеться за шию; залазить в вуха, в ніс, падає в чайник з водою, в їжу. Та хоч як її багато, все ж можна обходитися навіть без сітки. Коли б менше говорилося про цей «гнує», він би не так залякував тих, що збираються їхати в Біробіджан. Дійсно, неприємно, але не так і страшно.

Сонце світить, але сонки в хмарах. Знову починається дощ дрібний і одномітний. Полювати не можна. Роса не встигає опати і тільки вийдеш з кімнати, як уже увесь мокрий. Проте, сидіти нудно, і я беру рушницю. До речі, консерви вийшли, залишилося тільки трохи хліба і нескінченний мед. На нього не хочеться дивитися. Він остогид.

В тих місцях, де я стріляв раніш рябців, їх не було жодного. Я йду далі в тайгу. Вода плющить скрізь, капає зверху, цілими каскадами ллється, коли необережно зачепиш кущ.

Щось фуркнуло з кущів. Червоноястий рябець сів не далі як на тридцять кроків на дубках. За півхвилини він уже тріпочеться на землі.

Серед замшеного коріння плазує довга сіра гадюка. Від неї йде тихий ледве чутний шерех. Швидко, поводючи голівкою, вона зникає в траві.

Повертаю додому. Випадково погляд зупиняється на височезнім стрункім кедрі. Рижий звірок з великим чорним пухнастим хвостом сидить на самім стовбурі. Він з цікавістю дивиться на мене і, очевидно надивившись, хоче стрибнути вбік. Але не встигає... Одного рябця для мене мало і треба зробити запас на завтра на снідання.

Усурійська визерка трохи не подібна до інших:

взимку вона зовсім чорна, тоді як сибірська світліша. Зараз хутро підочого, але мене цікавить м'ясо. Прив'язавши свої трофеї до паска, радіючи вдалому полюванню, як первісна людина, якій я так заздрив у дитинстві і якій аж ніяк не заздрю тепер, простую додому, не звертаючи уваги на росяні кущі, що промочують мій одяг до рубця. На пасіці я готую собі обід, потім дві години відпочиваю на горіщі.

Хочеться швидше почути далеко глухе двитіння повітря і чекати, як воно, наближаючись, перетворюватиметься на гуркіт трактора.

ПРИГОДА З ВЕДМЕДЕМ

Тайга буває різна. Є північно-сибірська, поспіль з голкових дерев з невеликим проростом між ними. І в тайга Усурійська, точніше Біробіджанська, з чортовим деревом, виноградом, густою орішиною, буреломом, болотом.

Є ще тайга вдень і тайга вночі. Тайга та сама, але вдень і вночі вона має зовсім інший вигляд, інший склад дерева, інші звуки і запахи.

Здалеку тайга, це—одноманітний зелений клин. Здається маленький кучерявий чагарник густо вкриває сопки, долини, зеленіє зблизу й синіє вдалині. Зблизу тайга цікавіша, має багато відмін, особливостей. Зелений клин перетворюється на конкретні велетні дерева, зарості, чащу, кочку, болото і тоді тайга не щось приємне для споглядання, а складний рослинний організм, ціле рослинне суспільство.

Багато людей уявляють тайгу так, як то намальовано в шкільній хрестоматії: товстелезні, високі дерева й одно дерево вирване з корінням бурею лежить, а на ньому—ведмежата. Справді тайга не така. Дерева не такі вже товсті й ростуть дуже рідко—на 10—15 метрів одне від одного. Але зате дерев-трупів у двадцять разів більше. Вони лежать інколи ще зовсім свіжі, з розчепірченим гіллям, інколи напівзогнілі, більше зовсім трухляві, але лежать так густо, що кроку не зробиш, щоб не наступити на них, а коли вони лежать в траві, щоб не вдаритись ногою, тим місцем, що трохи нижче коліна. Тайга, це на-

самперед гробовище дерев, товстих і тонких, голкових і листяних, твердих і зотлілих від часу, таких, що розсіпаються, коли приторкнутись до них. Мільйони кубів деревини лежить і гниє під густим наметом дерев. В балочках, делінках, низинах—кочка. Це щось подібне до нашої купини, але не те. Високі, з метр заввишки і з чверть метра в діаметрі стовпчики з перепрілого коріння, з зеленою шапкою трави зверху, стоять густо один від одного. Вони подібні до сталагмітів. А внизу вода. Коли станеш на стовпчик, він вгинається, входить у землю, пружинить, нога сковзається й сприсяє вниз у болото, обов'язково спочатку потрапляючи на гілку дерева, що прикрите кочкою, догниває в болоті.

Йти кочкою—мука.

А коли вийдеш з кочки, потрапляєш у чащу. Правильно російською мовою буде чаща, а ті, що ходять по ній, кажуть чаща́. Так само і щодо кочки. Російською мовою буде кочка, а ті, що ходять по ній, називають її кочка́. Чагарник густий, наче злився. Орішина, дубняк і серед них рівні тоненькі, з палець завтовшки стовбури. Все дерево густо вкрите маленькими рівними гостримі колючками. Візьмешся за стовбур і всі колючки залишаються в руці, а на другий день рука вкривається гнійниками, щемить, пече, коле. Мабуть так само колола щитина європейців-полоненників, коли за середнього віття турки її насипали їм під шкіру на підшви, щоб ті не втекли.

Але орішина і чортове дерево, це—півбіді. Головне, що цей чагарник перевитий виноградом. Звичайним, тільки дрібним виноградом. Він чіпляється за ноги, за руки, облітає з усіх боків того, хто наважується перейти чащу. Інколи він вкриває цілі площі, вкриває суцільною пеленою і це місце неприступне—кроку не можна зробити, щоб не заплутатися і не впасти, а впасти не на рівну землю, а на гілки, поховані під густою паростою дерев. А зверху цілі рої комарів і мошки, що сідають на шию, на вуха, залазять навіть в ботинки і немилосердно кусають.

І одна приємність в тайзі, це—папороть. Височезна, під руку людини, вона дає змогу вільно йти по ній, не чіпається за ноги.

Так я пішов на полювання не більше, як на дві години, бо незабаром мав прийти трактор.

Бурундуки здивованими очима зустрічали мене, цвірінькали, швидко лізли на дерево і зникали в гущину. Злякана сова зірвалася з дерева і сховалася десь у дуслі.

Пробираючись через зарості, я почув нестерпний сморід. Від чого? Пригадав, що днями робітник з пасіки зустрів стадо в 15 диких кабанів. Він стріляв, але побоювся подивитися на наслідки. На кабанів взагалі полювати небезпечно. Поранений кабан блискавично кидається на мисливців і гострими іклами розпорює черево.

Очевидно, жабана поранено і він десь сконав у заростях.

Переді мною була не чаща, а тин з орішину. Звідти йшов цей неприємний сморід падла.

Нахилившись, розсуваючи чагарник руками, я вліз у саму гущу. Фуркнув рябець. Забувши за останки жабана, я поглядом стежив, де сяде птах, щоб його підстрелити. В чащі була прогальявинка. Спочивши туди, я підняв очі за рябцем, що вмоцнувався на гілку дерева, але я не побачив де він сів. За шість кроків від мене (я вимряв потом) з-за товстого кедра виглядала величезна волохата, з великими вухами, голова ведмедя. Він стояв на задніх лапах, передніми обнявши деревза. В дуслі берданки був шотовий набій.

Чи я злякався? Ні. Кажуть, що коли стріляти в небезпечного звіря, то треба уявляти, ніби стріляєш у пляшку. Але стріляти в пляшку у тайзі важко.

Кілька секунд я дивився на нього. Двічі перезаряджав берданку на жакана. Ведмідь сховався в гущину. Стріляти? Але куди—не видно.

В голові проходили найсуперечливіші думки. Ведмідь може обійти кущами і напасти на мене ззаду. Тоді я втрачаю свою шкуру. Але так само ведмідь може втекти,

і тоді я втрачаю ведмежу шкуру і м'ясо. Я стояв хвилину, дві, три, десять хвилин. Ведмедя не було. Мабуть він вважав за краще втекти. Мені раптом стало шкода так шкода втраченої шкури, чудового м'яса і слави. Я міг би ведмежатиною нагодувати всіх пасічників, віддячити їм за мед, а додому привезти славу хороброго мисливця.

Але може ведмідь притаївся, щоб кинутися на мене. Один удар лапою і я більше ніколи не піду ні на полювання, і нікуди взагалі. Почекав ще хвилин п'ять. Може ведмідь вмер з переляку? Кажуть, що ведмеді дуже боязкі, і коли його як слід злякати, в нього буває розрив серця.

Ще позавчора мені розповідав один старожил історію про ведмедя.

Збирали кедрові горіхи. Один із збирачів поліз на кедр. Через хвилин п'ять інші почули нестерпний сморід. Відірвавшись від своєї роботи, кожен, обвинувачуючи в думці свого сусіду за таку невитриманість, вони глянули на кедр. Їхній товариш без жодного руху влип у стовбур. Глянули вище. На п'ять метрів над людиною сидів ведмідь. Звичайно, зняли крик. Почали стріляти вгору з рушниць—ведмідь гупнув з вершечка (не менше 20 метрів!) кедра і вмер від розриву серця.

Почекав ще кілька хвилин. Абсолютна тиша. Обережно, тримаючи на перед рушницю, підніс до дерева що в-за нього виглядав ведмідь. Порожньо. Все місце навколо стовбура витоптане, валяється обгризена кістка. Ведмедя немає. Метрах у ста щось тріснуло. Мабуть ведмідь. Обходячи зарості, я пішов навперейми. Але ці зарості сходились наді мною все густіше й густіше. Пішла кочка, почала траплятися бузина, чортове дерево сплелось з виноградом і не давало йти. Раз-по-раз траплялися місця, витоптані звірем — кабанами, ведмежі сліди йшли у всі боки, густий звірячий мускусний запах наповнював тайгу.

Позолі снукалась теміп. Від поту сорочка прилипла до тіла. Я згадав, що треба повертати назад. Але зза-

ду та сама гущина, чортове дерево, горішина і виноград. Він плутається за ноги, зачіпає за рушницю, за гудзики, за пасок, обилутує мене всього. А під ногами чавкотить вода.

Це справжня тайга. Але треба дертися. І коли я виходжу на частіше місце, темінь окутала тайгу. Переді мною стежка. Я йду нею, але вона заводить мене в непролазні куці. Я придивляюся до слідів. Це—кабаняча стежка. Звірячий дух стає нестерпний. Я повертаю на сопку, але тут зарості винограду. Повертаю в інший бік—знову куці. Я вибираю місце, де легше пройти. Тикаюсь в один, другий, третій бік... І тут я втрачаю чуття напрямку.

Починається дощ і темрява густішає. Чортового дерева стає так багато, воно стає таке густе й колюче, що не можна зробити й кроку.

Іду в один, у другий бік і переконуюся, що це марна праця. Даю сигнал з рушниці. Мертва тиша. І лише дощ шелестить по листю та великі краплі з дерев капають з шумом на чагарник.

Як визначити напрямок? Ах, як же я забув. Дерев обростають мохом з північного боку. В темряві я обмацую дерева, але вони то зовсім чисті, то обросли мохом кругом. Нарешті знаходжу «компас». Іду на південь. Натикаюся на лежачі дерева, вони б'ють по ногах, обвита виноградом, не дають ходу. І коли я проходжу десять кроків і намацую нове дерево, воно показує південь зовсім у протилежний бік. Стріляю передостанній набій. У відповідь ледве чутний постріл. Я йду туди, через 20 хвилин ще постріл, але зовсім з протилежного боку. Я йду назад. Чортове дерево, виноград, бурелом, наче з усієї тайги зібралися сюди. Раптом світло. Величезне багаття в гущині.

— Галлю, хто там?—Можливо, я кажу це не своїм голосом.

Мовчанка.

— Хто там?

І тут я догадуюсь, це—фосфоричне світло від зігни-

лого дерева. Я підходжу ближче і беру один шматок його. Воно подібно до розпеченого до біла заліза з крапками чорного шлаку. Прикладаю до годинника—одинадцять.

Ще пробую йти, орієнтуючись «дерев'яним компасом». Запах звіря такий приємний і хвилюючий удень тепер лякає. Мертве світло від трупів дерев трапляється щоразу, світяться то маленькі купки трісок, то цілі стовбури, навіваючи не жах, але неприємне почуття. Особливо коли воно трапляється раштово. Здається, воно рухається, наче його хтось переносить. Інколи трапляється, що ціле дерево з гілками світиться. Величезна площа мертвого світла...

Хто гарантує, що в сліпим блуканні по тайзі не наткнешся на ведмедя, кабана, ще на якогось звіра. Провираюсь крізь кущі. Якийсь птах важко знявся, зачіпаючи за гілки, полинув у гору. Серце несамовито колоталося.

Годі. Надіятися на повернення сьогодні не можна. Треба чекати ранку. Ботинки повні води, одяг мокрий до рубця. Сірники відсіріли. На годинникові 11 годин 30 хвилин. Зараз половина серпня. Значить, сонце зійде о 5-ій, о 6-ій. Мінімум 5 з половин. годин чекати під дощем. В рушвиці один набій. В горлянці пересохло. Знамаю руками грона зеленого винограду, і кислі ягоди вгамовують жагу.

Чекати, так чекати. Я скидаю сорочку. Викручую, з неї стікають цілі патьоки води. Холодно. Тоді я починаю робити гімнастику. Я роблю вправи за Анохіним Мюллером, Сандофом. Пригадую зміни до Анохінської гімнастики нашого харківського доктора Бляха. Виконую їх. Потім надягаю холодну сорочку—і знову гімнастика. Дивлюся на годинника. Вже чверть на першу. Старшенна втома опановує тіло. Все оддав би за сухий одяг і сон.

Може ще захорію на запалення легенів—шість годин під дощем не жарти. І коли я згадую про запалення легенів, в думці сливає лікарня, чисте, сухе ліжко. Як гарно потрапити зараз до лікарні. Думка пливе, розпли-

вається, я здригаюся.—Заснув? Поодинокі комарі інколи заспівують коло вуха нудну пісню. Вночі під дощем їх небагато. Але щохвилини доводиться махати рукою навколо шиї і обличчя.

Чекати взагалі неприємно. Неприємно чекати на вокзалі, поки дійде черга брати квиток. Чекати і боятися, що не вистачить. Але там не холодно, є люди. Неприємно чекати сигналу центральної коло телефону. Але в установі сухо і можна сісти. І тебе не проймають ці безкінечні дріжаки. Я перебираю в пам'яті всі вигляди чекання, і жоден з них не може зрівнятися з чеканням ранку в глухій повній таємничих шелестів тайзі, коли йде дощ і мокрий одяг прилипає до тіла, а втома збиває з ніг. Думки про чекання відбирають рівно сорок хвилин:—без п'яти година ночі.

Гімнастику я роблю без того завзяття, що спочатку. Я рухаю руками, зовсім не напружуючи м'яснів. Далі я просто ворущу тілом, щоб не охолонути зовсім. Почуваються якісь крики, свистки, дзвони. Може мені сигналізують. Там, на пасіці, залишилась моя дружина. Може це вона? Мені стає страшенно соромно. Я примушую хвилюватися людей, переживати неприємні хвилини. Як це все безглуздо. Надзвичайно.

Раптом шелест. Тріснув сучок, наче під чиеюсь погою. Я несамовито починаю махати світляком перед деревом. Тиша. Зрештою я заспокоюю себе. Справді, чого звіреві ходити в таку темряву та ще під дощем. Страх минає. Стрілки годинника посуваються надто поволі. Коли вони показують дві години, мені вчувається що кричать півні. Але я знаю, що на 20 кілометрів навкруги немає жодного півня. Галюцінація? У вухах дзвін і півнячий спів. А в думці село, літо, ідеш додому з гулянки, а півні кричать як не перервуться, а на ліжкові тепло, сухо.

Дощ то припускає, то меншає. Другий раз викручую сорочку. Страшенно щемлять ноги від коліна і нижче—вони зустріли сьогодні не менше тисячі сучків, перервали тисячі виноградних лоз. Сотні маленьких колючок чортового дерева повпиналися в шкіру.

Я пригадую ведмедя. Чому я не стріляв протом? Ншість кроків я мабуть би зніс йому черепа. А коли ні? Коли б двадцятипудова туша опинилась на мені?.. Як в нього великі вуха і волохата голова.... Раз трапився ведмедь, і я не зумів його взяти... Або було б зараз як як він зник з дерева, присісти і жаканом вдарити в лопатку.

Але я в тайзі. Я не знаю куди йти. Ще недавно мені розповідали, як один старожил пішов на полювання його знайшли тільки на десятий день за сорок кілометрів від цього місця з одмороженими ногами. Правда, це було вже восени. Але це був старожил, який знав кожну кочку, кожну сопку. А я тут перший раз і чи пощастило мені вибратись завтра? Може я зайшов далеко від пасіки і Шукі-Поктой заховав мене тут на віки.

Я дивлюсь на годинника знову:—чотири. На думку приходять ще спомини про те, як блудили в цих сопках і як ці блукання закінчувались частенько смертю.

Розповідали, що один пасажир з трактора, правда трошки тугий на вухо, пішов по виноград. Трактор відїхав з кілометр. Пасажира не було. Почекали трохи—немає. Його знайшли через чотири місяці біля стога з сном, опухлого від голоду, майже голого, з пораненими руками, з виразками на обличчі і на всьому тілі. Я б ні сказав, що ці спогади вселяли якусь надію. Та все таки з ними час минає швидше. Годинник показує п'ять. Але зовсім темно.

Ще порція гімнастики і мрій про ведмедя.

Наче світає. На годиннику шість, ледве сіріє. Небо в сірих хмарах, але вже ясно видно окремі дерева, кущі, рослини.

А може я зустрінуся з ведмедом ще раз? Я уважніше оглядаюся навкруги і раптом в десяти кроках я бачу... чорну волохату голову ведмедя. Я вихоплю браунінга і розряджаю шість набоїв в його голову...Це було б дуже ефектно. Може б так і слід було закінчити

опис цієї пригоди, але мій бравнінг' лежить на пісіці у валізіці, а в мене в кишені лише посвідчення на право носити бравнінг. Це посвідчення зараз мокре від дощу з чорнильними плямами замість слів. Немає й ведмеда. Є сірий ралок і куці, але вже не такі густі, і серед них менше чортового дерева і менше винограду.

Я іду за «дере́з яним компасом». Тепер я пересвідчуюсь, що кожне дерево показує північ у різні боки. Я вилазю на сопку, але сопки навкруги поспіль покриті важкими сизими хмарами. Я не можу згадати напрямку. Я іду в один бік, потім у другий, кружляю по лісі і зовсім вибиваюся з сил. Дощ може тривати день, два і тиждень, і навіть місяць. Цілий місяць, можливо, я не побачу сонця, а значить і напрямку куди мені йти. -

І тут раптом я чую далеко двиготіння, якісь важкі звуки зрушують повітря. Їде трактор. Той трактор, що я його чекав тиждень. Іду в напрямку звуку, вибираюся на сопку і бачу, як трактор повільно повзе побіля пасіки. Я не знаю, чи радіти, що я вийшов додому, чи жалкувати, що прозівав трактора, бож тепер його доведеться чекати не менше як три дні, а може й тиждень. Харців немає і купити їх тут ніде.

Тепер я вже не дивлюся, чи чортове дерево, чи виноград, а лізу напролом і виходжу на шлях. Ось і пасіка. Дружина, робітники пасіки, дивляться на мене здивовано і радісно. Я хочу посміхнутися. Але обличчя звикле до напруженого стану, звикле вдивлятися в темряву і шукати шлях, аж ніяк не хоче змінити свого виразу. і посміпка мабуть виходить дуже крива. Я роздягаюся, обдивляюся своє тіло. Ноги суцільний синець, з червоними плямами крові, в руках сотні голок чортового дерева, вони вже встигли загнити, і руки понабрехали. З-за найменшого руху голки колять м'ясо, спричиняються до жахливого болу. Я дивлюся в дзеркало і бачу, що чотири голки в мене стирчать у носі. Потім я одягаюся в суху білизну, замотуюся в бурку... І тут землячка, що працює на пасіці, підносить мені півшклянки

чистого спирту. Я не розбавляю водою. Але й без того сон був би міцний.

Розплата за це була не легка. Я не захорів ні на запалення легенів, навіть нежиті не було, але мені довелося чекати трактора ще тиждень. І оскільки на пасіці не можна було дістати харчів, мені довелося цілий тиждень їсти самий мед...

ДО БІРОФЕЛЬДУ

Ранок тільки починає сіріти, коли на пасіці здіймається метушня—їде трактор. Він везе молотарку до Бірофелду. Молотарка обліплена червоними хустками дівчат і похмурими фігурами чоловіків. Під соломотрясом примостилося двоє дітей.

На кожному вибої молотарка гицає, і всі пасажирки здригаються, міцніше хапаються за машину, щоб не вискочити з своїх місць. Шлях від пасіки до Бірофелду дуже поганий. Бакаї, вибої, вибалки трапляються щокроку. Трактор суне поволі, а за ним залишаються глибокі рови, повні густого болота.

Поволі рідшає тайга, потім вона зникає зовсім.

Потужний туркіт трактора тремтить у повітрі, збуджує сотні живих тварин, що притаїлися в густій мокрій траві, в кущах, в дібровках. Зграї крижнів фуркають угору з болот і річочок, як несамовиті кружляють над шляхом і знову важко падають на плеси, з гелготінням знімаються дикі гуси, виринають з трави і швидко мчать перед трактором жовті фазани.

Раптом крик, що його чути навіть крізь страшенне кулеметне тра-тахкання трактора.

— Тетері, тетері!

З усіх боків молотарки висовуються збуджені від своїх думок, заколисані їздою «пасажирки».

Десяток птахів довгою стрічечкою один за одним швидко біжать шляхом поряд з трактором. Вони, очевид-

но, так злякалися гуркотіння трактору, що не помічають, хто їде поруч їх. Як на гріх, ні в кого немає рушниць. А дичина так близько і, головне, так злякана, що її майже можна взяти руками. Здіймається галас, тюкання, несамовиті вигуки. Коли не вбити, то хоч злякати. Та дарма. Виводок, не зважаючи ні на що, біжить вперед, намагається випередити трактор. Тоді кермовий хапає важкий англійський ключ і шпурляє на дичину. Одна тетеря падає і конвульсивно б'ється крилами об землю. Інші біжать у траву. На хвилину зупиняється трактор, всі злазять з молотарки і оглядають здобич.

Мені обридає трястися на машині, сидіти зігнутих і відчувати своїм тілом кожен нерівність шляху. Я злазю і йду поруч трактора, вибираючи сухіші місця серед цього болотяного моря. З мене бере приклад ще один пасажир. Він дуже стомлений, худий, в подертому піджачку. Я бачу, що йому хочеться поговорити зі мною. Спочатку він просить закурити. Я мовчки даю цигарку і продовжую свою путь. Розмовляти мені не хочеться. Чоловік якийсь час їде мовчки, але потім не витримує і починає, ніби ні до кого не звертаючись:

— Краще стало в Біробіджані!

Я мовчу.

— Я вже від Тіхонької проїхав тридцять п'ять кілометрів і бачу, що трохи навчилися господарювати. Справи кращі!

Я оглядаюся на свого супутника і він бачить у моїм погляді запитання.

— Чому? А тому, що торік на оцім шляху лежало з десяток зіпсованих тракторів, перекинуті вози, розкидані бочки, дошки, ящики, різні матеріяли. Не шлях був, а якийсь слід від банди. Добре, що тут такі звичаї — кинь що-хоч на шляху, то ніхто й не візьме. Правда, й брати дуже нікому... Але все ж таки. Поганувата була справа: хто не вмів, а хто просто не хотів працювати, та по-хазяйському ставитись до свого майна. Тепер, бачу, навчилися.

— А ви були, значить, в Біробіджані раніше?

— Як же. Я ж був тут у двадцять восьмому—двадцять дев'ятому році, а потім написали, що дома (я в Києві жив) краще, так я поїхав додому, а потім звідси написали, що тут—краще, так я забрав дітей та сюди знову.

— Так думаєте, що краще тепер?

— Нуда, краще. Як бачиш, що справа йде як слід, то й сам краще братимешся до роботи.

Дощу сьогодні немає, але він буде. Сопки навколо відкрилися хмарами, густим білуватим туманом і здається, що це не Далекий Схід, а звичайна собі лісо-степова Україна—безкраї степи з лісками, окремими деревами, чагарником.

Тайга поступилася місцем перед преріями.

Серед неосяжних, вже де-не-де посивілих від сонця лук раптом біла пляма гречки. Густий медовий запах іде навкруги, забиває їдкий сморід від трактора. Гречка, значить недалеко люди. Гречане поле, хоч воно й велике, проте лише цяточка на зеленому безмежному полі. Густа й висока трава стоїть некошена. Жодної копиці сіна, жодного стіжка. Я придивляюся до гречаної ниви:—вона розкинулася на невеликім підвищенні і там, де край ниви, ґрунт нижчає і гречка вже не така біла. Зелений проріст густішає й густішає, поки зовсім не забиває білого кольору.

В даліні серед трави повільно рухається купка людей. Під'їжджаємо ближче. В одного чоловіка пляншет, другий настановлює вимірювальний прилад, двоє з рулеткою йдуть від шляху в траву. Вони томочать траву і тоді з-під неї видно воду. Ось чому не косять цього сіна. Меріоративна група провадить підготовні роботи до осушення цього болота. Гадають, що на той рік тут уже будуть стояти і стіжки сіна, буде й рілля.

Трактор суне далі. Гречка зробила першу щілину в болоті. Меліоративна група зробить другу, більшу. Пома-лу відходить у минуле дикий, порожній Біробіджан.

Що далі йде трактор, то помітніше на всьому присутність людини. Ось серед луків чорнобура смуга. Це рілля. Важкі-великі скиби землі, підняті трактором, вже сплю-

щепі і зрівняні дощами. Повитикалась з борозен стара трава, парсела нова. Вдруге оратимуть мілко, щоб не перевернули дернину. На той рік тут будуть культурні рослини. Але, мине не один рік, поки ґрунт стане дійсно культурний, коли можна буде орати його на яку завгодно глибину, не боячись перевернути дернину, не боячись рецидиву болота. Після ріллі ще якийсь час луки. Потім раптом з білого туману—будівлі. Автогараж, гуртожитки для трактористів і далі—досятків зо два будинків. Це і в Бірфелд—найперша єврейська колонія в Біробіджані.

Перед війною сюди було переселено майже примусово кілька сот росіян. Була «волося», було сот зо три будинків, хат і землянок, але не було тракторів, не було машини, зв'язку з містом. Не було ні лікаря, ні агронома, ні ветеринара. А коли заходили літні дощі і розмивали зовсім шлях, тоді частенько переселенцям доводилося сидіти без соли. Помалу переселенці тікали, кидючи хати, майно. В п'ятнадцятому р. забрали на війну чоловіків. В знесилених родинах пішли пошесті. Без чоловіків працювати в цих місцях стало ще важче.

Коли 1928 року сюди' приїхали євреї, то знайшли тільки чотири двори, з трьохсот у 1914 році.

Євреї вже не втечуть, бо в них трактори, агрономи, лікарня, бо працюють меліоративні групи, бо, замість індивідуального господарства, в них міцний колектив.

ЖНИВА ПО БІРОБІДЖАНСЬКОМУ

В бірофелдському колгоспі 67 родин, а тільки самої пшениці і вівса 1300 гектарів. 20 гектарів посіву зернових на одну родину.

Але нові сільські господарі (а вони дійсно нові, бо всі працюють не більше 2—3 років в сільському господарстві) не бояться праці. Поряд тракторна станція. Потужні «Клетраки» з величезними по 3 метри завдошки снопов'язалками миттю скосять і зв'яжуть хліб. Страшні тільки дощі. І тому активісти колгоспу щодня з острахом поглядають на барометр, приглядаються до сопок, чи не затягає їх туманом, стежать за вітром: коли в Японії—біда, в Забайкалля—добре.

Вітер дує з Байкалу. Сотня гектарів поля вже вкрилась суслонами—невеличкими купками пшениці по 10 снопів в кожній. Через тиждень «Клетраки», «Інтернаціонали», «Комунари» повезуть через тайгу на залізничну станцію перші тонни золотої пшениці.

В колгоспі тихо й порожньо. Лише рої мух літають коло їдальні та чути дитячий гамір з майданчику. Інколи на запізненій коняці проїде верхівець, щоб узяти якусь річ на жнива. Всі в полі. Поспішають скосяти хліб. Вихідних днів немає. Вони будуть тоді, коли почнуться дощі, а покищо «безперервка». «Безперервка; бувас під час сінокосу і тривас вона місяць і більше, бо втрапиш час, зайдуть дощі і тоді з багатющих лук не

взьмеш і центнера сіна. Потім безперервка продовжується під час жнив і молотьби ще понад місяць.

Колгоспівці бадьорі. Забули про глухе незадоволення під час посіву, коли по коліно в багні готували ґрунт для посіву, волочили, сіяли. Забули про мошку під час полоття.

Настрої колгоспу мають свою криву. Вона прикро падає, коли заходять дощі, коли загрожує якесь стихійне лихо. Тоді починаються розмови про старі покинуті місця, про непридатність Біробіджану для сільського господарства, тоді пригадують кинуті сіоністами фразу «Арід ейхло ейшвего» і певний відсоток переселенців непомітно зникає з колгоспу. Цього року крива настроїв тримається високо. Сіно вбрали за годину 38.000 пудів його стоїть в стогах навкруги виселку. Пшениця, як вода, рина, з важкими колосками, послалася на кілометри від виселку і на обрії зливається з блакитним небом.

Ті, що стоять на чолі колгоспу, звикли до коливання «кривої». Вони відчувають інтуїтивно, коли вона почне падати і так само певні, що вона піднімається кожного разу, коли стоїть година, коли членові колгоспу нагадати про картоплю, про льон, про пастівники, городи. Особливо картопля справляє магічне вражіння. 40 картоплин у два кулаки завбільшки під кожним кущем робивають плитки що, з Біробіджані не можна господарювати. А між іншим на Далекому Сході картопля в дефіциті. І навіть коли б нічого не родило,—в Біробіджані можна жити. Центнери картоплі дають і хліб, і жири і фабрикати.

А льон, а соя, а риж?

Директор досвідного поля в Бірофелді скаржився:

— Це чорт зна що за країна. Ми поставили досвід з льном на різну обробку, посів на різні ґрунти. І все пропало.

— Як? Пропав льон?

— Пропали досвіди. І з обробкою і без ніякої обробки льон виріс під руки. Жодного впливу методів обробки на врожай. Жахлива родючість ґрунту.

Але крива впала раптом. Вона впала разом з барометром. 9-го серпня дощомір показав 40 міліметрів опадів, 12-го було вже 130, 15-го—212. Нивою не можна було йти. Глинястий ґрунт розмок, перетворився на якусь масне багно.

Але 17-го серпня в виселкові знову тихо, знову всі на полі. Дощ перестав. Косять з ранку і поки сяє сонце.

Працюють кілометр від виселку. Я йду туди. Одинадцять снопов'язалок і самоскидок стоять вряд коло шляху. Вони нагадують велетенських птахів, що зняли крила і раптом завмерли. Коло них кілька непорушних, наче мертвих тракторів.

— Відючинок? А де ж люди?

Порожньо і тихо. Не чути гучного туркоту косилок, потужного двигіння тракторів, немає людського крику й галасу. Навкруги посірілі від дощів суслони, сива, вимочена дощем стерня. Десь коло обрїю чорні крапки. Їх багато. Вони подібні до галичі, поволі рухаються, пересуваються з місця на місце.

Простую до них. І тільки ступаю з шляху на стерню, бачу, що сьогодні мені зисву доведеться бути в мокрих ботинках. Стерня—болото. Я вибираю сухіші місця, але ріданково ноги пружнуть по кісточки. Стерня вгинається як подушка під ногами. Поки я добираюся до косарів, я вже по коліна мокрий і по пояс забризканий глиною.

Двадцять дев'ять косарів і 72 в'язальниці працюють. Ший позав'язувані хустками. Увесь одяг в багні. Не чути ритмічного шипіння коси. Немає жовтої стерні. Коси дають якийсь інший звук, бо ж косять по мокрому. Стерні не видно зовсім, вся вона поспіль стоптана в'язальниками, наче земля в кошарі.

— Чому ж не косите машинами?

— Косили, а тепер руками. Для фізкультури...— жартує один з косарів.—Машина не йде, заривається в болото, тоне.

Я перший раз у житті бачу такі жлива. В'язальники і косарі мокрі, одягнені в найрізноманітніший одяг, щоб це було оголено жодної частини тіла. Та комар знахо-

дять щілінки, залазить в них і тоді косар розмазує кров на обличчі, па шиї. В'язальники і загрибальщики, те й роблять, що кидають працю і обмахуються руками від цієї в'їдливої комахи.

Працюють на жнивях члени колгоспу, трактористи і ударна комсомольська бригада з міста.

Коли під час жнив почалися дощі, «крива» раптом впала. Вона ще дужче впала, як довідалися, що машинами косити після дощу не можна. Кілька чоловік вийшло косити косами. Спробували і кинули на першій ручці.

Умовляли, доводили, переконували. Але колгоспники, спробувавши, що косити, це значить брести по коліна в багнюці, повернули додому. До мертвих снопов'язалок і самоскидок прибавились ще коси й граблі.

Пшениця стояла спіла, з похиленими колосками. Через 3—4 дні почне сипатися зерно. А думали 50.000 пудів відвезти з червоною валкою на станцію—здати державі перший біробіджанський врожай з єврейського колгоспу.

Керівники колгоспу були розгублені. Допомога могла прийти тільки з неба. І допомога прийшла, але не з неба, а від комсомолу. В Хабаровську зорганізувалася ударна бригада з комсомольців на допомогу колгоспові. Правда, 90% з них ніколи не працювали в полі, багато ніколи не були навіть на селі. Але їхній приїзд справив своє вражіння. На біробіджанське болото, на дощ, на комарів комсомольці відновили жартами і невечериною бадьорістю. Стали до роботи. Не зважали ні на що. Поволі почали сходитися і члени колгоспу з потупленими очима, стидячись за свою легкодухість, бралися за коси, граблі, крутили перевесла. «Криву» силою підняли вгору.

На жнивях перед ведуть трактористи. Трактористи Біробіджану, це—особливий тип. В засмальцьованій одязі у величезних, майже по поясу чоботях, з обвітраним бронзовим обличчям вони можуть бути зразком енергійного, бадьорого біробіджанського піонера. Тракторист не боїться ніякої роботи. Він вмить пристосовується до всякої праці. Сьогодні він на тракторі, завтра бере в руки

косу і працює не гірше справжнього косаря. В'яже, як добра молодиця, навантажує її розвантажує ліс, допомагає на будівельних роботах. Тракторист в Біробіджані, це—перманентний ударник. Де тільки прорив, де тільки ослабла гайка, запрошують трактористів, і тоді можна бути спокійним. Мантачучи косу, тракторист сипле жартами, і стамлені колгоспниці і комсомолки з ударної бригади жвавішають, бадьоріше заходяться коло снопів.

Вечорів. За розкладом ще треба працювати годину. Я дивлюся на поколені руки, на брудну мокру одежу, на повсякчасне махання руками над головою і бачу, що примушувати працювати ще годину не слід би. Але голова колгоспу настоює. Хоч на один гектар, а все таки буде більше зроблено. Він сам бере косу, щоб іти косити, але його оточують і умовляють іти спочивати. Кілька комсомольців став на бік голови. Починається жвава суперечка. Але надії на те, щоб косили далі, дуже малі.

Засмальцьований, закурений тракторист з силою розсовує косарів, став в колі і з рішучим виглядом хоче закінчити суперечки. Вигляд у нього такий рішучий, рухи такі поважні, що голова комуни радіє, а в тих, що хочуть кінчати зараз працю падає серце.

— Моя така думка: треба піти ще раз...—Він дивиться на пшеницю. Більшість одвертає від нього сердиті обличчя, меншість, що хоче йти працювати, дивиться на нього з подякою...—Ще раз... повечеряти та й лягати спати.

Це так несподівано, що голова комуни не може сказати й слова. Знімається дружній регіт. В усіх підносяться настрої.

Але тракторист не йде додому. Він бере косу на плечі і простує до пшениці.

— А по ручці пройти перед вечерею слід,—і не звертаючи ні на кого уваги, починає косити.

Інші теж беруть коси і стають за ним. Повертаються в'язальниці. Праця йде бадьоро і швидко, втоми наче не було.

Поодаль від косарів і в'язальників ідуть старенькі

чоловіки. Вони складають у суслони. Один у якихось ганчір'ях, замість чобіт, бере сніп, але той розв'язується. Він нахиляється і в'яже. Я мовчки дивлюся.

— А ви чому не косите?

Я кажу йому, хто я.

— А-а!.. Пробачте, я думаю, що ви теж приїхали з ударною бригадою. Так ви земляк. Я з Гумані. Розповідайте, що робиться на Україні?

Та він не дав мені сказати й слова.

— От хтось погано зв'язав сніп, треба перев'язувати. Треба, бо це ж наше. Тут усе наше. А коли я не зв'яжу, то він же пропаде? А хто сіяв, хто волочив? Ми ж. Ну, так я повинен же дивитися за своїм майном.

Він ловить мій погляд на своїх оригінальних черевиках.

— Гарні черевики? У мене є справжні чоботи, але я їх віддав дружині. Он, вона загібає. Саро! Ось тут земляк з Харкова. Саро, іди сюди!.. Я їй віддав, бо в неї нарвав палець. А сам зробив собі туфлі з двох кишень. Я кравець, так я відрізає від старих штанів дві кишені і зробив собі туфлі. А от як повеземо хліб на залізницю, нам усім держава дасть чоботи, дасть пальто. Абрам! І тобі дасть нові чоботи, хоч у тебе ще добрі старі..

— А я хіба що кажу?—похмуро відказує Абрам.

— Ти не кажеш зараз, але ти казав про чоботи вчора і скажем завтра. Тобі, Абрам, дадуть, тільки коли ти в каналі не сидітимеш по дві години. Ти ж їсиш однаково, як і ми, а так довго сидиш у каналі...

Коло нас збирається гурт дідусів, бабусь, не цілком працездатних, які тільки складають снопи. Вони юміються з Абрама, і той ретельніше береться до праці.

Через годину весела ватага комсомольців іде вечеряти. Комсомолка-козачка з чорним, як смола, волоссям заводить високим голосом сибірську частушку:

Гуси-лебеди криласті!
Любють соннишвай васхот
Вірофельдскаи рябаты
Савяршеннай пятай сорт

Бірофелдска ребята
Паадивали сюртаки
Залажили руки в брукі
І стаят как дуракі...

«Бірабелдска ребяты» покрываюць пісню реготом.

А' ввечері, коли всі готуюцца спаці, тракторысты сядуць каля трактору і прылагоджууць нову перадачу. Косіці снопов'язалкаю не можна таму, што ходове кслесо грузне в багні, не круціцца. Вони хочуць зрабіці перадачу безпосередня вад трактору да рабочага апарату снопов'язалкі. Таді машына пїде.

Але штоб гарантуваці успїх, прыробілі да снопв'язалок замість колес полозкі. Вони падібні да не велікіх човнів.

Ранкам пїшла снопов'язалка на полозках. Веселы туркіт залунав на ступу. За' снопов'язалкаю залышыцца рїв в каляно завглыбшкі. Все поле зоране глыбокімы ровамы, в ных' стїкае вода з нывы. Наче якіксь велетень робыв на полі сваї чудернацкї вправы. Але акуратна зв'язанї снопы пшеныці, лягауць за' снопов'язалкаю і з кожным паворотам трактороваго колеса цых снопів збїльшуецца, збїльшууцьца шансы на свочасны збїр врожаю, паволї, але вїрно, пїднімаецца крыва настроя у колгоспї.

Через двї годны пїсля вдалої спробы на полі вже не адна снопов'язалка, а чотыры. Сорак гектарів за день могуць вони выкосіці. Сорак гектарів, це—вдвічі бїльше, нїж 30 косарів і 72 в'язальныці за день. І жоден колосок не прападае даром і не треба людям тьопаты по каляно в болотї.

Першы раз пїдняли крыву вгору комсомольці з Хабаровску. Закрїплы цю крыву на постїйному мїсці Бірофелдскї тракторысты.

* * *

У голыв колгоспу маленкы чэрвоны носык. Він часта сякаецца і чхае. Чоботы в нього завжды мокрї, бо в Біробїджанї влітку скрїзь мокро. Він робїтнык хаба-

ровського заводу сільсько-господарських машин і на сланий сюди для зміцнення колективізації.

— Так ви хочете подивитися колгосп. Добре. Я зараз з пряжу коняку і ми об'їдемо його увесь. Мені якраз треба децю подивитися.

Але виїхати з виселку не так легко. Голову затримують щокроку, щось питають, прохають, дають підписувати папірці. Крім того, він і сам кілька разів зустрібує з воза і біжить то до сільради, то до склепу, то окремі двори. Нарешті, виселок залишається позаду.

Голова торкається свого червоного носа і зітхає:

— Вайко. Навесні думав або збожеволю або втечу звідси.—Він говорить, а очі бігають увесь час навкруги. Вони вдивляються туди, де поволі рухаються косари, придивляються, як стоять суслони, як прополено картоплю.—Навесні не сіянка була, а мука. Коні грузнуть по черево, трактори тонуть, людей не вистачає, а завдання посіяти 1600 гектарів... Ага, от і соя.

Сої небагато—два гектари. Зелене м'язисте листя геть злилося над землею.

— Ой, як не хотіли сіяти сої!.. А це ж майже єдина рослина, що не боїться цих проклятутих дощів. Вибрати її саме тоді, як скінчаться дощі. Ми на той рік збільшимо посів. Хоч не схочуть, а збільшимо. Бо кому охота жнивувати під дощем, та дивитися, як гине врожай пшениці, як проростає вона не то в копах, а просто на корені. Так от іще про весну. Приїхали нові переселенці, а їх зараз у болото сіяти та волочити. Старі ті вже звикли, а новий поробить день і гайда світ за очі—шукати кращого. Особливо біда з тими, що приїхали, почувши про великі заробітки на Далекому Сході. Питає, що робити. Скажеш йому волочити чи сіяти. «А скільки мені за це платитимуть».—«Два з половиною карбованці». І поки з'ясуєш йому, в чому полягає волочіння, він уже вирахував, що йому за два з половиною карбованці треба пройти болотом дванадцять кілометрів. Ну, вмовлявш, що треба працювати, що робота не стоїть. Візьме коні, поїде. А надвечір хтось з старих

приходить.—«Чому то коні з боропою самі на ниві стоять?»—«Як самі?.. Там же робітник був!»—«Нема». А він спробував, що важко, за кдунок та й на станцію. І таких випадків не один.

— Звичайно, хто сюди їде? Опочатку ентузіясти, молодь їхала, з тими добре працювати. А потім пішли ті, що нічого не можуть, або покидьки соціяльні. Сподіватися від них роботи не можна, а з ними роботи, ой, як багато. Багато таких, що ніколи не бачили сільського господарства навіть. Та добре, коли зразу признається, а то удає з себе знавця, а поставиш до роботи, він і попусує справу. Може бачили сторожа коло склепу. Приїхав він і до агронома: «Дайте роботу за фахом».—«А який у вас фах».—«Кролівництво».—«Ага, це добре. А де ви раніше працювали, що робили?»—«Розводив канарок».—«Так чому ви кажете, що ви фахівець по кролівництву?»—«Ну, так що ж? Хіба це не однаково».—І сміх і горе.

Минаємо посіви. З-за них виринає півдесятка великих дерев'яних будинків. Тут раніше до війни було сто дерев'яносто дворів, це Олексіївка. Тепер старих не залишилось жадного. Зараз будують новий виселок.

Будинки шостиквартирні, стандартні. Коло готових будинків грається дітвора, перуть білизну жінки, варять їжу. Коло незакінчених метушаться будівельники. Оп Біра розлилася, і нарубаний раніше ліс приплив аж до самого місця будування. Користуючись з безплатного привозу, поспішають будувати.

З Олексіївки їдемо до цегельні. Щонижче спускається шлях, то більше калюжок. Нарешті, шлях—суцільна калюжка. Води більше й більше. Містки пірнули в воду і ми їдемо шляхом, де кобилі вода сягає черева. Трава рідшає. Лише найвища виглядає з води та куці стоять островками. Між куцями виринає човен.

— Рибу ловлять?

— Ні. Дітвора горіхи рве.

На цегельні—корейці в синіх підкачаних до колін штанах, у рияжх капелюхах, худі й жиляві, вони місять пісок з глиною, формують цеглу.

— Вода много мішаєт.

Але голова колгоспу допомогти цьому не може, і вони тільки вітхають. Ми оглядаємо печі, готовий фабрикат, розпитуємо, як вони живуть. Голова колективу нагадує їм про норму виробки, про те, що потрібна цегла, що треба швидше її здати колгоспові.

Далі їдемо до молочної ферми. Сепаратор, маслобійка і корови. Дванадцять корів хворих. Від повсякчасних дощів і пасіння в болоті псуються ратиці, з'являються на них нариви. Тварини стоять худі—шкіра та кістки.

— Спочатку злякалися, думали пошесть, а тепер звикли. Поставили на два тижні на сухе і видужає, такі само з гедзями було. Думали, що загине скот. Як обліплять бідну тварину, так просто падає й качається по землі. Тільки випадково довідалися, що в тіні не кусають гедзі. Зробили навіси, і тепер молоко буває навіть у найжаркіші дні,—пояснює нам старий переселенець, що вже працює тут два роки.

Робітники хваляться:

— Телятко знайшлося. Знаєте, як його назвали? Царинський.

Всі сміються.—Царинський — це завідувач молочної ферми.

— Ато все Чемберлени та Пуанкаре, так ми хоч одного назвали по-нашому.

Від ферми шлях іде понад гречкою. Поле відгороджено від пшениці дозгим парканом. На паркані сидить жовтий птах. Коли він наближається до паркану, він пугає в траву. Лопа біжить спереду воза. Раптом воно зупиняється, кидає задом і потім несамовито тікає до кобили. Нас дивує така поведінка лопати. Але цілий выводок фазанів з червоними смугами на спині і довгими хвостами злітає з того місця, де стояло лоша. Рушниці з собою не взяли: хто знав, що коло самого села може бути полівання.

Голова колгоспу швидко забуває про фазанів, хоч він і мисливець. Зараз він починає розповідати про організацію групи бідноти.

— Відібрали кращих, активніших колгоспників, утворили групу. На ранок ціла буря: «Навіщо група бідноти, хіба ми не всі однакові, не всі колгоспники?»

Заворушилися особливо ті, що були позбавлені права голоса в себе дома, а тут одержали це право.— «Я був позбавлений права голоса, а він був фальшивомонетчиком. Так яка між нами різниця? Я теж хочу в групу». Довго доводилось з'ясовувати їм, в чому справа.

Їдемо понад сопкою «Бомбою». Вона дійсно трохи подібна до бомби і старожили на колектив кажуть не Бірофелд, а просто «Бомба». На південному схилі сопки можна буде культивувати виноград, але вараз і ніколи, і нікому. Це буде можливо хіба тільки тоді, коли, замість пшениці, скрізь буде соя та городина і коли переселенець не видатиме коней на ниві, тікаючи на станцію. Але це буде. І буде незабаром.

Коли ми повертаємося з об'їзду, страшенно хочеться їсти. Їдемо просто до їдальні, але обіди закінчились. Їдемо додому. Тут на нас чекає приємна несподіванка. Господар двору приїхав з станції і по дорозі назбирав грибів. Власне, не назбирав, а набрав повен віз, бо їх тисячі росли понад шляхом. Півдвору занято грибами. Порозкладувані на траві, вони сушаться для зими, а з кухні йде приємний запах смажених.

— Якби було ще куди брати, так можна було б його скільки нарвати. І на десяток возів вистачило б,—хвалиться господар.

Не встигли ще й пообідати, як прибігає посланець:

— Ідіть до молотарки, кличуть.

Тільки виходимо з двору, як уже чути лайку, крики.

— В чому справа?

Виявляється, зробили тік кроках у двадцяти коло шляху, та коли стали встановлювати молотарку, то виявилось, що ґрунт був такий м'який, болотястий, що не можна було закріпити її. Отже, довелося шукати новий тік. Три дні праці двадцятьох чоловік, що робили тік, загинули марно. І агроном, який доручив цю справу одному з ста-

рих переселенців, висловлює тепер свої почуття до нього, перемішуючи російську і єврейську лайку.

Вирішили молотарку встановлювати просто на шляху. Це єдине місце, де ґрунт твердіший.

Якраз трапляється підвода до досвідної станції. Підводчик погоджується довести мене туди. Я складаю свої речі і за дві години я вже на досвідній станції. Тут тракторна база, ремонтні майстерні для тракторів і сільсько-господарських машин. Від досвідної станції три кілометри до Бірушки, україно-російсько-єврейської сільця на кілька десятків дворів. В цьому селі, кажуть легко знайти підводу до Михайло-Семенівського—пристані на Амурі.

ШЛЯХАМИ БІРОБІДЖАНСЬКИМИ

Даурські сопки з вечора вже вкрилися туманом. Завтра буде дощ. І хоч як не хочеться мокнути в дощ, та сидіти теж нема чого, і я приговорюю підводу їхати.

Ранком, коли на ниви простують поодинокі переселенці, мій візок плавко котиться шляхом, що тільки що затужавів від останнього лощу. Собаки і десятки свиней, підсвинків і поросят виглядають з кожного двору. Яка тут сила свиней! З величезними гострими огидними писками, смугнасті на масть, на високих ногах вони так наявно показують своє родство з мешканцями тайги. Коли б я зустрів їх у лісі, то не відрізнив би від диких. Господареві, що я в нього ночував, я досить прозоро натякав, що добре було б підколоти якусь з свиней і поїсти смаженої свинини, або, принаймні, поїсти хоч сала, коли він не хоче різати поросяти. Навіть старого сала. Та всі мої натяки були марні. Колоти ще рано, а сала нема і в заводі. Отже довелося дивитися на свиней, а їсти огірки. Виявляється, місцеве населення не відгодовує свиней на сало; різуть їх худих і навіть не опшмалюють, як у нас, а просто здиралють шкіру, і всю тушу—м'ясо й сало, солять і споживають, як м'ясо.

Від вчорашніх огірок, що їх так гостинно і в необмеженій кількості запропонував мені господар квартири, неприємно бурчить усередині, а свині попри всю свою непрезентабельну зовнішність викликають різні приємні

асоціації. Дивно, як примітизуються бажання в глушині, які вони стають безпосередні.

Конячка трюхичить досить енергійно, і село швидко залишається позад. Незабаром починається і дощ. Я вже звик до нього і не звертаю жодної уваги. Пригадую, що за три тижні перебування в Біробіджані в мене жодного дня не були сухі черевики. Мокрі будуть і сьогодні—за двадцять п'ять кілометрів навіть оцей найдрібніший дощик зможє промочити і бурку, і куртку і білизну. Це я вже знаю з практики і тому озброююсь терпінням. Покищо бурка не промокла і ноги теж сухі.

Зробивши відгулинку в бурці, я роздивляюся краєвиди. Сопок не видно. Все затягнуто хмарами, вони йдуть так низько, що вже за півкілометра обрій ополучається з ними. Подекуди рідкі кущі чагарника та незаймані трави. Раптом майже з-під возу злітає тетеря. Великий важкий чорний птах з білими плямами на крилах летить просто над шляхом і сідає кроках в тридцяти в траві. Серце мисливця не витримує. Толочучи величезну і таку росяну траву, я йду на те місце, де сіла тетеря. Через п'ять кроків в ботинках вже чвакотить вода, питани прилипли до ніг. Я кілька разів обходжу те місце, де сіла тетеря, кричу, гукаю, але марно. Підводчик іде мені на допомогу, але скільки не бродимо по траві—жодних наслідків. Тільки й того, що на віз сідавмо зовсім мокрі.

Через півгодини знову тетеря, і знову толочимо траву і так само ні з чим сідавмо на віз. Тетері злітають часто. Вони летять просто перед нас і важко падають в кущі чи в траву. Але зуби починають вибивати марш і тоді тетері поволі втрачають інтерес.

Дощ дрібний та такий рясний, що вже через дві години перетворює шлях на якусь квапу. Конячка сковзається і йде надто поволі. Вода в струмках попідходила під самі містки і ми не гарантовані, що поки доїдемо до ближчого села, вода не покриє ці вутлі місточки.

Минає ще дві години, потім з'являються ожереди сіна,—ознака того, що недалеко село. Віддалення виміря-

ється не тільки кількістю кілосметрів, а й швидкістю пересування. Останні п'ять кілометрів ми їдемо дуже таки поволі. Стоги сіна зникають і спереду тільки туман. Здається, ми ніколи не доїдемо до села. Та раптом з-за кущів і поодиноких дерев з'являються білі залізні дахи, дерев'яні рублені стіни. Лазарево.

Будинки великі, охайні. В багатьох з них і стіни оббиті гофрованим цинкованим залізом. Інколи навіть паркані з цього заліза. Приємно було б зараз зайти в такий будинок, одягти суху одягу і посидіти в теплій чистій кімнаті. Будинки такі охайні, дебели і привітні. Але підводчик минає їх, їде аж на край села, де повростили в землю маленькі почорнілі хатки, криті солом'яно. Там живе його земляк, переселенець з Чернігівщини. Там він гадає зупинитися. Я з жалем проводжаю очима великі будинки. І мій жаль збільшується, бо біля кожного двору бігають, лежать, чухаються об паркані десятки свиней з огидними гострими мордами, з смугнастою щетиною.

Візник зупиняється коло маленької хати з почорнілим від дощів солом'яним дахом.

В хаті на дверях прибіта величезна шкіра бурого ведмеда. Господар кремезний з маленькими масними очима, побачивши мою берданку, вмить оживає. І поки я передягаюся, він вже розповідає мені про полювання, певний, що власник берданки слухатиме його з охотою.

— Оце бачите шкіру на дверях? А тепер подивиться сюди,—він закачує рукава сорочки і показує шрами на обох руках нижче плеча. На білім тілі по три глибоких рівчаки вкриті ще червоною молодою шкіркою.— Це минулої зими. Поїхало нас четверо полювати—я і три гуралі. Тільки попримерзало болото, засіддали ми коней, нав'ючили харчі, овес, пічку залізну, намет—і гайда в тайгу. Тут, бачите, поблизу звіра мало,—треба їхати кілометрів за півтора в тайгу, туди—ближче до Тихонької, і запасів треба брати не менш, як на три тижні. Перший день полювання мені нічого не трапи-

лось. А один гуран зразу ж трьох оленів підстрелив. На другий день іду я тайгою. В мене гвинтівка чотирьохлінійна. Листя попадало, земля тверда, йти легко. Іду, роздивляюся навкруги; коли щось фаркає вгорі. Гульк, на дубові аж на вершечкові ведмежа. Приклався. Впало. Дивлюся, друге кроків за двадцять ворухиться теж на дереві. Я й друге. Бігом до них. А потім якось випадково глянув убік. Не далі, як на десять кроків, біжить на мене ведмедиця... Я так і прикипів. Пальнув, не цілячись. Біжить. Я тоді другий набій хотів закласти, аж воно гільза якось заскочила і затвор ні туди, ні сюди. Похолов увесь. Ну, думаю, амба. А ведмедиця вже біля мене знялася на ноги, лапою заміряється. Я руку вперед, щоб по обличчі не вдарила. Вона лапою—хрясь—якраз кравчком по плечі—ще дивіться,—і він знову вказав на шрам:—Потім другою лапою, по обличчі, мабуть, хотіла. Я другою рукою закритися хотів, вона мене й по другій. Тоді зубами за гвинтівку... А ведмеді завжди зразу виривають гвинтівку. Поламають її, поб'ють, а тоді вже людину добивають. І якось не попала вона за гвинтівку, а за ремінь. Тягне до себе і я тягну. Тягну та й крокую боком, а тут чагарник, і її хворостиною по морді... Вона як смиконе за ремінь, а бряжечка й лопнула. Ведмедиця назад геп, а я живенько гільзу геть та на неї. Так вона і встати не встигла. Величезна була. Самого м'яса пудів вісімнадцять. Ну, потім довелося лікуватися місяців півтора. Тоді вчотирьох пудів сто м'яса привезли. На коней навантажили, а сами пішки йшли. Цілу зиму їли. Тут же морози зимою! Це літом дощі та дощі, а зима гарна, рівна. М'ясо замерзне. Скільки треба відрубавш, і як свіже. Да й досі не можу заспокоїтись після того випадку. А ви знаєте, як ведмеді роблять? Коли пораниш його, а не доб'єш, то він кидається просто на тебе, звалить, поб'є, потопче, а потім зверху натягне дерева, гілок, такий пам'ятник зробе, що ого-го. Ще зверху потопчеться і йде. Небезпечний звір.

Я хвалюсь йому про свою зустріч з ведмедем.

— Добре, що не стріляли. Ато б оце лежали десь під гіллям. А що? Це тут не дивина!

— От м'яса ведмеже смачне. Хоч дехто з гуранів не їсть. Тут один,—він назвав прізвище,—каже, що ведмідь—це лісова людина. Вбивати вбивав, а їсти не їсть. Діти його, так ті, як тільки привезуть з полювання м'ясо, зараз же кістки беруть і з сирих мозок висмоктують. Дивина! А старий не їсть. Та й справді, як ведмедю обілуєш, так чисто жінка—і груди так і все. Якби тільки шкіру людську дав, так зовсім жінка була б.

Він ще розповідає десятки випадків про полювання на ведмедів, на диких кабанів.

— А ви знаєте, як чоловік твердий, то ведмедя не страшно. У нас тут один підранив ведмедя. Той кинувся на нього, а мисливець стоїть націлився і в очі ведмедеві дивиться. Ведмідь підбіг кроків на п'ять, став на задні лапи, а той все у вічі дивиться, не зморгне. Так що ж ви думаете?—злякався ведмідь, зупинився, а потім назад... Ну, той і поклав його на місці. Як твердий чоловік, то нестрашно ведмедів.

— Ну, це ви все про полювання, а розкажіть, як господарюєте.

— Е... господарство. Сорок років по наймах тинявся, тепер хотів пожити, так хіба ж дадуть. Яке тепер господарювання. Тільки тим і держусь, що ще не вийшло трьох років, як сюди переїхав. Пільга переселенська не закінчилась. Ато б давно розкуркулили. Наймита! Не дають чомусь господарювати. Торік з одним гураном, правда заможненьким, рижу посіяли. Ну, заробили добре. Корейця найняли, так він нам по десятині рижу обробив, а ми йому зате десятину виорали. Кажуть, експлуатація чужої праці. А яка ж експлуатація. Ми ж йому виорали десятину.

— А чого ж ви сами не обробляєте, а корейця найняли?

— Сами? Я сорок років наймитував, а тепер у багно лізти. Ви не знаєте, як біля рижу ходити. Цур йому і

з прибутками. Корейці, ті звичні, їм нічого, а для нас ризик не підходе....

— Нехай уже очі працюють... євреї.. очі йому червоніють, вкриваються червоною поволокою, наче в п'яного,—тракторами... Що вони можуть зробити хоч і з тракторами? Горік навесні везли посівматеріал трактором, та як потрапили в болото—ні туди, ні сюди. Потім другий трактор викликали—теж там залишився... Хі-хі. Тракторів шість загнали в болото. От сміха булр. Думують, як з трактором, так у руки все й дасться. Тиждень трактори стояли.

Я не поділяю його веселощів, але він не помічає цього і з насолодою розповідає, як потім витягали ці трактори, як метушилися коло них трактористи і які він дотепи їм кидав.

Вдивляюся в обличчя, постать—все воно якесь знайоме, не вистачає ще чогось, якоїсь дрібниці, щоб пригадати цього типа. А він радий, що знайшов слухача, знову переводить балачки на полювання.

— Собак треба добрих мати. В мене сучечка є. От собачка, да! І ценят двое є. Теж бачу, що толк буде. А одного повісив. Оривком за ший та на бантину: тільки лапами замахав.... Хі-хі, і очі йому знову червоніють, робляться, як у п'яного.

Мені стає моторошно від його сміху. Я не можу дивитися в ці червоні, маленькі очі, на товстому круглому обличчі з двома щітками шорстких вусів.

— І не гавкнув, ха-ха!.. Старий уже був. Нащо ж харч переводити?

І хоч у хаті тепло, і на мені суха одежа, по спині проходить холодок. Куди я потрапив? Знову придивляюся до обличчя. Кого воно нагадує?

Та балакучий господар щодалі вивертає себе всього.

— Ви там їздите скрізь, чи не знаєте, який то нарід живе в Середній Азії? Не то курди, не то сарди?

— Сарти? Знаю. Правильно буде узбеки. Сарти—це образлива назва. В перекладі на нашу мову це значить жовтий собака.

— Ага!.. Так от сарди...

Я знову пояснюю, що таке сарти в перекладі на українську мову, але чоловік уперто повторює своє.

— Так от, сарди... В шістнадцятому році як вони бунтувалися, наш полк трохи не поїхав їх усмирятн. Та не встигли, без нас справилися, ато б прийшлося. Дали їм чосу. Хі-хі. Ну, так я скажу, чудний вони нарід і дурний. Мені довелося їх конвсювати. Ідемо в поїзді. Холодно. А я навмисно їм чаю не даю. То вони просять-просять, правда, люди голодні, та й холодно вже було. Да, так вони просять-просять, а тоді по-своєму щось поджеркотять та золоту десятку мені. Ну, я їм дам цеберку окропу. А чай люблять. Так таксу визначив—за цеберку десятку. Поки довів їх до місця призначення, то й копійки в них не залишилось. Так ото знаю... Сарди... Чудні....

Тепер я пригадую, на кого він схожий. Йому не вистачає чорної шинелі великої кокарди на картузі. Це ж «оселедець». Тільки я їх бачив раніше на рогах вулиць, у повнім умундируванні, а цей сидить у білій сорочці дома.

Мені хочеться швидше вийти звідси, щоб не чути його цинічних оповідань, але на дворі тихо шелестить дощ, ботинки і одежа мокрі. Я жалкую, що з перших же слів договорив його везти мене далі.

Наче зрозумівши моє самопочуття, він переводить розмови на інші теми, розповідає жарти і анекдоти трохи людяніші.

Прізвище в нього чудне—Протокол.

— Раз приїхала одна агітаторша з міста і хтось сказав, що в мене можна зупинитися. Іде вона селом і питає, де тут живе дід Вексель. Люди сміються, ніхто не знає. А потім сусіда мій Хома питає, може не Вексель, а Протокол? Ага,—каже, Протокол. Щось паперове, так я сплутала. То ото, як хочете називайте:—хоч Протокол, хоч Вексель.

Ввечері він довго розповідає різні пригоди, підкріплюючи їх інколи незлобивим матюшком. Моя дружина

мовчки червопіс, але інші жінки, що є в хаті не зваяжність на вирази діда.

Другого дня дощу немає. Дід Протокол посилав коні хлопця, а мені пропонує пройтися з рушницею по нивах, може підстрелимо фазана.

— Коні вже тиждень—два як пасуться, ні разу додому не приходили, то, мабуть, кілометрів за п'ятнадцять позабігали. Чи знайде сьогодні їх.

Хмари трохи розійшлися, але вітер з сходу. Чекати на покращення погоди не доводиться. Я уявляю собі, як знову нас пратиме дощ.

— Я оце взявся вас везти та й думаю. Тут такі шляхи, що ой-ой! Не знаю, чи переїдемо Солонечну. Річка нестрашна, та після річки метрів з двісті болота... От і не знаю. Ну, тільки для земляка поїду.

Я певен, що шлях не такий уже важкий, бо це ж говорить дід Протокол, людина, очевидно, тверда й розсудлива, що собі на шкоду не поїде. Мабуть, набиває ціну.

Поки хлопець шукає коні, ми йдемо на полювання. Зразу ж за селом густі кущі горішини. З них чути співи, жіночі голоси, вигуки. Білі, чорні, червоні хустки майорять серед побурілих уже кущів—рвуть горіхи. Ми йдемо в протилежний бік. Тут горішина кволенька, маленька, ледве сягає коліна. Але кущі густо вкриті горіхами. Вони сидять гніздами, злилися по два, по три, вже з побурілою шкіркою, зовсім стиглі.

Оббирати їх не встигають і вони падають на землю і гніють.

За горішиною починається ниви. Сучечка, так вихвалювана Протоколом, нахиливши голову, біжить попереду, весь час звертаючи з дороги в траву в незкошений ще овес. Вона прискорює свій біг, потім зупиняється і несамовито махає хвостом. Дід приготувався. Собака стрибає. Щось велике, жовте з довгим хвостом здійсмається з вівса. Потім постріл. Птах запищав і бахнувся об землю.

— Дивись, як близько сидів.—Вексель задоволено

витирав спітніле обличчя, чекає на собаку, що несе в зубах фазана.

— Ходімте он туди під сопку, там їх скла-силенна, — зараз у наших мисливців немає шроту і дичина нелякапа.

Та в цей час на обрії з'являється верхівець. Жснуть коні. Доводиться вертатися додому.

Через годину виїжджаємо. Коні гладкі й здорові тюпачать, не зважаючи на шевилазне болото шляху. Частенько трапляються річечки, що повиходили з берегів і, здається, примусять нас повертати назад. Перед кожною річкою ми запитуємо Протокола, чи не оце та страшна Солонечна, бож вода сягає вище ступиць і коні, сторожко фаркаючи, йдуть обережно, ніби відчувуючи небезпеку. Але ні, це дрібниці, Солонечна не така.

І коли село сховалося за пагорками, а коні трохи підморилися, підводчик стає заклопотаний. Він весь час озирається навкруги, то підганяє, то стримує коні, стає неспокійний. Його хвилювання передається нам.

— Ну, оце... його мать... скоро й Солонечна. Може назад доведеться їхать.

Дружина вже звикла до його манери висловлюватися і часте відмінювання матері її вже не так нервує.

— Тррр. Анну, вставайте! Накосимо сіна.

Він витягає косу, вибирає, де краща трава і через десять хвилин гарба по полудрабки повна сіна.

— Тепер роззувайтесь, беріть у руки речі і ставайте на гарбі, бо може вода глибока, то щоб не замочилися.

Ми виконуємо його вказівки.

— І чого б містка не зробити... Правительство таке... його мать... — бусить він собі під ніс.

І хоч який небезпечний зараз момент, репліка «наймита» викликає в мене сміх.

Вода в річці швидка, але дно камінясте, і це нас заспокоює. Коні поринають по шиї. Пристяжна рветься вбік до трави і кущів, що понад шляхом, стрибає, спотикається. Протокол кричить, тягне віжки, пристяжна

втихомирюється і пускається в плав. Вода доходить полудрабків, потім торкається ніг. Протокол несамовито кричить на коні, махає батою, сіпає віжки. Коні фаркають, піднявши морди, поволеньки посуваються вперед. Вода піднімається вище й вище. Важкі речі ледве не випадають з рук, гарба гицає по каміннях і здається от-от перекинеться або від ралтового штовхана товчка втратимо рівновагу й попадаємо з речами в воду. Та ось показуються з води спини коней, дужче торохтять колеса об каміння, гарба виходить з води і через хвилину ми вже на сухому.

З гарби з сіном річками біжить вода, обличчя всіх повслі набирають звичайного коліру, коні обтрушуються від води.

— Тепер вставайте, будемо скидати сіно.

Він переносить сіно з гарби в болото, що зеленою смугою, ледве поняте водою, послалося перед нами.

Шлях зроблено по високій болотяній траві, але він не в'їжджений, трава скрізь ледве примнята.

— Отут як переїдемо, тоді аж до Бабцьова нічого страшного не буде, а там знову одно небезпечне місце...

Перенісши сіно в болото і зробивши щось подібне до маленької греблі, він бере косу і косить сіно, щоб сидіти.

Коні йдуть в болото. Не глибоко—тільки по коліна. Але по неспокійному виразові обличчя, по насторожених очах Протокола, я бачу, що тут справа серйозніша за річку.

Коні ступають по покладеній траві спокійно, візок їде, як на подушках, чутно, як вгинається болото і ви-правляється позад нас.

Сіном намощено метрів десять болота, а всього його метрів з двісті. І коли минаємо нашу імпровізовану греблю, пристяжна ралтом хилиться набік, стає цапа і потім падає просто перед гарбою. Корінний злякано кидається ліворуч, здає назад, потім смикає вперед, обриває гуж, падає і затихає. Почалося...

Коні лежать у воді, попіднімавши догори морди, ко-

рінному вода ллється в вуха. Він поволі пірнає в воду, робить останню спробу встати, але загрузає ще дужче і, важко дихаючи, знову затихає. Протокол блідий розв'язує гуж, розсупонює хамут, тягне за повід, батоном заохочуючи коня встати. Він гукає, кричить, хльоскає батоном, криє матом і звертається до бога. Я тягну коня за хвіст. Нарешті, кінь встає. Він весь тремтить, дико водить очима, вибирає ногами твердіший ґрунт. Потім піднімаємо кобилу. Коли коні стоять, Протокол дає їх мені, а сам бере косу і йде косити сіна. Він нагачує ще метрів десять, запрягає коня і поганяє, але кінь через три кроки знову провалюється, знову рвуться гужі, ще щось, із збруї, і тоді знову піднімаємо коня, ставимо на сіно, лагодимо збрую.

Підводчик пробує вивести саму кобилу на тверде і потім зачепити віжками віз і допомогти коневі. Але кобила щоп'ять кроків загрузає, провалюється по череву, і потрібна ціла година, щоб її перевести на той бік.

Коли кобила на тім боці, а кінь стоїть запряжений в десятий раз, Протокол звертає увагу на мою дружину, що бліда сидить на гарбі. Він дивиться співчутливо і старається підобрати вираз, щоб заспокоїти її.

— Дама злякались. Та тут... його мати... таке болото, що можна й злякатися.

«Дама» кліпає очима і на її обличчі відбивається кожен рух коня, що, нервуючись, ось-ось або вислизне з голобель, або знову загрузне в болоті.

Підводчик нокає, і кінь знову падає, тріщать голоблі, рвуться гужі. Ще кілька разів він іде по сіно і тільки через три години віз стоїть на твердим ґрунті.

— Таке... затіяли соціалізм, а містків чорт ма... Правительство...

— А хіба можна було б тут зробити місток?

— Та хто зна. Ми раз пробували дістати дна, пробрили торф, так жердила сажнів на три пішла вглиб, а дна не дістала. Тут би хворосту покласти.

— А чого ж ви не покладете, або не скажете в сільраді про це?

— Та хіба воно тільки мені потрібно? Чого ж я за інших турбуватимусь.

З болота знялась зграя качок. Вона покружляла в повітрі і метнулася просто на нас. Підводчик преобразився. Не спускаючи очей з качок, він дістав берданку, приготувався, але ті, не долетівши гарби, крутнули назад і десь попадали на воду. Він поклав берданку. Як на сміх, нова зграя пролетіла якраз понад нами. Та стрільнути він не встиг. Качок сила. Вони цілими стадами плавають на воді, кричать у траві, хрестами пролітають у повітрі. Протокол весь час спиняє коні, цілиться, але невдало. За годину ми ледве встигаємо проїхати кілометр і не помічаємо, як спускається вечір і спускається на сопки туман. Тоді Протокол кидає берданку і підганяє коні, щоб доїхати завидна до села. Тут його земляк. На Чернігівщині вони жили на одній вулиці.

Бабстovo зустрічає нас десятками свипей коло двору, непролазним багном і п'яними вигуками та піснями з одного двору.

Почувши пісні, Протокол веселішає.

— Отам, де співають, я довідаюся, коли йде пароплав. Там повинні знати.

Він поганяє коні, швиденько зіскакує з гарби і простує до хати. П'яний регіт збільшується, потім затихає. Ми чекаємо десять хвилин, двадцять, годину. Пускається дощ. Нарешті, підводчик повертається з червоним обличчям і веселими очима. Рухи йому жвавішають, він кричить на коней, б'є їх і вони галопом летять на кінець села до земляка.

— Ну, коли йде пароплав?

— Пароплав? Я й забув спитати. Та вже доїдемо до Михайло-Семенівського—там довідаємося.

В Бабстові живуть росіяни і українці. Українці переважно переселенці з Кавказу. Живуть тут давненько, привичаїлися і їхні двори виглядають солідно, зажито.

В Протоколового земляка я питаю, де наймитував мій підводчик.

— Наймитував? Та що ви? Вірте йому!

Раненько виїжджаємо, бо дощ перестав що вночі і отже гадаємо сухими прибути до Михайло-Семенівського. Швидше б закінчити з цими болотами, з нескінченними дощами, трясінням на підводі. Швидше б потрапити до каюти пароплаву і там відпочити хоч день.

Перший день за весь час, коли виїхали з Бірофелду, сопки стоять чисті. Зате шлях неможливий—суцільна річка. Коні бредуть по коліна в воді, інколи вона доходить черева. І, головне, що калюжа тільки на шляху, обабіч його ніби сухо. Це спокушає коней і вони весь час намагаються звернути вбік. Але це тільки здається, що там сухо. Досить ступити крок з шляху, як гарба по ступиці вгрузає в глину, коні ледве витягають ноги з в'язкого болота.

В далині майорів лінія телефонних стовбів.

— Он від тих стовбів починається заборонена зона, хоч качка на ніс сяде, стріляти неможна. Від тих стовбів дев'ять кілометрів до Амура.

Якесь хвилювання обіймає, коли знаєш, що ось-ось під'їдеш до кордону. Державний кордон! Далі за ним немає вже СРСР, починається Манчжурія, Китай, починається інша суспільна система, інший уклад життя. І хочеться швидше побачити кордон двох держав-зелетнів—кордон, що зараз так пильно охороняється і який після революції в Китаї втратить усяку таємничість, перетвориться на звичайну велику ріку, яких так багато в обох країнах.

Телефонні стовби йдуть на протязі тисячі кілометрів від Благовіщенська до Хабаровська. І після трясіння на підводі, після переправи через Солонечну, приємно побачити елементи високої культури, побачити оці стовби такі нудні, коли їдеш у потязі, і такі милі тут.

Тепер уже не тільки Хабаровськ—Благовіщенськ сполучено телефоном і телеграфом. Телефонні лінії сполучують станцію Тихонькую з десятком окружних населених пунктів. Телефон в Біробіджані з бездоріжжям, дощами і болотами особливо потрібен. Він значно по-

легше зв'язок і поліпшує працю в колгоспах, бо вже щоб замовити бензини для тракторів, щоб викликати допоміжну робочу силу чи фахівця, чи замовити якійсь матеріал, не треба витрачати дні, а досить кількох хвилин.

Від головної Хабаровськ—Благовіщенськ магістралі відходять стовби в напрямку на Лазарево. Вони тягнуться тільки на кілька кілометрів і ще без дроту.

— За один дубовий стовб, перевезений з лісу й закопаний, держава дає десять карбованців. На осінь і в нас буде телефон. Зараз людям ніколи, а підуправляться трохи, тоді підуть на цю роботу.

— Значить правительством таки щось робить?

Він мовчить.

Через кілька місяців основні населені пункти Біробіджану будуть сполучені телефоном і, головне, будуть сполучені дві величезні транспортні магістралі: Великий Сибірський Шлях і Амур.

Вітер гуде в дротах, але цей гуд приємний, приємний, як запах горілої бензини в тайзі, коли поживеш там один кілька тижнів, як грукіт вокзалу, коли повертаєшся з безкраїх тихих степів.

На обрії хати, криті білим залізом.

— От і Михайло сміється, — каламбурить Протокол.

Михайло-Семенівських три: Горішнє, Середнє і Низове. Дві останні частини села заливаються водою під час паводі. Перша стоїть на сухому, але далеко від пристані. Коли випадають великі дощі і Амур розпухає від води своїх припливів, тоді сполучення між окремими частинами села руйнується. Ми боїмося, що й зараз доведеться йти добрих три кілометри пішки, бо дощі були порядні. Та нам щастить. Проминувши двори горішнього Михайло-Семенівського, густо застроєні хлівчиками, кошарами, коморами, вкритими соломкою (тут живуть переважно українці й білоруси, що порівняльно недавно переселилися сюди і не застали цинкового заліза),—ми переїжджаємо неглибоку калюжу, що розділяє горішню частину села від середньої. Пристань у середньому.

Широчезний Амур показується перед нами. Бурхливі жовті хвилі лижуть глинясті береги, підкидають човники, човни й баржі, що стоять пришвартовані до берега. Того берега не видно; він заховався в туманах, закрився островами, що порослі шелюгами, лозою, густою травою розкидані по всьому Амуру. Амур величний. Величний своїми хвилями, що дорізнують морським, величний жовтою водою, яка нагадує прозорогий суходіл того боку, величний своєю широчиною.

З туману видно, як боряться з хвилями шкаралупки-човники. Це ловлять ліс з розбитих повіддю плотів. За кожний спійманий стовбур платять полтинник, а за день можна спіймати двадцять—тридцять дерев.

Кілька днів тому тут пливло сила лісу, бо загрожу для плотів на одним з припливів Амуру зруйнувала повідь і товстелезні чорні стовбури густо вкривали Амур. Чимало дерева пристало до того боку і лісом поласувалися китайці. Були навіть випадки, що китайці захоплювали цілі плоти. Та покористуватися з цього їм не пощастило. Звідеи відрядили комісію, і вона забрала ліс назад.

Пароплав іде раз на чотири дні і має прийти або сьогодні ввечері, або завтра ранком.

Готівки в мене немає. Приготувавши акредитив, я йду до ощадкаси. Пройти в ботинках від квартири, де я зупинився, до каси—справа нелегенька: вулиця—море, а де немає води, там невилазне болото. Тримаючися за парканни, маневруючи між калюжами, обходячи їх дворами, я, нарешті, добираюся до ощадкаси. Але на дверях замок. Сьогодні вихідний день. З вікна каси виглядає лиса голова й повідомляє мене про це.

— Але коли я сьогодні не одержу гроші, я зможу пропустити пароплав! Ви розумієте, я повинен чотири дні чекати нового пароплаву!

Лиса голова співчуває мені і додає, що інколи і не чотири, а й п'ять днів доводиться чекати, бо пароплави спізняються.

Що робити? В мене не вистачить грошей навіть за-

платити за підводу. Чому немає безперервки? А як би було доречі запровадити її тут. Яка це прекрасна річ. Ліса голова згоджується з цим, байдуже промовляє ще кілька заспокоєнь і ховається в вікні.

Тепер одна надія, що пароплав спізниться. Я йду до пристані, може хто знає що про час прибуття. І тут я помічаю в жовтих хвилях Амуру якесь чуже тіло, що, випускаючи хмари диму, повзе до пристані. Пароплав. Пропало чотири дні. Люди починають метушитися. Один пасажир, що два дні коло берега чекав на пароплав і знічев'я вудив рибу, зсотув своє приладдя. Потім чомусь раптом всі заспокоюються, з незадоволеними обличчями повертаються до своїх місць. На пароплаві не червоний прапор, а не то рябий, не то чорний, не то просто рудий. Пароплав китайський. Він іде надто поволі, тягнучи за собою баржу і потім зникає десь за островом.

Хтось каже, що завтра йтиме «Чічерін» об одинадцятій ранку. Ну, значить встигнемо.

Господар квартири старий козак. В нього червоне м'ясисте обличчя, підстрижене під машинку зовсім сиве волосся. Обличчя суворе, непривітне. Він не звертає уваги на непрошених гостей, монтує собі якусь одягу з хутра диких кіз. Хутра товсті, бо,—подібні до тонких спіралів,—волосинки стоять сторч. Коли візьмешся за хутро рукою, пальці тонуть у ньому. В одязі з такого хутра можна лежати на снігу за найбільшого морозу і не змерзнути.

Козак приїхав сюди давно, що як перегаляли з Забайкалля козаків для охорони китайського кордону на Амурі. Козаки одержали тут різні привілеї, найкращі землі і швидко позаживалися. Брали козаків сюди з найглухіших закутків Забайкалля, справжніх гуранів, що європейської культури майже не знали. Дід розповідає, що переселенцям дали на дорогу кирпичного чаю і вони, не знаючи що з ним робити, вперли чотири кілограми його в цеберку. Чай розварився, розіпрів, почав випадати через верх цеберки. Кошовар гукає:

— Ну, сідайте їсти, чай готовий. Покуштували—гір-

ке, підлили води, що почали варити, потім соли вкинули, масла, молока, цибулі—смачніше. Відтоді й готують забайкальський чай з усіма цими продуктами. Кажуть, що він смачніший за звичайний.

Будинок у козака стоїть на пагорку, але підчас поводі 1928 року довелося вибиратися до горішньої частини села. Вода підійшла вище вікон та ще так раптово, що ледве встигли вискочити на горіще, а звідти човном перебралися в безпечне місце.

— До порога часто вода доходить. Інколи тиждень сидиш у хаті відрізаний від усього світу, поки не спаде вода. І, головне, не знаєш, коли буде повідь. Бож невідомо, чи йдуть дощі у верхів'ях Сунгарі, Біджану, Біри та інших припливів.

Ранком лунають гудки «Чічеріна». Порівнюючи з «Китайцем» це велетень. Сліпучо білий корпус пароплава наближається до пристані, а через півгодини, вивантаживши бочки з рибою та ще якісь товари, він уже розрізає посом жовті амурські хвилі.

ДО РИЖОВИХ ПЛЯНТАЦІЙ

З пароплава видно китайський берег Амура. Він такий же порожній, як і наш. Безмежні луки, зарості лози і шелюги та інколи підесятка—десяток фанз, прирослих до землі, що ледве видно з трави.

Перша зупинка Усть-Сунгарі. Тут жовті води Сунгарі вливаються в прозорий Амур. Жовта й прозора течії довго йдуть окремо і тільки нижче поволі змішуються, зафарблюючи в жовтий колір весь Амур. Китайці вважають Сунгарі за основну ріку, а Амур за її приплив. І дійсно тяжко визначити, яка річка ширша.

В передвечірнім присмерку видно Лаха-Су-Су—китайське місто на Сунгарі. Огні блищать звідти підсліпувато, ріденько. Хтось з пасажирів дає пояснення:

— Оце тут Далеко-Східня Армія дала духу китайцям. Оце те славнозвісне Лаха-Су-Су.

Та роздивитися нічого не можна. Пароплав, взявши кількох пасажирів, іде далі і вогні китайського міста поволі гаснуть і зникають у імлі.

Ніч ховає береги Амура, міцнішає вітер і, дивлячись на високі хвилі, здається, що їдеш безкраїм морем.

Друга зупинка на Усть-Біджані. Зміцнілий від паводі він широким струмом вливається в Амур, несучи на своїх хвилях тисячі пудів лісу з далеких верхів'їв, з каменястих сопок Хінгану і Шукі-Пактоя. Але пристані немає навіть на цій чималій водяній артерії. Якись будки та кілька військових, що здають і одержують кореспонденції. Оце й усе.

Через кілька годин Нагібово. З ворожістю дивлюся я на густий туман, що окутує все, і добре знаю, що завтра буде дощ. Досадно, що їдучи пароплавом, була гарна погода, а тільки сходиш на суше, зразу дощ. Через три—чотири години доведеться покинути теплу каюту пароплаву і йти в мряку, в болото, шукати вночі притулку, а завтра трястися на підводі чи на тракторі. Але не встати в Нагібово не можна. Саме тут будується зараз величезний зерновий радгосп на сто тисяч гектарів. Вісім кілометрів від Нагібова цікаве корейське село Благословенне, відоме раніше своїм зразковим господарством, а тепер ще й тим, що вісімдесят відсотків дворів об'єдналися в комуну. До того ж коло Нагібова, туди глибше в Біробіджан, розкинулися рижові плянтації, які теж неодмінно треба побачити.

О третій ночі пароплав пристає до берега. В холодній пітьмі чащі густий дощ. Хочеться спати, та калюжі, що в них потрапляєш, бож не видно й на крок перед собою швидко відганяють сон. Куди йти? Темно, кругом вода. В першій хаті двері замкнули перед самим нашим носом, направляючи нас в якийсь гуртожиток. Але де його шукати серед ночі з незнайомім місті, коли до того ж на вулиці море води, а ми в ботинках.

Заходимо на щастя ще в одну хату. Вона не замкнена. За нами йде ще один пасажир, крекчучи під вагою своєї валізи.

В хаті темно й тихо. Коли неколи чутно зажккі зітхання та храп господарів. Несміливо просимося переночувати. Ніякої відповіді. Ми обзиваємося голосніше, але знову ті самі наслідки. Нарешті, з темряви чути не досить гостинний голос, що посилав нас до всіх чортів. Тоді ми висвітлюємо наше становище перед ним, доводимо, що нам їти пікуди, що ми турбувати не будемо, що в нас усе є з собою. Але невідомий голос повідомляє, що він сам квартирант, що йому завтра треба йти на роботу, що ми не маємо права забиратися в чужу хату і що він взагалі не має наміру обслуговувати всіх подорожніх.

Суперечка триває з півгодини. Нарешті, двері в кім-

нату, що з неї розмовляла людина, замикаються і ми залишаємося в снігах. Не добившись позитивних наслідків від квартиранта, ми пробуємо добудитися господаря. Заходимо в хату, гукаємо, питаємо, хто в, але у відповідь лише густий храп. Після кількох обзивань прокидається дитина, потім друга, знімаючи плач на всю хату. Потім жіночий голос висловлює на нашу адресу кілька лайок під акомпанімент густого чоловічого храпу.

Що ж робити? Зачиняємо двері кімнати і стелемося в снігах. Приймаємо якись чували, перетягаємо діжку з водою. підмітаємо. Дах у снігах протікає та все ж краще, ніж на дворі. Якось умостилися. Але той, що йшов за нами не хоче спати в снігах. Він стукає тов одні, то в другі двері, просить, молить, лається, доводить, переконує і в наслідок усього цього в хаті здійсмається жахливий гамір. Втопившись, обидві сторони затихають і тоді можна задрімати. Але через хвилину знову починаються благання з одного боку і лайка з другого. Так триває з годину, поки, нарешті, неспокійний пасажир одержує місце в кімнаті.

Ранком ми відчуваємо себе трохи ніяково за такий апархічний наскок. Але господар ставиться до цього байдуже. виявляється, він нічого й не чув, це дружінна воювала з пасажиром і тому вона й на нас дивиться трохи неприязно.

Неспокійний пасажир, що так обрид вночі благаннями—переселенець з Кам'янець-Подільського. Він був у Хабаровську і тепер його направили сюди до радгоспу. Очевидно, він дуже незадоволений з Біробіджану. Довідавшись, скільки тут платять, він зовсім занепадає духом. Дехто співчуває йому, дехто явно іронізує. А він, не відрізняючи іронії від співчуття, щиро оповідає про причини його переїзду сюди. Він одружився, але нещасливо. Дружина й її родичі так напосіли на нього, що життя не стало. От він і вирішив, власне, не він, а в сільраді порадили, виїхати з містечка, бо ж надій на покращення відносно з дружиною не було ніяких. На ньому довге вимазане в болото старомодне пальто. безбарвні

очі і неожовирні рухи. Ступить крок і обов'язково зачепиться за щось, запитає щось і обов'язково щось вплете ні туди ні сюди. Це певний тип серед біробіджанських переселенців. Разом з хвилею здорових тілом і духом людей, що приїхали до Біробіджану перемогти дику природу, зробити з пустелі культурний край, їде чимало людей ніде непотрібних, забитих, затурканих, інколи не вовсім нормальних. Їх просто хотіли позбутися на місцях і відряджали, як трапляється нагода, до Біробіджану, в колонії південної України, до Криму. Тут ці люди ходять, чогось просять, чогось благають, ніяк не можуть пристосуватися. Працювати вони не вміють, природа і умови життя в Біробіджані їх лякають та їм просто не-органічна всяка боротьба. Вони зайві в Біробіджані більше, ніж деінде. І саме тому, що біробіджанська природа потребує людей-борців з незламною волею, невичерпною енергією, більше видна уся непотрібність цих одиниць тут.

Попрощавшись з господарями, ми йдемо шукати транспорту до Благословенного. Виноградар (так прозвали переселенця в довгому пальті, бо в його жінки в пів гектару винограднику і він заявив, що його фах саме і в виноградництво) йде до правління зернорадгоспу.

Радгосп організовано цього року. З ста тисяч гектарів відведеної йому землі вже десять тисяч гектарів зорано. Колони «каторпілерів» з спеціальними плугами підняли десять тисяч гектарів цілини ніколи неораної, ніким незайманої. Телер ці десять тисяч га чорним прямокутником простяглись серед зеленого болота і рідкого чагарника, широкі борозни лягли там, де до сьогодні плодилася лише мошка та комарі.

До речі. Культурні землі і «гнус» не можуть існувати разом. Що більші підніматимуть цілини, що швидше окультурюватимуть землю, то менше залишатиметься цього бича Біробіджану, який не тільки завдає стільки неприємностей людям особисто, але й стоїть частенько на перешкоді до розвитку окремих галузей господарства, приміром, скотарства.

Цього року в зернорадгоспі провадиться основна під-

готовна робота—розкорчовування і оранка. На той рік, замість диких трав, земля зазеленіє пшеницею. Замість мільйонів пудів трави, що зогниває некошена і ваболює ґрунт, попливуть вагони золотої пшениці. Вже тепер веселий гамір праці змінює нудну пісню комарів.

До Благословенного йде трактор. Навантажений дошками, а зверху десятком пасажирів—трактористів, переселенців, службовців і просто громадян, він важко зрушує і поволі, не боючись калюж і вибоїв, посувається вперед. Кажуть, що розвиток авторуху і шляхове будівництво, це—дві сторони однієї справи. Щобільше розвивається один з цих факторів, то більше зростає другий. В цьому районі покищо маємо протилежне явище. Вісім кілометрів шляху від Нагібова до Благословенного, це—щось жахливе. Немає живого місця, немає цятки твердого шляху. Весь він зораний тракторами і тракторними візками. Щокроку колосальні вибої, рови, канави, зириті тракторними колесами. Суцільне чорне глибоке багніще. Коли торік тут можна було вільно їхати підводою, то тепер це річ майже неможлива. Дощі й трактори геть зіпсували шлях. І лише трактор з своєю гусеницею може подолати цю путь. Селянські підводи йдуть обабіч, торуючи нові шляхи, але тільки вони прокладуть щось подібне до шляху, як важкий катерпілер з візком, на якому не менше чотирьохсот—п'ятисот пудів вантажу, і собі суне за ними і псує новий шляшок. Та й трактор не завжди в силі виїхати. Якраз це трапилось з нами. На шляху калюжа; вона трохи більша за звичайну, але ми, що звикли бачити, як трактор, не зважаючи ні на що, йде розбризкуючи воду й болотодне звернули уваги на цю калюжу. Трактор дійсно вийшов, але візок, що був на звичайних колесах, так, загруз, що трактор мусив стати. Щохвилини візок входив глибше в болото, вода підійшла вже вище коліс, доходила до дощок. І коли пасажирі до деякої міри сприяли загрузанню,—бож зайві сто пудів все-таки не дрібниця,—то в данім разі пасажирі допомогли. За годину дошки лежали обабіч шляху, а трактор легко витяг порожній візок. Через цю при-

году вісім кілометрів довелось їхати, замість шестори години,—чотири.

Що ближче до Благословенного, то більше багно. І коли трактор підїжджає до земляного валу, яким оточено все село, багно просто невилазне. Чорна масна глина, стоптана тисячами людських і тваринячих ніг, виблискує цятками брудної води. Стежок немає. Від тину до тину чорне непролазне багно. Трактор їде до контори зернорадгоспу, а пасажир розходяться, куди кому треба. Вони лізуть на паркани, обходять дворами, городами, але все-таки забруднюються.

Мене цікавить рижова плянтація і в Благословенному я зупиняюся, щоб підшукати тут підводу чи верхову коняку поїхати на плянтації.

Серед п'ятисот фанз корейців то тут, то там трапляються російські хати. Але я хочу стати на квартиру до корейця, щоб ближче познайомитися з їхнім життям. Благословенне взагалі цікаве село. Його ж населення втекло з того боку Амура, рятуючись від голоду і утисків урядовців у Кореї. За прикладом китайців, що збудували «Великий Мур», корейці для захисту від хунхузів оточили своє село земляним валом. Але часи хунхузів минули і вал потроху руйнується. Він поволі осипається, розмочується дощами, розтягається дітьми. Коли рівна земляна стіна тепер вкрита рівчаками, світить дірками. Правда, 1928 року вал дуже допоміг корейцям. Була величезна повідь. Амур затопив усе навкруги, вода підійшла аж до земляної стіни. Тоді почали її ремонтувати, нагачувати, підправляти. Амурські хвилі вирували навколо Благословенного, але село завдяки стіні, будучи на два метри нижче рівня води, залишилось сухим. І може саме цьому стіна не зруйнована вкрай.

Поряд з моєю квартирою з одного боку їдальня, з другого—пошта. Всі, що йдуть вулицею до цих установ, проходять через двір, бо шляхом їти не можна. Лише поодинокі свині барложаться там та здається й вони бояться цього жахливого багна. Але в дворі надзвичайно

чисто, так чисто, наче хтось підмазає двір глиною. Господар на прізвисьце Тьон, чи Чон, чи Чжон (бо кожен кореець вимовляє це слово по-своєму), заходячи до двору, мие ноги.

В нього охайна фанзочка на три кімнати, вислані циночками. Замість шпалерів, стіни обклеєні облигаціями «позики свободи» 1917 року, серед них плякати, портрети вождів, малюнки з журналів.

— Де ви взяли оці облигації?

— Один целовек шібно спекуляці, потом власть пропал і дэньгі пропал і целовек пропал. Дэньгі деті ігралося.

У великій кімнаті фанзи два казани, змазані в долівку. В одному варять чай, в другому різні страви—сою, кабачки, суп тощо. Ввечері Тьон вгощає мене корейською вечерєю—салатом із сої. Ця модна тепер рослина культивується корейцями дуже давно, вони виготовляють з неї смачні такі речі. Червоний перець, що ним круто приправлена їжа, обпалює рот так, що сою ледве можна їсти, але все ж вона смачна. Тьон гостинний, як гостинні усі корейці. Побачивши, що я неголений, він пропонує свої послуги. Але бритва, зроблена з звичайного ножа, мене лякає і хоч як він гарно обіцяє поголити, я втримуюся. Якось я попрохав у нього чаю.

— Не шібно горячій.

— Нічого, я якраз люблю негарячий.

Він приносить у чайнику зовсім холодної води.

— Так це ж звичайна вода!

— Чай! Я говоріл нешібно горячій. Сейчас вечір, а чай топі утро.

Він мило посміхається і потихеньку виходить з фанзи.

Цілий день я лежу в фанзі, відпочиваючи від тряських шляхів і дощів. Дерев'яні рямця дверей, обліплені папером, відчинені і я фіксую в своїй свідомості не досить багаті на кількість факти життя корейського села. Через годину мені вже хочеться йти де центру села, до правління комуни, але брудна вулиця примушує, ме-

не ще відпочити. У дворі вештається дружина і діти Тьона. Дружина варить кукурудзу, а діти їдять. Кукурудза вариться в величезному казані посеред двору. Від кукурудзи і сої в фанзі специфічний не зовсім приємний запах. Він так пройшов помешкання і людей, що ним пахне все село. В дворі надзвичайна тиша. Тьон пішов вбирати тютюн на колгоспівський город, дружина десь зникла на вгороді при фанзі. Лише прохожі, обминаючи вулицю, проходять через двір, порушуючи спокій.

Знайоме обличчя. З трудом перелізши через паркан і відчеплюючи полу пальта, що зачепилось за гвіздох, в двір входить «виноградар». Ми говоримо з ним кілька хвилин і він, пообіцявши покликати сюди голяра, який тут до речі ходить сам до клієнтів, а не навпаки, і розповівши, що його вже призначили працювати в їдальні, йде на місце своєї роботи. За півдня він не менше десяти разів перелазив через паркан, намагаючися пройти від їдальні до сільради, але доходить лише до рогу другої вулиці—далі невилазне болото і він боїться йти в своїх ботинках. Щоразу він підходить до мене і радиться, як пройти на другий бік села. Але що я можу йому сказати, коли я ще не виходив з двору. Моя пропозиція—скинути ботинки, підкачати холоші і йти вулицею—йому не подобається.

Пройшовши разів з десяток через наш двір до їдальні, на одинадцятий раз він раптом зупиняється біля паркану.

— Як пройти до їдальні?

— Та ви ж ходите до їдальні щопівгодини!

— Забув, у який бік йти.

Тепер я починаю розуміти його дружину, чому в нього не було з нею життя.

На другий день я переборюю свій страх перед брудною вулицею, скидаю ботинки і йду до правління комунь Голова комуні, вчитель, недавно сюди приїхав і майже нічого не знає про комунівське життя. На мої запитання відповідає Чон, що взявся провести мене, і члени правління комуні.

Вісімдесят відсотків Благословенного—комунари.

— А чому інші двадцять відсотків не в комуні?

— Опій курі—долой, работать не хоті—долой, кулак—долой.

Ці двадцять відсотків майже всі виключені з комуни, Чимало було куркульських підголосників, які розкладали комуни тим, що не ходили на роботу і підбурювали на це інших. Їх виключили—і дисципліна в комуні враз піднеслася. Опійники, це друга по кількості кетегорія. Ці нещасні, звикші до куріння цього шкідливого злля, абсолютно втратили працездатність і волю. Така людина живе хвилиною і в комуні, де потрібна дисциплінованість, витримка, працездатність, ці люди дуже заважали. Але, голювно, вони були за той матеріял, що завжди позитивно реагував на куркульську агітацію. Опійників звичайно треба лікувати. І комуна це робить. Виключаючи їх, попереджають, що в разі вони виправляться, їх знову приймуть. Поволі, разом із зміцненням комуни опійники повертаються до спільного господарства.

Вся комуна розбита на шість бригад територіяльно і кожна бригада порядкує працею своїх членів майже самостійно. Вона має певну кількість гектарів посіву, відає худобою своїх членів, загалом являє собою самостійний комунівський сектор.

До речі, городи при фанзах усупільнено. Але характерно, що з цих усупільнених городів жоден корець не візьме ні качана кукурудзи, ні огірка, крім як з відведеної йому ділянки.

Розділ села на шість бригад викликав змагання окремих бригад. Змагання народилося стихійно, раніше, ніж одержали відповідні директиви.

За двадцять кілометрів звідси є рижові плянтації комуни. Саме туди мені хочеться поїхати. Двадцять кілометрів туди і двадцять назад, чотири години там, отже за день можна вільно справитися. Комунари сміються. Поперше, підводою їхати неможна—недавні дощі зовсім зіпсували шлях. Верхи? Але верхи теж не пройдеш. Хтось пробував і повернувся назад: на шляху в болото,

через яке проїхати важко. Правда, можна йти пішки. Беручи на увагу всі умови, якто: поганий шлях, розлив річок, струмків і інше,—вони гадають, що днів за два—за три я доберуся туди, а, можливо, й раніше.

— Ви їдете в рижовий радгосп. Це двадцять кілометрів від Амурзету, але, здається, там шлях кращий. Хоч, правда, як ви доберетеся до Амурзету? Розлилася Самара.

Я зовсім падаю духом. Невже доведеться їхати назад в Нагібово, шукати там три дні пароплаву і потім їхати двадцять кілометрів до Амурзету. Та знаходиться спасенна душа, що береться везти в Амурзет: через Самару ходить порон.

Другого дня,, зариваючись по ступиці у багно, підвода везе мене на Амурзет. Дружина хвилюється, бо переправа через Самару, кажуть, не така проста. Коли останні фанзи залишаються позаду, перед нашими очима показується ця сама Самара. Розповідають, що коли немає дощів, вона кілька десятків метрів завширшки, але зараз вона не вужча Дніпра. Вітер здіймає хвилі і білі баранчики маячать на поверхні. Порон зроблений з двох човнів та помосту, ледве видніється з того боку. Коли він приходить на наш бік, під'їжджає почта. Почтар хоче їхати поза чергою. Я теж хочу їхати поза чергою. І поки ми сперечаємося з почтарем, наш підводчик вже стягає воза на порон. Потім ставимо коні, сідає чоловіка десять піших, двох чийхось коней, прив'язавши до порона, пускають уплав. Їх перевозять уже третій раз. Вони не хочуть плисти і тільки порон доходить до середини, вони вириваються і тікають назад на цій бік.

Благенький порончик тремтить, хилиться в усі боки, тріщить від кожного руху. Порон відходить від берега. Спочатку все йде як слід, потім помічаю, що вода в човнах прибуває надто швидко. Порон поволі, але певно осідає і хвилі вже падають на поміст. Пара коней, що пливуть прив'язані до порона, з усіх сил намагаються відірватися, вони тягнуть порон то в один, то в другий

бік, інколи нахиляють його так, що хвилі бризкають на поміст, а в човни через верх ллється вода.

Стає небезпечно. Пасажири починають метушитися. В багатьох бліднуть обличчя. Моя дружина швиденько звільняє себе від теплої одежі. Хтось пропонує повернути назад, але важко визначити, до якого берега ближче.

Раптом порон нахиляється на один бік, коні, що на пороні, від несподіванки кидаються в другий бік, порон нахиляється дужче, бричка скочується по похилій площині в воду, і зникає в глибині. Мої речі, що були на ній, спливають на поверхню. Їх підкидають хвилі і збивають униз по течії. Я ще чую під ногами порон, але він невхильно заглиблюється. Води вже під руки. Кілька трактористів і корейців бліді, з широко розкритими очима, кидаються в річку. Я оглядаюся навколо і бачу, як дружина спокійно і впевнено, викидаючи руки, пливе до берега. Далі я роздивляюся, що робиться з моїм господарством. Я пригадую, що всі мої гроші на акредитиві, а акредитив у валізці. Там же і кілька десятків сторінок готових нарисів і важливі документи. Валізка гойдається на хвилях. Просто переді мною пливе мій ботинок. Сідаючи на порона я окинув один, а другого не встиг. Берданка в чохлі вже поринає, кавказька бурка з пальтом зверху тримається добре. Валізка від мене найдалше. Я одягнутий в теплу близну, светер і зверху у велику парусову куртку. Плисти важко. Наздогнати валізку навряд чи пощастить: її жене течією вниз до Амуру. Найближче від мене берданка, до того ж вона має найбільше шансів затонути. Я хапаю її і хапаю ще щось під нею, якийсь клунок, що його невидно з-під води. Мені хочеться ще спіймати ботинок, бо що ж я робитиму босий серед біробіджанської багнюки і комарів. І де я дістану тут ботинки, коли не всі колгоспники нігми забезпечені. Та наздогнати його даремна праця. Він гордовито, як крейсер, пливе за течією, колихаючись на хвилях. З берданкою плисти важче. Одежа намокла і тягне мене на дно. Викинути руку на поверхню води я вже не можу.

Все це сталося за якусь хвилину. Після перших зойків, коли перекинувся порон, настала тиша. Потім з усіх боків почався лемент:

— Рятуйте, рятуйте!

Бідні трактористи в величезних до пояса чоботях почувують себе найгірше. Та чи зможу я врятувати когось, коли я сам ледве тримаюся на воді, а до берега з півкілометра. Я оглядаюся навкруги.

— Тримайтеся! Йде човен!

В кількох десятках метрів від нас пливе човен з рибалками корейцями. Знімається страшенний гамір. Кожен хоче, щоб човен підобрав його першим.

Через три хвилини я й кілька трактористів сидимо в човні. Роздивляюся, що то я тримав разом з берданкою. Визляється, це клунок з половою для коней...

Коли всі люди на березі, човен їде ловити речі. Спіймано все, навіть мого ботинка. Тільки тракторист—перукар загубив ящичок з десятком бритв та машинок стригти. Але він не падає духом. Виймаючи папірці з портмоне, щоб просушити, він розповідає:

— Як тільки плигнув у воду, то портмоне з акредитивом випало з кишені. Я пливу до нього, а воно від мене. Усього на півкроку, а не дістану: тільки здійму руку, як вода в рот набирається. Нарешті, додумався та ротом схопив.

Ми даємо нашим рятівникам гроші. Молодий кореець бере, але старі накидаються на нього.

— Люди спасай—деньги не бери!

Як ми не вмовляємо їх, вони не беруть ні копійки.

Тільки скидаємо мокрий одяг, як нас обліплюють комарі. Вони так густо вкривають тіло, що воно стає рижим. Доводиться одягатися знову в мокре і гімнастикою підтримувати теплоту.

Наш підводчик стоїть сумний. Його віз десь під хвилями. І особливо збільшується його сум, коли він бачить почтаря, що перевіз свого воза човном. Хоч ми недавно сварилися за чергу, почтар пропонує довести нас до Амурзету.

Складаємо свої мокрі речі, недосушені документи, папери, гроші, сідаємо на віз. Хмари комарів літають над нами. Дружина звертає увагу на чудний візерунок на піджакові підводчика. Коли вона хоче доторкнутися до нього пальцем, як візерунок зникає, перетворившись на сотню комарів.

Ліворуч ми бачимо блакитні води Амура, праворуч—шелюг і безмежний степ. У далині видніються сопки Малого Хінгану.

Амурзет, це—два десятки дерев'яних хаток та кілька дерев'яних бараків для нових переселенців і трактористів. Рядом з бараками автогараж. Звідти чути чокання двигунів.

Навколо степ. Основна культура Амурзету—пшениця. Але, очевидно, надалі, коли стане ґрунт культурніший, доведеться замінити пшеницю на сою і городину, завести більше продуктової скотини, бо дощі липневі й серпневі не дають зібрати врожаю. Цього року поросли вже копи, починає проростати хліб на корню. Вершки жовтих нив зеленіють.

Амурзет, як і інші колонії, пережив однаковий процес усупільнення сільського господарства. Спочатку індивідуальне, потім дрібні по г'яті—шість господарств артїлі, тепер єдиний колгосп. Один з переселенців збирається вести мене показувати досягнення, коли до правління входить місцевий лікар. Він приїхав з України рік тому.

— Дайте людей!—це його перша фраза.—В мене шість вакантних посад лікпомів, але тут не знайдеш і поганого. Я мушу сам об'їжджати весь район. А ви бачили шляхи? Хіба встигнені скрізь. Та, зрештою, хіба лікуванням хвороби багато допоможеш. А взятися за солідні засоби до профілактики не вистачає часу. Щастя, що тут хоч ємає малярійного комаря.

Він уривчасто ділиться вражінням і на півфразі обриває розмову—кланчуть до хорого.

Злаходиться ще кілька земляків з України. Гуртом ідемо дивитися на скотину, помешкання, їдальню. Вони

розповідають про сінокос, про жнива. Комсомольці запровадили ссцмагання і одна бригада одержала премію. Скаржаться, що немає часу для культурної роботи. Але все як таки дещо в них зроблено: є драмгурток і жива газета.

Підходить кілька юнаків, одягнутих чисто, з краватками; вони розповідають про кількість посіву, про пляни на майбутнє. Вони майже не розпитують мене про життя поза Біробіджаном. Коли їх що й цікавить, так не як пройшли жнива в Бірофелді. Всі їхні балачки зводяться до того, як вони перемагають біробіджанську глушину і що зроблять з Біробіджану надалі.

— Ви тут, мабуть, служите?—запитую я.

— Ні, ми робітники—комунари. Сьогодні вихідний день, косити ще мокро і тому ми маємо вигляд службовців. Завтра ви нас не пізнаєте.

Комарі стають все в'їдливіші. Все частіше доводиться ляпати себе рукою по ногах, по спині, по шиї. Вони умудряються кусати навіть у дірочки в ботинках, що для пшурків. Колгоспники ходять з дубовими галузками, щоб обмахуватися, на багатьох шарфи і платки навколо шиї і обличчя.

Дощу немає, але почувається велика вогкість. Спати сьогодні доведеться в мокрому, бо ж речі не встигли висохнути. І хоч як хочеться поїхати до рижового радгоспу, я запитую про пароплава.

— Очевидно, буде завтра.

Вже пізно, комунарам завтра рано вставати та й я стомився і мене відводять до бараку. Тіло щемить, чомусь дужче болять наривні від старих укусів комарів і гедзів.

Ранком я йду вмиватися до Амуру. Вода тепла і така прозора, що видно дно. Коло берега плоти лісу. Добреб скупатися. Але комарі вже вкрили обличчя. Встигаю напвидку вмитися і біжу «додому». Від вчорашньої ванни в Самарі в дружині температура. Ну, що ж? Доведеться залишити рижові плянтації на другий рік.

Чутно гудок. Я вбігаю до річки і бачу, як борючись

проти течії, поволі суне пароплав. Уявляю суху чисту каюту, чисгу суху білизну і три дні сухі ботинки.

Швиденько зв'язуємо речі і до пароплаву. Амурзетівці незадоволені. Але вони бачать наші стомлені обличчя, наші ноги й руки в виразках, мокрі речі і хвору жінку.

— Може завтра буде сонце? Може б ви zostалися,— несміливо прохають вони.

Мені соромно. Виходить, що я тікаю. Досадно також, що не побачив рижових плянтацій.

Якийсь час вагаюся, але пароплав гуде вдруте. Тоді швидко тисну руки комунарам і сходжу на трап.

Три дні в сухому, це—блаженство.

Пароплав іде поволі, бо течія досить сильна. Змінюється берег. Замість одноманітного степу, починаються скелі Хінгану, кучері тайги. Де-не-де з нашого боку великі села з хатами, критими білим залізом. З китайського боку пустеля.

Амур вужчає, скелі стають стрімкіші. Вода вирує, закручуючись у воронки. Тут Амур проривається через хребет Хінган.

Вночі зустрічаємо пароплав. Він весь у вогнях, як якась дивна примара, посувається на нас і в воді відбиваються тисячі відблисків.

За три дні під'їжджаємо до Благовіщенська—округового центру Амурської округи. Про нього в путівникові сказано, що з другого боку Амуру напроти Благовіщенська стоїть китайське місто Сахалян. Очевидно, й це місто цікаве тільки тому, що до нього не можна потрапити.

В Благовіщенській окрузі живе до 75 відсотків українців, а округа є «житницею» далекого Сходу. Та затримуватись в Благовіщенському нічого. Вже вересень, вже починається робочий сезон дома і треба поспішати далі.

НА БЕРЕЗІ ВЕЛИКОГО ОКЕАНУ

Потяг їде до станції Бочкарьової і далі до Владивостоку. Місця знайомі, в вагоні повно люду, що всідає і висідає на кожній станції. Аж три доби доводиться нудитись, поки не показується Владивосток.

Це місто зовсім неподібне до інших міст і особливо сибірських. Скоріше Владивосток нагадує Севастопіль. Сибірські міста і міста Далеко-Східнього краю збудовані якось на один штиб. Вони подібні до великої морської риби з товстою головою. Хвостом місто лежить на вокзалі, а далі від вокзалу місто вищає і вищає, щоб закінчитись найбільшими будинками коло річки. Такі Новосибірськ, Благовіщенськ, Бійськ, Хабаровськ.

Владивосток розкинувся на сопках, на узгір'ях, перетинках між бухтами. Куди не глянь—сопки з цементованими верхами—колинними фортами. Тепер їх зруйновано і вони стоять порожні.

На пристані пароплави: французькі, японські, англійські, наші і інших країн. По бухтах, на узбережжях—рибалки.

В мене приділено на Владивосток лише кілька днів і отже треба подивитися тільки найголовніше. Я вибираю рибалку і китайський квартал, хоч слід було б поїхати на Сучанські вугляні шахти.

Рибалки розкинуто по всіх бухтах і затоках навколо Владивостока. Все узбережжя підчас рибальства—це

шумливий табір. Корейські, руські, українські рибальські колективи обсіли узбережжя, понабудувували бараки, хатинок, літніх кухонь, обилутали береги сітками.

До рибалок можна йти по сухому і можна їхати водою. Але «Казак Поярков» відходить о п'ятій ранку з Владивостоку і повертається лише о восьмій вечора, а це дуже незручно.

Тому сідаємо на трамвай і він везе нас в напрямку миса Басаргіна, де є чимало рибалок. У трамваї вражає напис: «Не виходити на ганок до повної зупинки вагону».

— Що це? Українізація у Владивостоці? Але чому немає тоді української газети?

Та справа стоїть значно простіше. Коли в Харкові перебудували трамвай на широку колію, тоді харківські вагони перевезли до Владивостоку.

Від останньої зупинки трамваю до миса Басаргіна ще кілометрів з п'ять треба йти пішки. Місто вже закінчилось. Де-не-де трапляються дачні будинки та на кожному кроці казарми. Їхні червоні стіни визирають з-за кожного пагорку, з зелені садів і дібров. Тут їх десятки. Одні стоять зовсім зруйновані, інші тільки без вікон і дверей, деякі наполовину пристосовані для цивільного життя. частина використана для склепів, пакгазтів, установ. Але тут казарм ще мало. Найбільше їх на Руськім острові. То був колись неприступний форт. Там казарми бліндировані, казарми підземні, підземні шпиталі, військові церкви, там казарми на кожному кроці над землею і під землею. Частину їх тепер пристосовано для рибного виробництва, частина ще чекає на увагу місцевого самоврядування.

До речі, у Владивостоці житлова криза і чомусь не хочуть використати казарм для житла. Як казарми, ці військові будівлі втратили своє значення так само, як і всі фортеці у Владивостоці, бо там у свій час побували японці, їм відома кожна військова таємниця кожної фортеці.

Шлях іде вгору на сопки. Будівель, навіть казарм, уже немає. Сюди й туди шугають корейці, китайці, європейці, очевидно, рибалки.

Коли ми сходимо на самий верх сопки, перед нами відкривається велична картина Великого океану. Туркезова вода знімається горою і зливається в далині з чистим небом. Два пароплави залишають за собою тоненькі струмки диму.

Внизу в маленькій бухточці притулилися рибалки. Якись ніби ятки, намети і комахи—люди, що вештаються між ними.

Коли спускаємося нижче, ятки перетворюються на великі бараки, дощані хати, склепи, завод.

Все узбережжя встелено корицевими, білими і чорними сітками. Босі корейці і європейці ходять просто по них, щось лагодять, доплітають, зашивають. Щоб пройти до самого берега, треба далеко обходити сітки, бо вони поспіль вкрили весь берег, не залишаючи навіть стежечки.

Я вибираю перше ліпше європейське обличчя і запитую:

— Чому сітки корицевого коліру?

— А це така суміш, що в ній наквасюємо сітки, щоб вони не псувалися від води. Є й чорна суміш. Різна буває.

Над усім рибальським виселком стоїть непримний сморід старого риб'ячого жиру. Вода скраю в масних скалках і коли помисш в ній руки, то вони відгонять сирістю.

На березі біля самої води валяється дохла риба, риб'ячі головки, хвостики, понівечені розтоптані екземпляри. Дохла риба плаває по воді, виглядає з дна моря напівзарита в пісок.

Поприв'язувані до берега стоять кунгаси. Це великі човни для рибальства. Їх тут кілька десятків. Недавно привезли рибу і тепер вони відпочивають до вечора, а там зачепить їх катер і відвезе в океан на цілу ніч. Ранком катер знову забере їх із спійманою рибою.

Тепер саме іде івасі. На березі цілі гори невеликої рябенької циліндричної риби. Її перебирають і цілу й свіжу дають для соління, а весь непотреб під намет, де стоять вкопані в землю казани. З покидьків виробляють угноєння. Звідти йде важкий сморід підгорілого риб'ячого жиру.

До речі, про івасі. Ця рибина, така відома у нас на Україні, з'явилася в наших водах Великого океану недавно. В двадцятих роках нашого століття було спіймано лише одну. Вчені довго сперечалися, що це за риба, ніяк не могли визначити її. В 1923 її нашло стільки, що можна було брати руками; вона просто кишіла коло берега і вітер повикидав на землю тисячі тонн її. Там риба гнила, розносячи сморід на всю округу.

Ловили її мало, бо хіба можна ловити івасі, коли в кета, горбуша і інші види червоної дорогої риби. Ледве встигали ловити ці гатунки.

Івасі, це—не звичайний оселедець. Це—сарделька, з якої виготовляють чудові консерви. Та щоб виготовити консерви, потрібні заводи і фахівці. І тому, замість давати з Далекого Сходу коробки смачних сарделюк, японці надсилали з Сахаліну із узбережжя Великого Океану тисячі тонн риб'ячого угноєння, зиготовленого з смачної, жирної, що майже без кісток, івасі. Тепер запаси червоної риби зменшилися, черга дійшла до івасі. Але заводів, щоб робити консерви, дуже мало. Риби куди більше, ніж заводів і тому івасі виготовляють, як звичайні оселедці.

Оселедчаний завод стоїть тут же на березі. Великий дерев'яний сарай. Замість підлоги, величезні цемнтовані ями. Їх тут до ста штук. Частина з них порожні, частина повна риби, накрита зверху сіллю, з частини вибирають готові оселедці. В кожен яму входить до десяти тонн риби. Помиту рибу кидають шарами в ями, пересипають сіллю. Втоптують її, щоб як слід зляглася, потім накривають рогожею і зверху ще присипають товстим шаром соли.

— Скільки часу треба, щоб риба всоліла?

У відповідь мовчанка.

Тут переважно працюють китайці, російської мови вони майже не розуміють. Я повторюю питання, допомагаючи жестами. Тоді робітник китаець бере з ями кілька оселедців і подає мені. Коли я відмовляюся брати, він з винуватою посмішкою кидає рибу назад і знижує плечами.

Підходить росіянин і пояснює:

— Нормально оселедці лежать у солі вісім день. Але інколи не вистачає бочок або робочої сили, тоді риба лежить і понад два місяці. Звичайно двомісячні оселедці будуть уже не такі, як восьмиденні.

Три китайці робітники саме вибирають івасі з ям. У високих чоботях, в одязі, промашеній риб'ячим жиром, самі пропахнуті рибою, вони стоять просто на оселедцях і великими вилами,—лопатами викидають їх на ноші.

Потім оселедці перемивають, відбирають, де більші окремо, і вкладають в бочки. Це робота дівчача. Їх тут кілька десятків, переважно європейок. Стоячи по кісточки в оселедчаній ропі, вони спритними і звичними рухами накладають рядами оселедці в бочки. Готові бочки йдуть під прес, потім забивають дно і вони можуть їхати за тисячі кілометрів.

Мені хочеться скуштувати свіжих оселедців. Я рухами пояснюю про це китайцеві і він вибирає мені найбільші, найжирніші. Я беру лише три штуки, бо ні у віщо загорнути. Робітник уперто накладає мені ще і дуже незадоволений, коли я відмовляюся брати більше.

Я йду берегом туди, де немає риби, рибалок і кунгасів, щоб покупатися у Великому Океані. Ненароком зрушую камінь коло берега і звидти, плазуючи в бік, розбігаються в усі сторони маленькі темносірі краби. Перекидаю другий камінь—там теж краби. Ловлю одного в ксрочку з-під сірників для колекції.

На березі розкидані різноманітні черепашки, блідно-зелені вапнякові остови морських їжаків, яскраво кольористі морські зірки. Інколи коло берега вода береть-

ся брижами, хоч вітру немає найменшого. Я придивляюся до води—це зграї малесенької рибки, що блискавично плаває коло берега і інколи здіймається на поверхню води, каламутячі її.

Покупавшись, повертаюся повз рибальський виселок. Китайці й корейці, що з ними я познайомився на заводі, привітно кивають мені головами, європейці пропонують поїхати на ніч ловити рибу.

Дома я купую івасі, взяті не з бочки, а з засольної ями. Як цей оселедець неподібний до тих, що привозять у Харків. І який все ж таки злочин переводити таку прекрасну рибу на дешеві оселедці. Я говорю про це моему знайомому—владивостоцькому інженерові. Той раптом запитує:

— Хочете залишитися на Далекому Сході?

— А що я робитиму тут?

— Що хочете. Хочете стати фахівцем по бондарській справі?

— Але я ніколи не робив бочок.

— Це дурниця—навчитесь. На весь СРСР в п'ять фахівців бондарної справи. В дореволюційній Росії не виготовляли зовсім тари для риби. Тепер через брак тари ми не можемо взяти й тисячної частини тих колосальних рибних багатств, що їх так щедро дає нам Великий Океан. Тут потрібні люди, що зрозуміли б завдання часу і змогли б працювати відповідними темпами. Ви розумієте, що рибна проблема на Далекому Сході впирається зараз у бочонок для риби. Дайте бочонок—і івасі, тихоокеанський оселедець, кета заповонять увесь ринок.

— Дайте людей і бочки!

* * *

Квиток у кипені. Хтось кричить, цілується, плаче, махає хусткою. Паротяг дає гудок і потяг, повільно чмихаючи, зрушує з місця. В вечірній сутіні зникають цементовані верхи владивостоцьких сопок, зникає блакитне дзеркало затоки. Потяг летить через сопки, гремить у

тунелях, кружить, обїжджаючи скелі і ущелини. Минають знайомі місця: Хабаровськ, Тіхонькая, Бочкарьово.

Минуло так мало часу, як їхав сюди, а тайга вже змінила свої фарби. Замість неосяжної зелені кучерявого лісу—цілий калейдескоп кольорів. Трава побуріла і, здається, це вже не трава, а величезна червона шкіра оленя, що прослалася у підніжжя зелених ялин. Блідожовті модрени, як промінь якогось ніжного світла, блищать серед суворої зелені сосни і кедрів. Червоні берези і рябина сяють огняними плямами.

Ранками свіже, бадьоре повітря. Осінь. Валки підвіді із зерном коло елеваторів, розриті картопляща, метушіння на токах. В Читі вже сніг,

З М І С Т.

	Стор.
1. Замість вступу — ліричний виступ	3
2. Назустріч сонцю	6
3. 16 відважних	17
4. Українці в амурських преріях	29
5. У корейців	52
6. „Лісовий притулок“	59
7. Через тайгу	70
8. Пригода з ведмедем	83
9. До Бірофелду	93
10. Жнива по біробіджанському	97
11. Шляхами біробіджанськими	109
12. До рижових плянтацій	126
13. На березі Великого Океану	141

4676

14-72

1928

apx
1928